

Solti István, Mezei József (szerk.)

OPERA

INFORMÁCIÓ.
BEFOLYÁS.
MEGELŐZÉS.
EZ A HÍRSZERZÉS
LÉNYEGE.

SZEMELVÉNYEK AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI
MUNKA MINDENNAPJAIRÓL II.,
A III/I. (HÍRSZERZŐ) CSOPORTFŐNÖKSÉG

TANULMÁNYKÖTET

DIPLOMATIC
COVER

Bejrút - 02.17.
Isztambul - 02.23.
Tunis - 09.12.
Kairó - 04.02.
Róma - 12.08.
Bécs - 12.08.

Kapcsolat → Forrás → Elemzés → Akció

MAGYAR
NEMZETISÉG

ÜTLEVEI

SZEMELVÉNYEK AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI MUNKA MINDENNAPJAIRÓL II., A III/I. (HÍRSZERZŐ) CSOPORTFŐNÖKSÉG

A tanulmánykötetet készítették:

A Magyar Rendészettudományi Társaság Polgári Nemzetbiztonsági Tagozata
által létrehozott Állambiztonsági Szolgálat Működéstörténeti Kutatócsoport
tagjai:

Albert Kata
Dr. Bács Zoltán György
Hegedüs György
Dr. Lángné Dr. Petruska Szidónia
Dr. Mezei József
Dr. Solti István
Dr. Tóth Tamás
Tóth Tímea
Urbán Attila

A tanulmánykötetet szerkesztette:

Dr. Solti István
Dr. Mezei József

SZEMELVÉNYEK AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI MUNKA MINDENNAPJAIRÓL II.,
A III/I. (HÍRSZERZŐ) CSOPORTFŐNÖKSÉG

© Albert Kata, Dr. Bács Zoltán György, Hegedüs György,
Dr. Lángné Dr. Petruska Szidónia, Dr. Mezei József, Dr. Solti István,
Dr. Tóth Tamás, Tóth Tímea, Urbán Attila
© Magyar Rendészettudományi Társaság Polgári Nemzetbiztonsági Tagozat
© Állambiztonsági Szolgálat Működéstörténeti Kutatócsoport

Szakmai lektorok a tanulmányok sorrendjében:

Dr. Révész Béla
Dr. Boda József
Hellebrandt László
Dr. Andrékó Gábor
Dr. Kása Sándor
Dr. Laufer Balázs
Dr. Dobák Imre
Dobokay Gábor
Sz. Kovács Éva
Dr. Vörös Géza

Minden jog fenntartva. A kiadvány teljes tartalma, vagy annak valamely részlete
csak a kiadó és a szerzők előzetes hozzájárulásával másolható, vagy
használható fel.

Kiadó:
Magyar Rendészettudományi Társaság
1089 Budapest, Diószeghy Sámuel u. 38-42.
mrtt@uni-nke.hu

ISBN 978-615-6456-59-5

Budapest
2026

TARTALOMJEGYZÉK

AJÁNLÓ.....	2
<i>URBÁN ATTILA</i>	
A BM III/I. (HÍRSZERZŐ) CSOPORTFŐNÖKSÉG TEVÉKENYSÉGÉNEK KORSZERŰSÍTÉSE AZ 1970-ES ÉVEK ELEJÉN AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI SZAKBIZOTTSÁG JAVASLATAINAK TÜKRÉBEN.....	4
<i>BÁCS ZOLTÁN GYÖRGY</i>	
FELDERÍTÉSI IRÁNYOK 1975-1985 KÖZÖTT.....	17
<i>SOLTI ISTVÁN</i>	
HARMADIK ORSZÁGBELI HÍRSZERZŐ ÜGYNÖKI TALÁLKOZÓ LEBONYOLÍTÁSA AZ ÁLLAMBIZTONSÁG KORSZAKÁBAN EGY MEGHIUSÚLT TALÁLKOZÓ PÉLDÁJÁN	26
<i>LÁNGNÉ PETRUSKA SZIDÓNIA</i>	
AZ 1989-ES HATÁRNYITÁSSAL KAPCSOLATOS MŰVELETI INFORMÁCIÓK	42
<i>TÓTH TÍMEA</i>	
JOVANKA BROZ PUCCSKÍSÉRLETE TITÓ ELLEN A III/I. CSOPORTFŐNÖKSÉG INFORMÁCIÓI ALAPJÁN	57
<i>TÓTH TÍMEA</i>	
AZ USA ÉS A SZOVJETÚNIÓ BEFOLYÁSOLÁSI TEVÉKENYSÉGE JUGOSZLÁVIÁBAN 1975 ÉS 1980 KÖZÖTT.....	69
<i>TÓTH TAMÁS</i>	
NYUGATI TITKOSSZOLGÁLATOK ALGÉRIAI TEVÉKENYSÉGE A MAGYAR ÁLLAMBIZTONSÁG SZEMSZÖGÉBŐL I. - FRANCIAORSZÁG	85
<i>ALBERT KATA</i>	
1979 FORDULÓPONTJAI: AZ IRÁNI ISZLAMISTA FORRADALOM ÉS AZ AFGANISZTÁNI SZOVJET INTERVENCIÓ ELEMZÉSE A KORABELI MAGYAR HÍRSZERZÉS PERSPEKTÍVÁJÁBÓL.....	105
<i>HEGEDŰS GYÖRGY</i>	
IDEGENFORGALOM AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLAT III/I. CSOPORTFŐNÖKSÉG CÉLKERESZTJÉBEN.....	127
<i>MEZEI JÓZSEF</i>	
SZILÁNKOK A NEMZETKÖZI TERRORIZMUS ÉS A MAGYAR HÍRSZERZÉS KAPCSOLATÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL (1976–1989)	137

A magyar hírszerző szolgálat, az Információs Hivatal honlapján olvasható, hogy „[a] hírszerzés története egyidős a civilizációval”. Mi, a hírszerzés területén dolgozó szakemberek osztjuk ezt a megállapítást azzal a kiegészítéssel, hogy a modern államok létrejöttével a hírszerzés már nem egy koordináció nélküli egyes fontos személyek kénye-kedvétől függő tevékenység, hanem állami feladat. A nemzetközi környezetben az egyes államok saját érdekeiknek felismerése és érvényesítése okán kénytelenek egyfelől megismerni mindazon információkat, amelyek belső biztonságukat pozitívan vagy negatívan érinthetik, másfelől fel kell ismerniük minden olyan negatív törekvést, amelyet más államok tanúsítanak velük szemben, harmadrészt pedig képesnek kell lenniük a nemzetközi térben érvényesíteni a saját érdekeiket. Ezen funkciókra a világ valamennyi állama létrehozott hírszerző szolgálatokat, amik végzik a releváns külföldi információk megszerzését a kormányzati információs főlény kialakításához és hírszerző műveleteket bonyolítanak le az állami érdekek érvényesítéséhez. Mivel a hírszerzés jövőbeli cselekedetek megalapozásához nyújt muníciót, ezért a békebeli hírszerzés legalább annyira fontos, mint a háborús hírszerzés és felöleli az állami működés valamennyi területét.

Jelen tanulmánykötet a magyar polgári hírszerzés történetének egy rövid korszakából az 1962 és 1990 közötti időszakból vonultat fel olyan történeteket, amelyek a magyar hírszerző szolgálatok napi operatív tevékenységeibe nyújt bepillantást. És hogy mitől más ez a tanulmánykötet a rendszerváltás óta született számos pártállami titkosszolgálatok tevékenységével foglalkozó tudományos igényű végzett munkákhoz képest? Hát abban, hogy a kötetben olvasható tanulmányokat a titkosszolgálatok szakmai tevékenységét közelről ismerő kutatók készítették, akik a III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség operatív tevékenységét szakmai oldalról közelítik meg, a korabeli hírszerzést, mint szakmai tevékenységet értékelik és mutatják be. A szerzők elsődleges célja az volt, hogy a mai kor kihívásaival szembesülő titkosszolgálati munkatársak számára a kihívások kezelésében is hasznosítható szakmatörténeti tapasztaltokat mutassanak be.

A Magyar Rendészettudományi Társaság Polgári Nemzetbiztonsági Tagozata keretében létrehozott kutatócsoportnak egyik fontos célja az volt, hogy a nemzetbiztonsági szférában dolgozó szakemberek számára elérhetővé tegyen a jelenkor biztonsági kihívásai tükrében is tanúságos esettanulmányokat és módszertani megközelítéseket, másodsorban pedig az, hogy a szélesebb társadalom számára objektíven mutassa be a titkosszolgálati ügynökségek tevékenységét. Ennek megfelelően a kötetben olvasható tanulmányok a hírszerzés számos területét érintik. Többek között bemutatják a polgári hírszerzés szervezeti kialakításának szakmai szempontrendszerét, bepillantást engednek a hírszerzési irányokat meghatározó nemzetközi folyamatokba, felvázolják a HUMINT eszközrendszerének egyes jellemzőit, illetve bevezetik az olvasót különböző hírszerzési műveletek eredményeként elkészült kormányzati tájékoztatási eredmények rejtelseibe. E mellett egyes szerzők arra vállalkoztak, hogy egy-egy hírszerzési terület, a terrorizmus és az idegenforgalmi hírszerzés bemutatását végezzék el.

Ugyan az Információs Hivatal államigazgatási értelemben nem jogutódja a III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökségnek, viszont szakmai területen elődnek tekinthető. Természetesen a rendszerváltás óta eltelt közel 40 évben a társadalmi és nemzetközi viszonyok számos változáson mentek keresztül, a hírszerzés műveleti eszközei is rengeteget fejlődtek, és az Információs Hivatal is a mai kor igényeihez igazította saját eljárásait és módszereit. Ennek ellenére, vagy inkább a fentiek apropóján a magyar polgári hírszerzés egyik felelős vezetőjeként hiszek abban, hogy a kedves olvasó figyelmébe ajánlott jelen tanulmánykötet által közreadott írások elősegítik a ma hírszerzői által is hasznosítható szakmatörténeti tapasztalatok gyakorlatba való integrálását, a nemzetbiztonsági közösség kohéziójának erősítését, valamint minden érdeklődő számára reális képet festenek a hírszerzés világáról.

Dr. Harmati Zsolt nb. dandártábornok
Információs Hivatal
Igazgatási főigazgató-helyettes

A BM III/I. (HÍRSZERZŐ) CSOPORTFŐNÖKSÉG TEVÉKENYSÉGÉNEK KORSZERŰSÍTÉSE AZ 1970-ES ÉVEK ELEJÉN AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI SZAKBIZOTTSÁG JAVASLATAINAK TÜKRÉBEN

URBÁN ATTILA

BEVEZETŐ

A Kádár-rendszer konszolidációjával, illetve az 1960-as évek derekán kibontakozó nyugati irányú nyitása kapcsán a pártállami vezetés részéről új típusú információs igények fogalmazódtak meg az állambiztonsági szolgálatok irányában. A fenti irányelvek mentén bontakoztak ki a BM III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség tevékenységét is több ponton érintő szervezeti, módszertani és szemléletbeli változások az 1970-es évek elején. A kormányzati feladatszabásnak a műveleti – korabeli szóhasználat: operatív – tevékenység egyes területeire történő lebontásában meghatározó szerepet játszott az 1971 elején létrehozott Belügyminisztérium Állambiztonsági Szakbizottságának (ÁBSZ) tevékenysége. A testület által elkészített, majd a belügyi vezetés által jóváhagyott javaslatok kijelölték a hírszerzés humán és technikai erőforrásainak aktualizált felhasználási irányait, illetve ezzel párhuzamosan új elvárásokat fogalmaztak meg a személyi állomány felkészültségével kapcsolatban. Ezek a modernizációs lépések jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy magyar hírszerzés az 1970-es évek második felétől egyre meghatározóbb szerephez jutott az állambiztonsági szervek tevékenységi körén belül.

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG (MNK) NYUGATI IRÁNYÚ NEMZETKÖZI KAPCSOLATAINAK BŐVÜLÉSE ÉS A HÍRSZERZÉS FELADATELLÁTÁSÁVAL KAPCSOLATBAN EZZEL PÁRHUZAMOSAN MÓDOSULÓ PÁRTÁLLAMI IGÉNYEK

A MNK pártállami vezetése az 1960-as évek középső harmadától – oldani kívánva a korábbi időszak elszigeteltségét – mind intenzívebb kapcsolatokra törekedett a kapitalista államokkal, jelentős hangsúlyt helyezve a nemzeti szempontból előnyösnek látszó megállapodások megkötésére. E törekvés homlokterében – a kádári rezsimnek a nyugati világban történő szalonképessé tétele mellett – elsősorban a magyar gazdaság modernizálása, a nemzetközi vérkeringésbe való bekapcsolása, valamint a hazai ipar hatékonyabb működtetéséhez szükséges fejlett nyugati technológiákhoz való hozzáférés biztosítása állt. E célok elérése érdekében az egymással szemben álló katonai tömbön kívül álló tőkés országok (Ausztria, Finnország) mellett a nagyköveti szintű kapcsolatok felvételét, valamint a nyugati állampolgárok szabad magyarországi beutazását is lehetővé tevő tárgyalások kezdődtek – a korabeli titkosszolgálati zsargont használva – a totális elhárítás alatt álló Német Szövetségi Köztársasággal, majd az Egyesült Államokkal is.¹ A kibontakozó intenzív kétoldalú egyeztetések kapcsán az állampárti vezetés részéről új típusú információs igények fogalmazódtak meg. A korábban abszolút prioritást élvező, az

¹ Romsics Ignác (2010). *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 519.

MNK és a szocialista táborral szembeni „ideológiai fellazító és bomlasztó” nyugati törekvések, valamint a magyar emigráns körök működésének feltárására vonatkozó adatok mellett mind fontosabbá vált a nyugati partnerekkel folytatott megbeszéléseken sikerrel képviselhető magyar álláspont elfoglalásához, a másik fél által még éppen elfogadható politikai és gazdasági mozgástér maximális kihasználásához szükséges értesülések megszerzése. Szintén új megközelítésen alapuló hírigényt generált az 1975. augusztus 1-jén aláírt, a korabeli enyhülési folyamat szimbólumának tekinthető Helsinki Záróokmány megszületéséhez vezető tárgyalássorozat kibontakozása. A politikai-ideológia szempontból az állambiztonság számára már korábban is súlyponti területet jelentő vatikáni vonalon a hetvenes évek első felében szintén minőségileg megújított intenzitású információgyűjtő és döntés-előkészítő tevékenységre volt szüksége a magyar pártvezetésnek. Ennek hátterében elsősorban a Szentszékkal a Mindszenty-ügy lezárását lehetővé tevő megállapodás érdekében (az amerikaiak bevonásával) folytatott titkos tárgyalások előkészítése és sikeres lefolytatása állt.²

A nyugati partnerországok aktuális tárgyalási álláspontjának feltárása mellett a magyar gazdasági törekvések miatt a magyar kormányzat részéről felértékelődtek az Európai Közös Piac beruházási terveivel³, illetve a nyugati delegációval utazó pénzügyi és vállalatvezetők által megfogalmazott ajánlatok hátterével, esetleges versenytársaikon keresztül elérhető alternatívákkal kapcsolatos bizalmas értesülések is. A politikai és gazdasági kapcsolattartási csatornák kibővülésével egyre intenzívebb kormányzati elvárások jelentek meg a védett nyugati tudományos-műszaki eredmények, COCOM-listán szereplő termékek megszerzése területén, melyeket a hagyományosnak mondható, a hadiiparban is hasznosítható információs igények mellett mind inkább a hazai gazdaságfejlesztés fő irányjai szabtak meg.⁴

A kormányzati elvárásokban bekövetkezett fokozatos hangsúlyeltolódás nyomon követhető a BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség 1967-es és az 1972-es ügyrendjében a hírszerzés számára megfogalmazott feladatrendszer összevetésével is. Az 1967-es dokumentum „*az imperialista államok kormányainak és reakciós pártjainak helyzetéről, (...) a haladó szervezetek és mozgalmak elleni szándékairól, (...) kormányaik és monopolista köreik ellentéteiről valamint az Magyar Népköztársaság és a szocialista tábor ellen tervezett politikai, katonai, gazdasági intézkedéseiről*” szóló információk megszerzését helyezte az első helyre. A második pontban – tovább erősítve a fenti elvárásokat – „*támadó akciókat*” magában foglaló aktív részvételt várt el a hírszerzéstől „*az imperialista kormánysszervek aknamunkájának keresztezésében, leleplezésében, az imperialista hatalmak közötti ellentétek szításában, valamint az ellenség*

² ROMSICS (2010) 520.

³ A Közös Piac működésével és szervezeti bővítésével kapcsolatos hírigények folyamatos bővülését, illetve a magyar hírszerzés Európai Gazdasági Közösség irányába végzett tevékenységének irányait részletesen elemzi: GERMUSKA PÁL (2018). Kémek a „Bagolyvárban” Avagy a magyar hírszerzés és az Európai Gazdasági Közösség. In ANDREIDES Gábor, M. MADARÁSZ Anita, SOÓS Viktor (szerk.): *Diplomácia – Hírszerzés – Állambiztonság*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottság, 236-248.

⁴ A Belügyminisztérium hírszerző szervének feladatai, a hírszerző munka területei és néhány fontosabb módszertani kérdése című, 1978-ban a Rendőrtiszti Főiskola által kiadott, szigorúan titkos minősítésű kézirat a tudományos-műszaki vonalon a fő csapásirányok között külön nevesítette a vegyészet és az elektronika területét. ÁBTL-4.1.-A-3912.-15-363/1978. 43.

dezinformálásában, szerveinek dezorganizálódásában". Ezzel szemben az 1972-es ügyrend – az ideológiai töltetű feladatok hátrébb sorolásával – első helyen „*az MNK kormányának külpolitikai, gazdasági, kereskedelempolitikai érdekeit szolgáló kérdések*” témakörében várt a III/I. Csoportfőnökségtől tájékoztatást. A második pont ennél konkrétabban fogalmaz, amikor a hírszerzés számára tudományos, technikai dokumentációk, titkos ipari adatok megszerzését írja elő „*az MNK és a szocialista tábor védelme, valamint a különböző tudományágak, az ipar és a mezőgazdaság fejlesztése érdekében*”.⁵

Magyarország külpolitikai környezetében bekövetkezett változásokkal, illetve a belpolitikai stabilizáció területén elért eredményekkel összhangban, az állampárti vezetés az MSZMP Központi Bizottságának 1969. november 28-i, valamint a Politikai Bizottság 1970. október 20-i határozataiban fektette le a belügyi – és ezen belül az állambiztonsági – munka új alapelveit, melyek egészen a rendszerváltásig érvényben maradtak. Ezek háttérében fontos törekvést jelentett, hogy a rendelkezésre álló – az új gazdasági mechanizmus kibontakozása kapcsán megfigyelhető gazdasági növekedés ellenére is – korlátozott anyagi erőforrásokat a korábbi időszak belpolitikai konszolidációs törekvései által meghatározott belső elhárítási területekről mind inkább az ország megváltozott nemzetközi kapcsolatait által indukált kihívások hatékonyabb kezelése érdekében csoportosítsák át.⁶

A fenti irányelvek mentén bontakoztak ki a BM III. Főcsoportfőnökség tevékenységét több ponton érintő szervezeti, módszertani és szemléletbeli változások az 1970-es évek elején, melyek hatása egészen 1990-ig érezhető volt. A vizsgált időszakban megvalósított intézkedések közül külön kiemelhető az „*állambiztonsági terület profiltisztítása*”⁷, illetve a korabeli titkosszolgálati tevékenységet meghatározó alapparancsok – köztük a hálózati munka alapelveit lefektető 005/1972., valamint az állambiztonsági szervek előzetes ellenőrző és bizalmas nyomozó munkáját meghatározó 0010/1973. számú belügyminiszteri parancs – kiadása. E korabeli szabályzók a belügyminiszter irányítása alatt álló többi állambiztonsági szolgálat mellett természetesen kihatottak a Hírszerző Csoportfőnökség tevékenységére is.

⁵ A BM III. Főcsoportfőnökség 1967-es és 1972-es ügyrendje

⁶ A Központi Bizottságnak a Belügyminisztérium munkájáról szóló 1969. november 28-i határozata – a szocialista „partnerszolgálatokkal” való intenzívebb együttműködés mellett (2. pont) – külön foglalkozott az ellenőrző-elhárító tevékenység indokolatlan kiterjesztése elleni fellépés (4. pont), a hatékonyságot növelő szervezeti módosítások és átcsoportosítások (7. pont), valamint a túlhaladott jogszabályok áttekintésének kérdésével (11. pont). MOL 288. f. 4. cs. 501. ő. e.

⁷ Az 1970-es évek elején a korábban a főcsoportfőnökség feladatkörébe tartozó, de nem kimondottan titkosszolgálati jellegű feladatok – többek között az útlevéllügyek, a külföldiek ellenőrzése (KEOKH), a nyilvántartási és gépi adatfeldolgozási feladatok – a korabeli „összbelügyi” szemlélet, illetve az összevonásoktól remélt megtakarítások okán a központi BM szervek hatáskörébe kerültek. A kérdésről bővebben: Urbán Attila (2011). *A magyar állambiztonsági szolgálatok (1962-1980)*. Múltunk, 2003/3. 23.

A HÍRSZERZÉS FELADATRENDSZERÉNEK FELÜLVIZSGÁLATA ÉS AZ ÚJ SZERVEZETI REND KIALAKÍTÁSA

Az említett párthatározatokban szereplő elvárások gyakorlati területekre történő lebontása érdekében a belügyminiszter 1970 decemberében létrehozta az összbelsőügyi szintű kérdéseket áttekintő Központi Koordinációs Bizottságot, illetve a BM központi szervek működését vizsgáló és a szükséges korszerűsítésekre javaslatokat megfogalmazó szakbizottságokat. Ez utóbbi körben került felállításra 1971 januárjában az ÁBSZ, amely feladatul kapta a BM III. Főcsoportfőnökség feladatainak hatékonyabb ellátására, valamint a szervezeti rend és a személyi állomány az új párthatározatokban lefektetett irányelvekkel összhangban megvalósuló korszerűsítésére vonatkozó javaslatok kidolgozását.⁸ Míg az állambiztonsági főcsoportfőnök, Rácz Pál r. vezérőrnagy a Központi Koordinációs Bizottságban képviselte a szolgálatokat, addig az ÁBSZ üléseit helyettese, Karasz Lajos r. vezérőrnagy, a BM III/II. (Kémelhárítási) Csoportfőnökség irányítója vezette. A testületben helyett kapott:

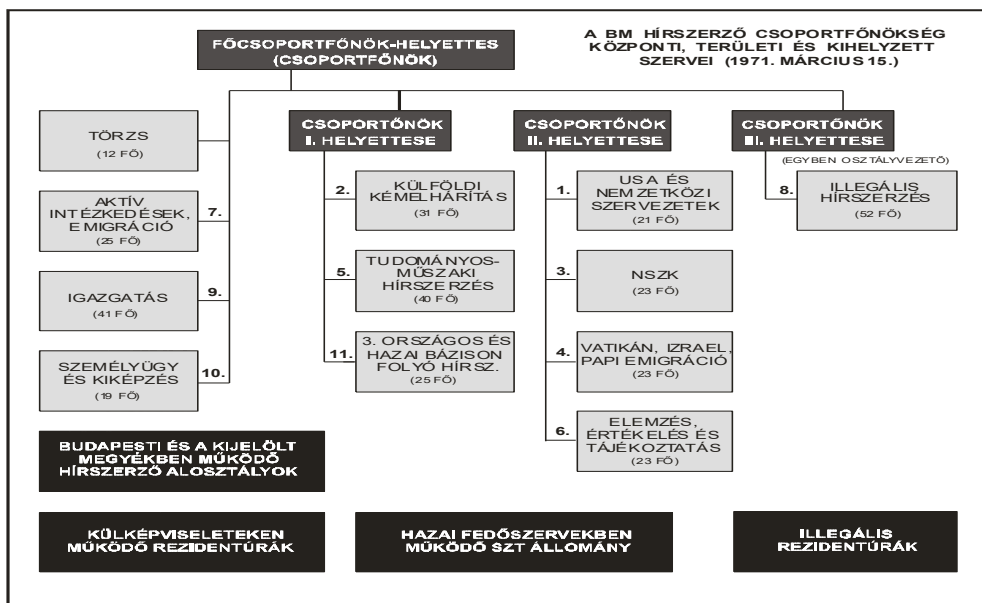
- Komornik Vilmos r. ezredes, a III/I. (Hírszerző) Csoportfőnök helyettese,
- Kukk István r. ezredes, a III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnök helyettese,
- Geréb Sándor r. ezredes, III/III. (Belső Reakció Elhárító) Csoportfőnök helyettese,
- Szőke András r. ezredes, III/IV. (Katonai Elhárító) Csoportfőnökség törzsfőnöke,
- Peták Pál r. ezredes, a III/V. (Operatív Technikai) Csoportfőnök helyettese,
- Dr. Deák József r. alezredes, a III/I. (Vizsgálati) Osztály vezetője,
- Dr. Csikós Imre r. alezredes, a III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség Titkárságának vezetője, valamint
- a BM IV. (Személyügyi) Főcsoportfőnökség és az „M” Szervezési Csoportfőnökség képviselője.⁹

Az ÁBSZ 1971. március 15-ére készítette el javaslatát a *„Hírszerző Csoportfőnökség feladatainak, működési rendjének és struktúrájának kialakítására”*. A dokumentum rögzítette, hogy a hírszerzés számára a korábbi években keletkezett párt- és minisztertanácsi határozatokban, a vonatkozó belügyi parancsokban, valamint a csoportfőnökség hatályos ügyrendjében szereplő fő irányok *„hosszú távon kifejezik a Magyar Népköztársaság külpolitikai, gazdaságpolitikai és tudományos érdekeit.”* Az ÁBSZ áttekintette a Hírszerző Csoportfőnökség aktuális – az alábbi ábra által szemléltetett – szervezeti rendjét is.¹⁰

⁸ A belügyminiszter 0031/1970. számú parancsa bizottságok létrehozásáról, feladatuk, működési rendjük szabályozásáról, 2-3.

⁹ Uo.

¹⁰ A BM Állambiztonsági Szakbizottság javaslata a Hírszerző Csoportfőnökség feladatainak, működési rendjének és struktúrájának kialakítására. MOL XIX-B-1, 80. sorszám, 2-172/1971. (80. d.) 2.

1. sz. ábra: A BM III/I (Hírszerző) Csoportfőnökség szervezeti felépítése, (készítette: szerző)¹¹

A testület megállapította, hogy a csoportfőnökség kialakított szervezeti rendje – kisebb korrekciókkal – biztosítja az alapvető feladatok végrehajtását, ugyanakkor a hírszerzéssel szemben megfogalmazódó új elvárások szükségessé teszik a társ-csoportfőnökségekkel folytatott együttműködés intenzívebbé tételét, valamint az állomány szaktudásának növelését. Az ÁBSZ az NSZK és Magyarország közötti magyar kétoldalú gazdasági és kulturális kapcsolatok kiszélesedése, valamint diplomáciai kapcsolatok felvételének előkészítését célzó tárgyalások kapcsán a kormányzat részéről megnövekedett elvárások miatt javaslatot tett a III/I-3-as osztály létszámának 10 fővel történő emelésére.¹²

20 fős létszámemelést indítványozott a testület a tudományos-műszaki hírszerzés területén, jelezve, hogy „a rendelkezésre álló erők már ez ideig is csak a népgazdaság egyes ágazatainak leszűkített fejlesztési problémáit tudták kielégíteni (vegyipar, híradástechnika, kohászat), ugyanakkor konkrét hígigények jelentkeztek más népgazdasági területeken is.” Az ÁBSZ a fenti javaslat alátámasztására hangsúlyozta, hogy „a katonai tudományos kutatások területéhez kapcsolódó iparágakban is jelentős pozíciók megszerzésére nyílhatna lehetőség, szem előtt tartva az e téren fennálló internacionalista kötelezettségeinket”¹³, de ezen pozíciók egyben hatékonyan elégíthetnék

¹¹ URBÁN Attila (2011). Változások a magyar hírszerzés feladatrendszerében és szervezeti rendjében az 1970-es évek első felében, In BARÁTH Magdolna, BÁNKUTI Gábor, RAINER M. János (szerk.): *Megértő Történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Budapest, L'Harmattan. 137–153.

¹² Uo. 3.

¹³ A III. Főcsoportfőnökségnek az 1971/1972-es belügyi átszervezés időszakában a szovjet hírszerzés mellett már aláírt együttműködési megállapodása volt a bolgár, csehszlovák, lengyel, NDK-beli, román és mongol állambiztonsági szervekkel, valamint folyamatos kapcsolatot tartott a vietnami, észak-koreai és a kubai állambiztonsági szervekkel. A „béketábor” hírszerzési együttműködése leginkább a megszerzett információknak a kölcsönös előnyök alapján működő

ki a BM titkos operatív technikai eszközeinek fejlesztésével szemben támasztott igényeket is.”¹⁴

A szakbizottság az illegális rezidentúrák számának bővítésével kapcsolatos feladatokra is felhívta a figyelmet, kiemelve, hogy ezek „*békeidőben az ellenséges elhárítással szembeni biztonságosabb pozíciókból kiegészítik, a legális hírszerzés tevékenységét, míg rendkívüli helyzetben, a külképviseletek tevékenységének korlátozása, vagy megbénítása esetén átveszik azok hírszerzési feladatát*”. A testület hangsúlyozta, hogy ezen a területen a fejlesztési tervek által meghatározott számú illegális hírszerzőtiszttel telepítéséhez szükséges a III/I-8-as osztály létszámának 10 fővel történő megemlése, az e területen jelentős háttértámogató tevékenységet végző kiképző és dokumentációs apparátus megerősítése, illetve ez utóbbi tevékenységi kör központosítása.¹⁵

A javaslat külön kitért az illegális állománnyal és az ügynökökkel való személytelen kapcsolattartás módszereinek szükséges kiszélesítésére, az érintett állomány miniatürizált hangrögzítő és fotótechnikai eszközökkel történő szélesebb körű ellátásra. Bár az említett eszközök biztosítását a szakbizottság változatlanul a III. Főcsoportfőnökség operatív technikai szerveinek feladatkörében képzelte el, de azoknak az egyedi körülményekhez igazított konkrét alkalmazására, illetve a munkatársak kiképzésére a csoportfőnökségen belül működő új, 19 fős (operatív összeköttetési) alosztály felállítását tartotta szükségesnek.¹⁶

A dokumentum a legjelentősebb, 50 fős létszámnövelést a hazai bázison működő SZT tisztek vonatkozásában kezdeményezte, hivatkozva MSZMP PB 1970. október 20-i határozatában szereplő irányelvre, mely szerint a hírszerző állománynak – első sorában a feladatokra történő felkészülés, a fiktív személyazonossághoz szükséges háttér megteremtése, illetve a külföldön kiépített kapcsolatok számára történő utólagos igazolása érdekében – a kihelyezés előtt, illetve azt követően legalább 1-1 évet hazai fedőszervben kell eltöltenie.¹⁷

Az ÁBSZ anyagából kiderül, hogy a hírszerzés előtt álló új kihívásokra való reagálás mellett a korábbi évek hagyományos politikai, ideológiai területei sem veszítették el a jelentőségüket. A dokumentum 10 fős létszámemelést indítványozott a testület az „*izraeli állam által finanszírozott, az USA imperialista köreinek megbízásából a szocialista tábor, köztük a Magyar Népköztársaság ellen aknamunkát folytató cionista erők felderítése*” érdekében – a Vatikánra és az Olaszországra vonatkozó értesülések megszerzéséért is felelős – III/I-4-es osztály megerősítésére.¹⁸ A testület emellett „*a fő ellenség elleni*

átadásában, közös műszaki fejlesztésekben, valamint összehangolt operatív akciókban nyilvánult meg. Jelentés az MSZMP Politikai Bizottság részére az MNK Belügyminisztériuma munkájáról. 1969.okt. 21. MOL 288. f (501. ő.e.) 9.

¹⁴ MOL XIX-B-1 (1971) 4.

¹⁵ Uo. 4.

¹⁶ Uo. 5.

¹⁷ Uo. 6.

¹⁸ Magyarország – igazodva a Kreml külpolitikájához – 1967-ben az arab-izraeli „hatnapos háború” idején megszakította diplomáciai kapcsolatait Izraellel, mely az Egyesült Államokkal ápolt

harmadik országos hírszerző munkában a célirányos hírszerző ügynökség beszerzése terén meglévő bízható lehetőségeket” hangsúlyozva javasolta a III/I-11-es osztály létszámának 6 fővel történő emelését.¹⁹

A műveleti erők átcsoportosítására vonatkozó szándék egyik jelének tekinthető azonban, hogy a javaslat a III/I-2. (külföldi elhárító) osztály létszámának növelése nélkül, *„belső profiltisztítással”* is elérhetőnek értékelte a külszolgálaton, vagy ösztöndíjas tartós kihelyezésen lévő, az *„ellenséges hírszerző és elhárító szervek”* látókörébe kerülő magyar állampolgárok és a külföldi magyar kolóniák vonalán végzett elhárító munka erősítését. Az ÁBSZ ugyancsak plusz létszámgény nélkül, a III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökséggel folytatott együttműködés – ezen belül az információ- és munkamegosztás, valamint a külföldi támadólagos kémelhárítási akciók előzetes véleményezésének és támogatásának – továbbfejlesztésével kívánta növelni *„az ellenséges hírszerző és elhárító szervezetbe történő beépülés”* hatékonyságát. A testület által hazai bázison, a budapesti és a kijelölt megyei rendőri központokban ellátott hírszerzési feladatok hatékonyabbá tételéhez – a fent már említett hazai SZT tisztii állomány létszámának növelése mellett – szintén elegendőnek vélte a helyi kémelhárító alosztályokkal való együttműködési lehetőségek bővítését.²⁰ A státuszokra vonatkozó javaslatokat összesítve megállapítható, hogy a szigorú létszámpolitika ellenére az ÁBSZ jelentős mértékben kívánta növelni a hírszerzési állományát. A másik oldalról viszont kiemelés érdemel, hogy az USA és a nemzetközi szervezetek területén folyó hírszerzésért felelős III/I-1. osztály 21 fős létszámát elégségesnek ítélte a testület.

Az új kormányzati elvárásoknak való megfelelése szempontjából meghatározó kérdést jelentett az állománnyal szemben megfogalmazott munkaköri, képzési és alkalmassági követelményrendszer. Az ÁBSZ a belügyi vezetés számára e témakörben még a fent áttekintett javaslatok felterjesztését megelőzően, 1971. február 27-én készített egy rövid háttéranyagot. Ez a dokumentum – hangsúlyozva, hogy a csoportfőnökség vezetőinek és munkatársainak feladataikat *„az ellenséges elhárító szervek ellenőrzésének kivédése mellett”* kell teljesíteniük, mely *„magas politikai és szakmai képzettségű állományt igényel”* – a hírszerző tisztii állománnyal kapcsolatban a következő képzési és alkalmassági követelmények figyelembe vételét ítélte szükségesnek:

- *„Egyetemi, főiskolai vagy politikai főiskolai végzettség”.*
- *„Megfelelő operatív képzettség és elhárítási gyakorlat, a hírszerző iskola elvégzése”.*
- *„Egy-két nyugati nyelvnek a fedőszerv igényeinek is megfelelő szintű (szóbeli és írásbeli) felsőfokú ismerete.”*

stratégiai szövetségi viszonya folytán már korábbi időszakban is a keleti blokk állambiztonsági szerveinek egyik kiemelt felderítési és elhárítási irányát képezte.

¹⁹ Az ÁBSZ áttekintésekor a III/I-11. Osztályon a hazai bázison, többek között a külkereskedelmi és sajtó területen, valamint – a Moszkva és Peking között még a Hruscsovi időszakban kialakult ideológiai ellentétek kapcsán megjelenő – kínai vonalon végzett információgyűjtéssel is külön-külön önálló alosztály foglalkozott. MOL XIX-B-1, (1971), 3.

²⁰ Uo. 6.

- *„MSZMP tagság. Politikai szilárdság, a rendszerhez való kipróbált hűség. Rendezett családi körülmény, a közvetlen rokonok megbízhatósága (közülük Nyugaton ne legyenek).”*
- *„Alkalmasság külföldi állampolgárságú ügynökjelölt tanulmányozására, beszervezésére és vezetésére. Képesség személyes és személytelen összeköttetés megszervezésére az ügynökséggel.”*
- *„Jó fizikai és szellemi erőnlét, mely huzamos ideig elbírja a kettős jellegű (hírszerzői és fedőszervi) terhelést.”²¹*

Az ÁBSZ részéről megfogalmazott követelmények jól mutatják, hogy az állambiztonság – különösen a hírszerzés – területén a szolgálatokkal szemben jelentkező új típusú igények miatt a művelői tisztek kiválasztásánál a korábban hegemon helyzetben lévő politikai-ideológiai szempontok mellett egyre jelentősebb tényezővé vált a megfelelő szakmai képzettség és a személyi alkalmasság. E változásokat megkönnyítette, hogy az állambiztonsági szolgálatoknál jelentős generációváltás következett be az 1970-es évek elején. Az újonnan felvett, már a Kádár-rendszerben szocializálódott fiataloknak munkakörük betöltéséhez megfelelő állami és szakmai iskolai végzettséggel is rendelkezniük kellett. A hírszerzési feladatok elemzése kapcsán már feltárt fokozatos hangsúlyeltolódás elve azonban e területen is megfigyelhető, hiszen a rendszer pártállami jellegéből fakadóan a fenti követelmények szigorú alkalmazásától a hírszerzésnél régóta dolgozó, *„tapasztalt elvtársak”* esetében eltekinthettek a felettes szervek.²² A másik oldalról viszont ugyanilyen rugalmas hozzáállás bontakozott ki a felvételi eljárás során a párttagság megkövetelése területén, amikor a magasan kvalifikált új munkatárs részéről a vezetés megelégedett egy szóban megerősített – de az évtized második felétől egyre kevésbé számon kért – belépési szándékkal.

Az állambiztonsági főcsoportfőnök, Rácz Pál²³ vezérőrnagy a belügyi vezetés számára készített, a III. Főcsoportfőnökség feladataira és működési rendjére vonatkozó, összegző jellegű javaslatában támogatta az ÁBSZ megállapításait és a hírszerzést érintő létszámemelési elképzeléseket. Ennek döntésnek a jelentőségét növelte, hogy mint az a 1971. március 15-én kelt dokumentumból kiderül, az ország nemzetközi környezetében

²¹ III/I. Csoportfőnökség vezetői és beosztotti állomány munkaköri, képesítési és alkalmassági követelményei. MOL XIX-B-1, (1971) 2.

²² Egy, a csoportfőnökségen végzett felmérés szerint 1979-ben, azaz közel egy évtizeddel az új követelményrendszer bevezetése után a hivatásos hírszerző állomány 53%-a rendelkezett a megfelelő iskolai végzettséggel, 30%-ot mentesítettek, 17% pedig éppen a szükséges tanulmányait folytatta. TABAJDI Gábor: *A hírszerzők mindennapjai (1974-1983)*. Betekintő, 2010/1.

²³ Rácz Pál a III. Főcsoportfőnökség vezetői közül azon kevesek közé tartozott, aki számára a BM csak egy köztes – 1970-től 1974-ig tartó – karrierállomás volt. Ugyanakkor a főcsoportfőnöki kinevezése előtt, Bernben, Belgrádban, Genfben, az Egyesült Államokban, Párizsban és Kairóban megszerzett két évtizedes diplomata, illetve SZT tiszti tapasztalata kapcsán – az angol, francia, spanyol és román nyelven is felsőfokon beszélő – Rácz vélhetően pontosan átlátta a hírszerzés előtt álló új típusú feladatok jelentőségét. Életrajzáról bővebben: TABAJDI Gábor, UNGVÁRY Krisztián: *Elhallgatott múlt. A Pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956-1990*. 1956-os Intézet, Corvina, Bp., 2008., 110.

bekövetkező változásokkal, valamint a külföldre utazás²⁴ és a külföldiek beutazásának könnyebbé válása miatt szintén megerősített III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökség támadólagos elhárítási részlegének, valamint a III/III. (Belső Reakció Elhárító) Csoportfőnökség ifjúságvédelmi és kulturális területeinek létszámát plusz létszámgény nélkül, az említett két csoportfőnökség belső erőinek átcsoportosításával növelték meg. Rácz Pál a hírszerzés létszámemelésének indoklása során azért az ideológiai húrokat is megpengette, amikor leszögezte: *„Az USA, az NSZK, Izrael és a NATO elleni feladatok meghatározásánál a vonatkozó párthatározatok és irányelvek mentén figyelembe vették, hogy a belső ellenséges tevékenység is túlnyomó részt a határon túlról ösztönözve, azzal helyenként összefonódva jelentkezik.”*²⁵

Ezzel szemben már az új típusú, nemzetközi kihívásoknak való megfelelés igényére épített a főcsoportfőnök, amikor a belügyi átszervezés kapcsán a tisztí állománynál elvárt 25%-os csökkentéstől elmaradó 12,3%-os javaslatot indokolta. Hangsúlyozta, hogy az ÁBSZ által megadott magas követelmények – más területek mellett kiemelve a III/I. csoportfőnökségre a tudományos-műszaki hírszerzés területének erősítése miatt érkező kutatómérnökök számának növekedését – a tervezetnél több tisztí rendfokozat létesítését feltételezik. Ugyanez az érvrendszer jelent meg a főcsoportfőnöki javaslatban a hírszerzésnél alkalmazott, nagyobb anyagi megbecsülést eredményező 357 kiemelt főelőadói beosztás tervezésének indoklásakor is.²⁶

Rácz a javaslat összegzésében tovább erősítette a belső átcsoportosítás indokoltságát, jelezve, hogy *„az operatív helyzet kedvező változásával (mindenek előtt az állambiztonsági figyelmet érdemlő belső reakciós kategóriák ellenőrzésének további csökkenthetőségével) a felülvizsgálatot követő 5 évben további létszám megtakarítására lesz lehetőség”*.

Az ÁBSZ főcsoportfőnöki támogatással felterjesztett ajánlásait a BM „M” és Szervezési Csoportfőnöksége vizsgálta felül, amely 1971. április 29-én kelt előterjesztésében a tervezett 69 fős csökkentés mellett további 20 státusz elvonását indítványozta. Ismét a hírszerzés aktuális súlyponti szerepét húzta alá, hogy ez utóbbi kiegészítés nem érintette az III/I. Csoportfőnökségre vonatkozó létszámnövelési előirányzatot.²⁷

²⁴ Míg a főcsoportfőnökség megszervezése után, 1963-ban még csak 120 ezer magyar állampolgár utazott a keleti blokkon kívülre (jelentős részük a kelet és nyugat között híd szerepet betöltő Jugoszláviába), addig a fent vizsgált, 1971-es átszervezés időszakában már közel félmillióan választhattak maguknak nyugati célpontot. Romsics (2010), 424., 511.

²⁵ Erre lehetőséget adott, hogy a kémelhárítás 1972 után csak a hadiipari üzemek, a hírközlés, a közlekedési hálózat operatív védelmét tartotta meg, az idegenforgalom területén az általános szűrő-kutató munka helyett csak a konkrét ügyjelzések feldolgozását végezte, míg a III/III. Csoportfőnökség területén a „népgazdasági elhárítás”, a volt pártok és erőszakos szervezetek „ellenséges elemeinek” ellenőrzését tette „differenciáltabbá”. MOL XIX-B-1, (1971), 3-4.

²⁶ A Hírszerző Csoportfőnökségnél e beosztásokba javasolták besorolni azokat, akik az állambiztonsági szervek területén – a feladatokban való közvetlen részvételükön túl – egy-egy szakvonalat önállóan irányítottak, összefogva több operatív tiszt munkáját, akik kül- vagy belföldi rezidentúrát irányítottak, valamint egy-egy terület önálló és magas szintű elemző-értékelő „specialistái” voltak. Uo. 10.

²⁷ Uo. 4.

A státuszok számát is érintő szervezeti változást jelentett viszont, hogy a III/I. Csoportfőnökség – a hírszerzés által foglalkoztatott SZT tisztek és hálózatok bizonyos adatait kezelő – anyagi-pénzügyi alosztályainak számos feladatköre átkerült a BM I. (Pénzügyi Anyagi) Főcsoportfőnökségen „*elrejtett*” Külügyi Osztályához. Emellett – szintén az általános központosítási törekvéseknek megfelelően – a hírszerzés korábbi személyügyi és kiképzési osztályának egyes részlegei beolvadtak III. Főcsoportfőnökség újonnan szerveződő, az 1972-es ügyrendben III/6. hadrendi számmal jelölt önálló Személyzeti Osztályába.²⁸

A Rajnai Sándor²⁹ főcsoportfőnök-helyettes által az 1972. május 30-án kiadott új csoportfőnökségi ügyrend megszületéséig még két ponton bővült a hírszerzés szervezeti felépítése. Ekkor állították fel a III/I-12. Osztályt, amely a legális rezidentúrákkal kapcsolatos összeköttetési, nyilvántartási, pénzügyi feladatokkal volt megbízva. A III/V. (Operatív-technikai) Csoportfőnökségtől az újonnan létrehozott III/I-13. Osztály felügyelete alá került a hazai rejtjelkulcsok készítése és a rejtjelfejtés. A nevében szereplő feladat mellett ez az osztály biztosította a „*legális és ügynöki forgalom részére a rejtjeleszközök kidolgozását, ellátta a BM Országos Rejtjelközpont funkcióit, irányította és ellenőrizte a minisztériumok, főhatóságok és más szervek rejtjelező munkáját*”.

Az alábbi táblázat által szemléltetett új szervezeti rendben³⁰ megjelent két önálló alosztály is: a III/I-X. (Operatív összeköttetéssel foglalkozó) Alosztály és a III/I-Y. (Külsőbiztonságtechnikai szerve) Önálló Alosztály. Az Y alosztály fő feladata lett a külföldi rezidentúrákon a titkos okmányok védelme, a „*beszédbiztonság-technikai rendszer*” kidolgozása, felszerelése, üzemeltetése és védelme, valamint a biztonsági tisztek kiképzése is.³¹

²⁸ A III/6. Osztály – a káder és a személyzeti munka vonatkozásában – felügyeleti joggal rendelkezett a Hírszerző Csoportfőnökség III/I-10. (Személyügyi, kiképzési és módszertani) Osztálya felett. Uo. 7.

²⁹ Rajnai azon kevés államvédelmi múlttal rendelkező vezető közé tartozott, akit az MSZMP KB 1962. augusztus 14-16-án – a „*csendes elbocsátások*” időszakában” meghozott „*eltiltó határozat*” ellenére is visszakerült az állambiztonsághoz. A KB a „*hírszerző tevékenységben bekövetkezett minőségi visszaesés miatt*” 1966. május 25-i ülésén döntést hozott arról, hogy felmentést ad – a Kádár koncepciók ügyében állítólag „*humánus*” szerepet játszó, emellett a KGB akkori vezetőjével, később az SZKP főtitkári posztját is megszerző Andropovval szívéjes viszonyt ápoló – tapasztalt „*kémfőnök*” számára az 1962-es párthatározat hatálya alól. Rajnait ezt követően visszahívták a moszkvai nagykövetség első beosztotti tisztségéből, és miniszterhelyettesi rangban kinevezték a Hírszerző Csoportfőnökség az élére. MOL 288. fond, 4. cs., 80. ő. e. 8. o.

³⁰ A BM III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség ügyrendje. Az 1972-ben kialakított szervezeti rendet szintén közli: CSEH GERGŐ BENDEGÚZ (1999): A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlat, 1945 – 1990. In GYARMATI György (szerk.): *Terzor 1. A Történeti Hivatal évkönyve 1999*. Budapest, Történeti Hivatal, 84.

³¹ TÓTH (2011) 18.

Központi szervek (1972. május 30.)	
jelölés	tevékenységi terület
III/I-1. osztály	hírszerzés az USA és a nemzetközi szervezetek ellen
III/I-2. osztály	külföldi elhárító szolgálat
III/I-3. osztály	NSZK elleni politikai, gazdasági hírszerzés
III/I-4. osztály	hírszerzés a Vatikán, Izrael és a papi emigráció ellen
III/I-5. osztály	tudományos-műszaki hírszerzés
III/I-6. osztály	tájékoztatás, értékelés és elemzés
III/I-7. osztály	aktív intézkedések, az emigráció bomlasztása
III/I-8. osztály	illegális rezidentúrák és hírszerzők foglalkoztatása, felkészítése
III/I-9. osztály	dokumentációk és okmányok készítése az illegális hírszerzés részére
III/I-10. osztály	személyügyek, kiképzés és módszertan
III/I-11. osztály	harmadik országos és hazai bázison folyó hírszerzés
III/I-12. osztály	összeköttetési, nyilvántartási, pénzügyi és igazgatási feladatok
III/I-13. osztály	rejtjelezés, rejtjelfejtés, az Országos Rejtjelközpont felügyelete
III/I-X önálló alosztály	operatív összeköttetés
III/I-Y önálló alosztály	külképviselések, hírszerző rezidentúrák biztonságtechnikai védelme
Területi és kihelyezett szervek	
budapesti és a kijelölt megyei rendőrkapitányságok III/I. alosztályai	
külképviselaten dolgozó rezidentúrák	
illegális rezidentúrák	
hazai fedőszervekben lévő SZT tisztekből álló rezidentúrák, illetve SZT állomány	

2. sz. ábra: A BM III/I (Hírszerző) Csoportfőnökség központi, területi és kihelyezett szervezeti egységei, (készítette: a szerző)

Az 1972 nyarától érvényben lévő ügyrend intézménytörténeti szempontból természetesen csak egy pillanatfelvételné tekinthető, melyet már a kiadását követő évben módosítottak a csoportfőnökség feladatkörébe tartozó új kihívások miatt. Azonban egészen a rendszerváltásig tartósan bizonyult az a hangsúlyeltolódás, melynek kapcsán a magyar hírszerzés – a pártállami vezetés elvárásainak megfelelően – fokozatosan korszerűsödő szakmai szemlélettel működve egyre meghatározóbb szerephez jutott az állambiztonsági szervek között.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források:

- MOL 288. f. 4. cs. (501. ő. e.), Jelentés az MSZMP Politikai Bizottság részére az MNK Belügyminisztériuma munkájáról. (1969. október 21.)
- MOL 288. f. 4. cs. (501. ő. e.), A Központi Bizottságnak a Belügyminisztérium munkájáról szóló 1969. november 28-i határozata.
- MOL XIX-B-1, 80. sorszám, 2-172/1971. (80. d.), A BM Állambiztonsági Szakbizottság javaslata a Hírszerző Csoportfőnökség feladatainak, működési rendjének és struktúrájának kialakítására.
- MOL XIX-B-1, 80. sorszám, 2-172/1971. (80. d.), Javaslat a BM III. Főcsoportfőnökség szervei feladatainak, működési rendjének és struktúrájának kialakítására.
- MOL XIX-B-1, 80. sorszám, 2-172/1971. (80. d.), Előterjesztés a BM III. Főcsoportfőnökség szervezeti tagozódására, létszámára és a munkaköri besorolások meghatározására.
- ÁBTL. 4. 1. A-3912. 15-363/1978. 43. d. A Belügyminisztérium hírszerző szervének feladatai, a hírszerző munka területei és néhány fontosabb módszertani kérdése című, a Rendőrtiszti Főiskola által kiadott kézirat, 1978.

Szakirodalmi és internetes hivatkozások:

- CSEH GERGŐ BENDEGÚZ (1999). A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945 – 1990. In GYARMATI GYÖRGY szerk.: *Terzor 1. A Történeti Hivatal évkönyve 1999*. Budapest, Történeti Hivatal. 73–90.
- GERMUSKA PÁL (2018). Kémek a „Bagolyvárban” Avagy a magyar hírszerzés és az Európai Gazdasági Közösség. In ANDREIDES GÁBOR – M. MADARÁSZ ANITA – SOÓS VIKTOR szerk.: *Diplomácia – Hírszerzés – Állambiztonság*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottság. 233–251.
- ROMSICS IGNÁC (2010). *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris.
- TABAJDI GÁBOR, UNGVÁRY KRISZTIÁN (2008). *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Budapest, Corvina – 1956-os Intézet.
- TABAJDI GÁBOR (2010). *A hírszerzők mindennapjai (1974-1983)*. Betekintő, 2010/1., https://betekinto.hu/hu/szamok/2010_1 (letöltés: 2025. december 1.)
- TÓTH ESZTER (2011). A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete. *Betekintő*, 2. sz. Elérhető: https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_toth_e.pdf (A letöltés ideje: 2018. 03. 13.)
- URBÁN ATTILA (2002). Kádár politikai rendőrsége. A BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség felépítése és működése. *Rubicon*, 13. évf. 6–7. sz. 58–65.
- URBÁN ATTILA (2003) A magyar állambiztonsági szolgálatok (1962–1980). *Múltunk*, 48. évf. 3. sz. 3–74.
- URBÁN ATTILA (2011). Változások a magyar hírszerzés feladatrendszerében és szervezeti rendjében az 1970-es évek első felében. In BARÁTH MAGDOLNA, BÁNKUTI

GÁBOR, RAINER M. JÁNOS szerk.: *Megértő Történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Budapest, L'Harmattan. 137–153.

- A BM III. Főcsoportfőnökség 1967-es és 1972-es ügyrendje. Elérhető: <http://www.abparancsok.hu/node/947>, illetve 1531, (letöltés: 2026. február 2.)
- A belügyminiszter 0031/1970. számú parancsa bizottságok létrehozásáról, feladatuk, működési rendjük szabályozásáról. 2-3. o. Elérhető: https://www.abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/10_21_31_1970.pdf (Letöltés: 2025. január 7.)
- A BM III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség ügyrendje (1972. május 30). Elérhető: https://www.abtl.hu/files/forrasok/ugyrend_1.pdf (letöltés: 2025. december 1.)

BEVEZETÉS

Európa második világháború utáni történelmében számos meghatározó jelentőségű esemény volt. Talán a legnagyobb, stratégiai jelentőségű ezek között 1975-ben történt, amikor Európa és az Észak-Atlanti Szerződés Szervezete (North Atlantic Treaty Organization, NATO) észak amerikai tagállamai is aláírták a Helsinki Záróokmányt, amely a kontinensen kívül is meghatározó jelentőségű volt a nemzetközi kapcsolatokban, a békés egymás mellett élésben, az államok szuverenitásának, integritásának megőrzésében, a fejlődés lehetőségeinek biztosításában – egészen 2022-ig, Oroszország Ukrajna elleni hadüzenet nélküli háborújáig.

A Helsinki Záróokmány történetében korábban is voltak más jelentős visszaesések, leginkább a Szovjetunió afganisztáni katonai beavatkozása következményeként, de ennek ellenére a Záróokmány jogi és gyakorlati alkalmazása tovább folytatódott.

Ebben a politikai, biztonsági, biztonságpolitikai, gazdasági és társadalmi közegben a hírszerzési tevékenység is átértékelődött, sajátos változáson ment át. Ez együtt járt új, kiemelt fontosságú területek megjelenésével, ott, ahol a legális fedés mellett folytatható volt a „klasszikus” hírszerzési módszerek alkalmazása, illetve új lehetőségek, technikák kialakítása, szélesebb kapcsolati háló kialakítása. A három kosár – a biztonság, a gazdasági és tudományos együttműködés, valamint az emberi jogok – összhangja lehetővé tette azt a párbeszédet, amire a második világháború óta szükség volt. Ugyanakkor a Záróokmány aláírása megteremtett egy folyamatot, amely rendszeres találkozókat tartott a megállapodások végrehajtásának ellenőrzésére. Ez a ma is ismert Európai Biztonság és Együttműködés Szervezete. A várakozásoktól a realitásokig.

A VÁRAKOZÁSOKTÓL A REALITÁSOKIG

Miután 33 európai és 2 észak-amerikai állam aláírta az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia (EBÉ) záróokmányát, az egész világ abban a reményben élt, hogy elérkezik egy hosszú, békés időszak, amely valódi esélyt ad a politikai, gazdasági és társadalmi ellentétek gyors leküzdésére, az ellentétes politikai-katonai struktúrák közötti katonai feszültség enyhítésére és a közel 30 évig tartó hidegháború lezárására. Ez a reményteljes, „detente”-nek nevezett időszak sajnos túl rövid ideig tartott, mindössze négy évig. Az Afganisztán elleni szovjet katonai agresszió elsöpörte a pozitív várakozásokat. Ez már megtörtént 1956-ban Magyarországon és 1968-ban Csehszlovákiában. Mindkét eset óriási károkat okozott a moszkvai érdekszférába tartozó országoknak. Ugyanez bekövetkezett 1979 után is.

A Helsinki Záróokmányban rögzített alapelvek – a három kosár - lerakták a politikai stabilitás külső biztonsági alapjait, és megnyitotta a belső politikai érési folyamat előtt az utat. A szocialista orientációjú országok, így Magyarország is, az első kosár nyújtotta külső biztonsági garanciákat örömmel fogadta, ám a harmadik kosárba, az emberi jogok körébe

tartozó alapelveket, ideértve a szólásszabadság, vallásszabadság, a tájékozódás jogát és más területeket, erős fenntartásokkal, jelentős ellenérzésekkel kezelte. ezeknek a jogoknak az alkalmazása akár az egyén, akár bizonyos közösségek részéről, nyilvánvalóan aláásták az állampárt hatalomgyakorlást, megkérdőjelezték annak egész rendszereit és eszközeit. Ebből következően az elhárító tevékenység jelentős erőfeszítéseket tett a veszélyesnek ítélt tevékenység visszaszorítására.

POLITIKAI INFORMÁCIÓSZERZÉS

A Varsói Szerződés tagállamaként alapvető jelentőségű volt minden információ, ami a szembenálló katonai tömb tagállamainak egymásközi, belső viszonyaira, a katonai művelési képességekre, a politikai nézeteltérésekre vonatkozott. Nem szabad elfelejteni, hogy – habár az Észak- Atlanti Szerződés (NATO) alapító okiratában is így szerepelt – a szocialista tömb országai – a moszkvai frazeológiát átvéve – katonai tömbként és nem politikai – katonai szervezetként beszéltek a NATO-ról. (Lásd: Washingtoni Szerződés 1949. április 4. 3. és 9 §) A szocialista országok ugyan egy monolitikus szervezet képét szülték a médián keresztül, ám a NATO közel sem volt minden szempontból egységes. Ezeknek az egymás közötti politikai különbségeknek számos oka volt. A NATO tagországok demokratikus kormányzati koncepciói más és más történelmi gyökerekre, hagyományokra épültek, minden egyes ország diplomáciai gyakorlata, az egyeztetések mechanizmusa is eltért egymástól, illetve a szocialista országokhoz való, saját, nemzeti gazdasági érdekek és az egyes országokhoz fűződő, történelmi kapcsolatok sem tették lehetővé a monolitikus fellépést. Ennek egy másik, felettébb jelentős akadálya volt az Amerikai Egyesült Államok kifejezett, tartós és gyakran zavaró dominanciája, az európai realitások iránti érzéketlensége a demokrácia amerikai koncepciójának alapvető eltérése az európai szövetségesek felfogásától.

Az európai támaszponthálózat és a tagországok némelyikének területére telepített középtávolságú, nukleáris eszközök célba juttatására is alkalmas rakéták, mint az amerikai politikai erőpolitika egyik jelentős támasza mellett nem elhanyagolható a tengerentúli nagyhatalom és az európai szövetségesek közötti, jelentős különbség a gazdasági teljesítőképességben, az ipari és mezőgazdasági potenciálban, valamint a pénzügyi erőforrások meglétében.

A hírszerzési szempontból rendkívül fontos információk következő csoportjához tartoztak azok a kérdések, amelyek a NATO-tagországok egymás közötti, belső viszonyaira vonatkoztak. Nem szabad elfelejteni, hogy Franciaország – Charles de Gaulle elnök döntése alapján – még 1966-ban kilépett a NATO katonai szervezetéből, ám a politikai szervezetnek folyamatosan, 1949 óta tagja. Párizs csak 2009-ben tért vissza a teljeskörű, politikai és katonai együttműködéshez. Az előbbieket miatt különös jelentősége volt annak, hogy milyen kapcsolatokat ápolt a francia politikai vezetés a britekkel, illetve Németországgal? A dél-európai térség másik két, Franciaországgal határos országa, Spanyolország és Portugália, csak az idő előrehaladtával tett szert növekvő jelentőségre. A Madridban több mint három évtizedig hatalmon lévő Francisco Franco tábornok 1975 novemberében halt meg, és a halálát követő reformok, így az alkotmányos monarchia még nem játszottak szerepet.

Portugália az 1974-es demokratikus forradalom utáni átrendeződés időszakát élte. Francisco da Costa Gomes tábornok, mint elnök képes volt kivezetni az országot a Salazar-diktatúra 1970-es vége utáni időszak bonyolult politikai és gazdasági helyzetéből, ám szembe kellett nézni a forradalom utáni megosztottságból eredő társadalmi-gazdasági haladást fékező tényezőkkel.

A NATO déli szárnyának egyik legfontosabb országát, Olaszországot is megrázkódtatások sújtották. Az igazságszolgáltatás és a történelmi gyökerekkel rendelkező, regionális alapú, de az egész országot behálózó, tengerentúli kapcsolatokkal is rendelkező szervezett bűnözés párharca, az egymást gyakran és gyorsan váltó kormányok sora, a szervezett bűnözéssel kapcsolatban álló kormány- és államfők tevékenységének napvilágra kerülése, a politikai gyilkosságok és a terrorizmus, a Vatikán pénzügyeinek és a teljes államigazgatást érintő illegális, szervezett, a hatalom megszerzését célzó csoportról, a P 2-ről szóló információk kiszámíthatatlanná a lehetséges kapcsolatokat.

Feltétlenül meg kell említeni a NATO két másik tagországát, amelyek földrajzi elhelyezkedésük miatt kiemelkedő geopolitikai geostratégiai jelentőséggel bírtak és bírnak a mai napig. Ez a két ország Görögország és örök riválisa Törökország. A két állam több évszázados szembenállása, konfliktusa, harca a Ciprus feletti uralomért kiváló lehetőség volt a hírszerzés számára, hogy – a Balkánhoz fűződő és Törökországhoz kapcsolódó sajátos történelmi helyzetből adódóan – hasznos információkat szerezzenek nemcsak a két szomszéd egymáshoz való viszonyáról, de a NATO belső kapcsolatrendszeréről általában.

Mivel Magyarország a Varsói Szerződésen és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsán (KGST) belül is mindig újíto, a szovjet doktrína és Moszkva türelmének határait gyakran súroló, vagy feszegető kezdeményezéseiről volt híres, ezek megvalósítási lehetőségének, illetve további stratégiai elképzelések kialakítása szempontjából elengedhetetlen volt, hogy információhoz jussunk a katonai és a gazdasági szervezet megítéléséről a nyugati hatalmak részéről. Az általános vélemények megismerésén túl az érdeklődés középpontjában természetesen a kifejezetten Magyarországot érintő álláspontok megismerése, esetleges befolyásolása mindig is elsőbbséget élvezett. Az egyes tagállamok közötti véleménykülönbség lehetőséget adott a kapcsolatépítési prioritások meghatározására, a magítélésünk közvetlen és közvetett alakítására.

Hasonlóan fontos volt annak megismerése, hogy a NATO-tagállamok hogyan értékelik a Varsói Szerződés tagállamainak egymás közötti kapcsolatait, viszonyát, illetve szélesebb értelemben szocialista gazdaság- és társadalompolitikát folytató, de nem feltétlenül a bolsevik doktrínát követő országokat. Magyarország számára ezek az országok közül a legfontosabb Románia és Jugoszlávia volt. Sajátos jelentősége volt annak is, hogy mi volt a NATO-tagállamok véleménye, milyen jelentőséget tulajdonítottak az egyes országoknak, ahol magyar nemzeti kisebbség élt. Ebből a szempontból ismét Románia, Jugoszlávia és Csehszlovákia állt a figyelem középpontjában.

Jugoszlávia más szempontból is különleges jelentőséggel bírt. Mint az el-nem-kötelezett országok mozgalmának egyik legfontosabb, európai tagja, sajátos szerepet játszhatott az afrikai és ázsiai el-nem-kötelezett országokkal kialakítandó politikai, gazdasági és oktatási

együttműködés elősegítésében. 1975 és 1985 között ezekből az el nem kötelezett országokból növekvő számban igyekezett a magyar oktatási kormányzat hallgatókat toborozni a magyar felsőoktatási intézményekbe, hogy később, egy alumni-hálózat kialakításával biztosnak ígérkező kapcsolatokra tegyen szert ezekben az országokban.

Két másik ország is előkelő helyet foglalt el a hírszerzés irányai között. Az egyik természetesen a szomszédos, „tömbön kívüli” Ausztria, a másik pedig a Közel-Kelet egyik kulcsfontosságú országa, Izrael volt.

Ausztria folyamatosan, még a monarchikus időszaktól kezdve alapvető szerepet játszott a hírszerzési tevékenység operatív területeként. A két világháború között is számos műveletet hajtottak végre Bécsben, illetve más ausztriai területeken. (Lásd: Kovács Tamás: Titkosszolgálatok a II. világháború korában RUBICON 34 (2023)) Az ország hírszerzési jelentőségét csak növelte, hogy a Varsói Szerződés műveleti tervei szerint a két katonai szervezet közötti fegyveres összeütközés során a Magyar Néphadsereg kijelölt egységeinek nyugati irányba kellett megindulniuk és Amstetennél délre fordulniuk Olaszország felé. Nyilvánvaló, hogy az osztrák igazgatási struktúrák, különös tekintettel az egyes tartományok és a központi, szövetségi kormányzat közötti lehetséges különbségekre, a társadalmi, nem-kormányzati szervezetekre, a gazdasági, pénzügyi tényezőkre, folyamatos figyelem nyilvánult meg magyar részről. Ausztria volt és maradt az a közvetlen összeköttetést biztosító ország, amelyen keresztül a magyar érdekeket képviselni, jó esetben érvényesíteni lehetett.

Sajátos helyet foglalt el a hírszerzés és információgyűjtés területén az úgy nevezett „Alpok – Adria” kezdeményezés, 1978-ban alapított regionális együttműködési forma volt, melynek célja, hogy elősegítse az osztrák, olasz, szlovén és magyar határhoz közel fekvő régiók gazdasági, kulturális és infrastrukturális kapcsolatainak fejlesztését. A kezdeményezés támogatta a turizmust, a környezetvédelmet és a határokon átnyúló kulturális csereprogramokat. A több területet átfogó társadalmi, gazdasági, ifjúsági együttműködési fórum az előbbieken már elmondottak alapján is nagy érdeklődésre tartottak számot. Az előzetes remények szerint, mind horizontálisan, mind vertikálisan megnövelte volna az információszerzés lehetőségét, kiterjesztette volna a lehetséges források körét. A kezdeményezés az érdeklődés folyamatos csökkenése és a nyolcvanas évek közepén bekövetkezett változások miatt fokozatosan elhalt.

Izrael jelentősége is több összetevőre volt visszavezethető. Egyrészt a koncentrációs és megsemmisítő táborok poklát túlélő, Izraelbe kivándorolt több tízezer személy, akik, mint választók, 1947 után fontos szerepet játszhattak az ország politikai és gazdasági életében, és akiknek magyarországi kapcsolatait az 1967-es hat napos háború és a diplomáciai kapcsolatok megszakítása után sem lehetett figyelmen kívül hagyni. A diplomáciai kapcsolatok helyreállításáig, 1989-ig terjedő időszakban a nem hivatalos kapcsolatokon keresztül fenntartott érintkezésben mindkét fél érdekelt volt. A magyarországi látogatásra beutazó izraeli állampolgárok a bécsi magyar nagykövetségen kaphattak beutazási engedélyt. A magyar politikai információszerzés egyik jelentős kérdése volt az is, hogy a közel-keleti konfliktus során hogyan alakultak a politikai, gazdasági és katonai kapcsolatok a NATO és Izrael között.

A közel-keleti arab országok - Egyiptom, Szíria, Jordánia, Irak, Libanon – amelyeknek egy része több területre kiterjedő, katonai támogatást is kapott Magyarországtól, illetve a VSZ más tagországaitól, természetes célterületei voltak a hírszerzésnek. Ezen a területen sem voltak elhanyagolhatók azok a részinformációk, amelyekhez az Izraellel fenntartott nem hivatalos kapcsolatok során lehetett hozzájutni. Gazdasági-műszaki-technológiai hírszerzés.

Az Európai Gazdasági Közösség (EGK, Közös Piac) mint a magyar külgazdasági kapcsolati hálózat egyik legfontosabb eleme, mindig is célterületnek számított a gazdaságpolitikai stratégia tervezésében. Ebből a szempontból Magyarország, de valamennyi szocialista ország számára is, a legkedvezőbb lehetőségeket a Helsinki Záróokmány úgy nevezett „második kosara” tartalmazta. Itt volt lehetőség a hírszerző tevékenység fejlesztésére, szélesítésére, új lehetőségek feltérképezésére is kiaknázására. A gazdasági, tudományos együttműködés égíse alatt lehetőség nyílt a műszaki, tudományos fejlesztések területén mutatkozó lemaradások gyors csökkentésére, további gyümölcsöző és perspektivikusan is hasznos technológiák, ismeretek megszerzésére. Nem mellesleg ezeknek a polgári célú technológiáknak a kettős, tehát védelmi célú alkalmazási lehetőségeinek a kutatása is fontos feladat volt.

A gazdasági, tudományos, technológiai együttműködés terén elsődleges cél volt az úgy nevezett COCOM-listás termékek és technológiák megszerzése. A lista összeállítását egy nemzetközi bizottság az 1949-ben felállított a Multilaterális Export Ellenőrzési Koordinációs Bizottság (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls, COCOM) végezte. A listát nem feltétlenül évenként állították össze, és terjedelme is eltérő volt. Volt olyan kiadása, ami csak hét oldal volt. Az 1980-as kiadás 28 oldalas volt, (Consolidated List, 1980) de az 1989-es kiadás 108 (!) oldalon részletezi a tilalom alá eső termékeket és technológiákat. COCOM célja a szocialista országok védelmi -technológiai fejlődésének csökkentése volt. A COCOM, mint szervezet 1994. március 31-én oszlott fel, átadva a helyét az úgy nevezett Wassenaar rendezési megoldásnak. Ebben már részt vehettek a korábban a technológiáktól eltiltott országok is, így Magyarország is. A rendezési elv lényege, hogy a globális elveket minden ország saját nemzeti keretei között valósítja meg, a technológia-exportból kizárt országok esetében.

A célterületek között elsősorban az elektronikai ipari fejlesztések, az irányítási, alkalmazási, ellenőrzési rendszerek és azok elektronikai berendezései, összetevői említhetők. Ezek mellett minden olyan terület is számításba jött, ahol hozzá lehetett férni, meg lehetett szerezni nagyobb tisztaságú, nagyobb teherbírású, de kisebb fajsúlyú fémek, ritkaföldfémek, kompozit anyagok, nagyobb adattovábbítási sebességet lehetővé tevő félvezetők előállításának lehetőség szerinti teljes dokumentációját. Bármilyen, kapcsolódó, új kutatási eredmények és laboratóriumi vizsgálati eredmény, vagy tapasztalatok összefoglalása, értékelése jelentős értéket képviselt a hírszerzés számára.

Az ipari fejlesztések mellett a mezőgazdasági innovációknak is kiemelt jelentőséget tulajdonítottak. Mivel a Moszkva által befolyásolt gazdasági térségben a környezetvédelmi szempontok nem játszottak korábban vezető szerepet, a nyugati földminőség-javítási technológiák és magasabb termés hozam összefüggése felkeltette az illetékesek figyelmét. Ennek nyomán indult el, illetve kapott támogatást számos olyan hazai

agrokémiai, biológiai kutatási program, ami lehetőséget adott a szocialista országokba – első sorban a Szovjetunióba – irányuló mezőgazdasági export mennyiségi növelésére és minőségének javítására. Ilyen volt például a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát kukoricatermesztési rendszerének, az IKR-nek a meghonosítása is Kazahsztánban.

A tudományos és műszaki együttműködés egyre jelentősebbé vált. Szaporodtak a kölcsönös látogatások, egyre nagyobb lehetőségek nyíltak a nemzetközi szakmai fórumokon való részvételre. Ezek a rendezvények legális lehetőséget biztosítottak a tippkutatásra, az előzetes ismeretszerzésre, a célszemélyek feldolgozásának megkezdésére, illetve – amennyiben az illető személlyel történő további kapcsolatban szakmai hírszerzési lehetőséget láttak, a kapcsolattartás rendszeressé tételére, a megközelítés folytatására.

Igen ám, de szinte azonnal felmerült egy jelentős kockázati tényező. Saját műveleti tisztjeink nem feltétlenül és nem mindig rendelkeztek az adott területen faló fedett tevékenységhez elengedhetetlen szakmai ismeretekkel, ideértve a szakmai kapcsolati hálót, illetve a szükséges szakirodalmi ismereteket. A szakmai hiányosságok pótlása gyakran csak külső erőforrások igénybevételével volt megoldható. Ezek az „erőforrások” a szakmai és tudományos tevékenységük során kellő nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkező, magas szintű nyelvismerettel rendelkező, magyar intézményekben dolgozó tudományos munkatársak, kutatók voltak, akiknek kutatási területe egybeesett a felderítési érdekekkel, akár stratégiai, akár operatív érdekek esetében. Természetes, hogy a magyar kutatókon, szakembereken keresztül, hosszútávon hozzáférhető és folyamatosan hasznosítható információ nagy értéket képviselt, ugyanakkor megszerzésének kockázata is nagyobb volt. A feladat megkívánta, hogy a hazai tudományterületeken folyamatos legyen a tippkutatás, illetve a kapcsolattartás a kutatóhelyekkel. Ennek egyik lehetősége – a rendszeres, vezetői szintű kapcsolattartáson túl – fedett, „szigorúan titkos” állományú tisztek elhelyezése az adott intézményben, volt.

Amennyiben a tippkutatás után a szokásos eljárással „feltérképezett” célszemély vállalta az együttműködést, megkezdődött a célirányos felkészítése.

Ha a felderítő tevékenység földrajzi jellemzőit vizsgáljuk, akkor első helyen a korábban, a politikai hírszerzésről írottak között megemlített, a történelmi hagyományokat is figyelembe vevő célterületeket láthatjuk. Ilyenek voltak Ausztria, Németország, Olaszország, de ide tartozott még Jugoszlávia is. Más, a NATO szövetségi rendszerébe tartozó országok akkor tettek szert nagyobb jelentőségre a magyar hírszerzés szempontjából tudományos területen, amikor a ki- és beutazási feltételek megkönnyítették a kölcsönös látogatásokat, illetve a személyes kapcsolattartást.

NEM-KORMÁNYZATI SZERVEK A FELDERÍTÉSBEN

A nyolcvanas évek több változást is hoztak. Az egyik legfontosabb volt Magyarország csatlakozása a nemzetközi pénzügyi és hitelintézményekhez, illetve a szovjet külpolitikai stratégia részét képező, a célszervek társadalmi, nem kormányzati szervezeteit információszerzésre felhasználó tevékenység. Az alapvetően szovjet költségvetésből, 1950-ben létrehozott Béke Világtanács (BVT), illetve annak a különböző szocialista

országokban megalapított szervezetei, például az Országos Béketanács (OBT), is ezt a célt szolgálták. A BVT székhelye Helsinkiben volt, de rendelkezett képvisellel Genfben és Bécsben is. A BVT mellett, szintén szovjet politikai irányítással működött még a Szovjet Baráti Társaságok Szövetsége (SZBTSZ), amelynek a Magyar-Szovjet Baráti Társaság, de a Hazafias Népfront is partner szervezete volt. A fejlődő országok között hírszerzési, politikai manipulációs és részben elhárítási feladatokat látott el az Afro-Ázsiai és Latin-Amerikai Népekkel való Szolidaritási Szervezet (angol rövidítéssel: AAPSO), amelynek a hazai partner szervezete a Magyar Szolidaritási Bizottság volt.

A BVT és így az OBT tevékenységének homlokterében a Ronald Reagan által meghirdetett, a sajtóban csak „csillagháborús” fegyverkezési verseny, továbbá a közép-európai országokban teljes elhallgatás mellett telepített, közepes hatótávolságú, nukleáris robbanófejek hordozására is alkalmas szovjet SzSz-20 rakéták telepítésére válaszul a NATO európai tagországainak területén megkezdett, amerikai gyártmányú, hasonló harcértékű cirkáló rakéták és más ballisztikus eszközök elleni tiltakozás szervezése volt. A BVT és partnerszervezetei által megrendezett konferenciák, tiltakozó rendezvények célja a NATO-tagországok közvéleményének a telepítés elleni tiltakozásra való rábírása, vagyis az adott országokban egy új, jelentős biztonsági kihívás kialakítása volt. Ilyen tiltakozó kampány folyt huzamos ideig a nagy-britanniai Greenham Common melletti légitámaszpontonál is, ahova az Európába telepítendő amerikai cirkálórakéták és egyéb eszközök érkeztek légi úton.

A nukleáris eszközök elleni tiltakozás jegyében jött létre a Nukleáris Eszközöktől Mentés Zónák hálózata (Nuclear-Free Zones) Ezeken a területeken többször tartottak nemzetközi konferenciákat a BVT partnerszervezeteinek részvételével. Minden egyes rendezvény alkalmat adott tippkutatásra a NATO-tagországokból, vagy más, akár el-nem-kötelezett országokból érkezett békeaktivisták között.

A Béketanács által, a Hazafias Népfront Országos tanácsának Belgrád rakpart 24 alatti épületében az alternatív békemozgalmak figyelemmel kísérésére, lehetséges összefogására, befolyásolására az illetékes párt- és belügyi szervek egyetértése mellett létrehozott Rakpart Klub heti rendszerességgel tartott rendezvényei helyet és lehetőséget adtak a Magyarországon, leginkább Budapesten alakultak nukleáris fegyverkezés ellenes csoportok megjelenésére, álláspontjuk kifejtésére, illetve vitákban való részvételére – ellenőrzött körülmények között. Ilyen csoport volt az angol nyelvű megnevezést használó, de magyar fiatalokat összefogó Anti-Nuclear Campaign (Atomfegyver-ellenes Kampány, ANC)” nevű csoport is. A csoportot egyetemista diákok hozták létre. A befogadásban jelentős szerepet játszott, hogy az OBT-vel kialakított, ugyan fenntartásokkal teli, távolságtartó kapcsolat nagyban segítette a Béketanácsnak a tájékozódását és a hazai felderítő és elhárító szolgálatoknak az információszerző tevékenységét. Ugyanakkor az is érezhető volt, hogy a diákok kezdeményezése szinte azonnal felkeltette a külföldi, nyugati hírszerzőszolgálatok figyelmét. Nem volt ez másképpen a Dialógus Békecsoport esetében sem. Ennek a csoportnak a tevékenységét is folyamatosan figyelemmel kísérték az OBT és a magyar szolgálatok.

Az Országos Béketanácsn kívül más szervezetek is foglalkoztak információgyűjtéssel. Természetesen ezek között ott volt az ideológiailag és pénzügyileg a Magyar Szocialista

Munkaspárthoz kötődő Kommunista Ifjúsági Szövetség, a KISZ is. A KISZ nemzetközi kapcsolatai – a szocialista országok hasonló szervezetivel fenntartott kapcsolatokon túlmenően – a nyugat-európai országok ifjúsági szervezeteivel való kapcsolatok létesítését és erősítését célozták. Ezeknek a kapcsolatoknak egyszerre volt hírszerzési és manipulatív feladata. A KISZ Központi Bizottságának nemzetközi osztálya a feladatok ellátására nemcsak a saját kapcsolatrendszerét vette igénybe, de a társadalmi szervezetek által rendezett programokon, külföldi látogatásokon is részt vettek, elküldték saját képviselőiket. A Társadalmi szervezetek ifjúsági csoportjaiban állandó jelleggel ott voltak a KISZ KB által delegált személyek, akik közvetlenül, vagy közvetve érvényesítették a KISZ KB útmutatásait a társadalmi szervezet ifjúságát illető döntéseinek előkészítése és meghozatala során.

Az ideológiailag motivált nemzetközi ifjúsági politikai együttműködés fóruma volt a budapesti székhelyű Demokratikus Ifjúsági Világszövetség, amelynek elnöke mindig külföldi, főtitkára magyar volt. Ez a szervezet rendezte a Világifjúsági és Diáktalálkozókat (VIT) 1947 és 2021 között, először két évente, majd egyre ritkábban. Az általában száz országból érkezett több ezer fiatal jó lehetőséget kínált hírszerzési feladatok végrehajtására is.

A lányok és asszonyok szervezetei is betöltötték hírszerzési, információgyűjtési feladatokat. Természetes, hogy a nemzetközi nőmozgalomban minden szocialista ország nemzeti nőszervezete részt vett. Magyar részről ezt a feladatot a Magyar Nők Országos Tanácsa (MNOT) látta el. A nemzetközi szervezeteken keresztül nyílt lehetőség a béke, a békés egymás mellett élés iránt fogékony társadalmi csoportok és rétegek megszólítására, illetve álláspontjuk befolyásolására.

Egy másik, rendkívül nagy nemzetközi kapcsolati hálóval rendelkező szervezet volt a Szakszervezeti Világszövetség. Ennek magyar tagja, a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) hajtotta végre a kompetenciájában tartozó feladatokat. A nemzetközi szakszervezeti mozgalom tagszervezetinek sokszínűsége lehetővé tette az egymástól mégoly távoli álláspontot valló országok közötti véleménycserét, az lehetséges együttműködés csatornáinak kiépítését és fenntartását.

ZÁRSZÓ

Az előző oldalakon a globális dimenziótól a nemzeti dimenzió irányába haladva megkíséreltem bemutatni a felderítő tevékenységre ható tényezők néhány, sajátos szeletét. Információ hiányában nem foglalkoztam az egyes államigazgatási szervezetek nemzetközi kapcsolataiban az intézményekre érvényes, egyedi hírszerzési irányokkal, illetve az intézmények és a hírszerző szervek együttműködésével. Ennek feldolgozása egy hosszabb idejű átfogó kutatásnak lehet a témája, amelynek során óhatatlanul szükség lehet hozzáférni az adott időszakban keletkezett minősített dokumentumokhoz.

A most lezárt tanulmány alapja a személyes tapasztalat és ismeret. Bárki, aki a 1975 és 1985 között a nem-kormányzati szervek munkájában, irányításában részt vett, vagy rálátott tevékenységükre, számos értékes adattal, tényekkel és személyes véleményével

járulhat hozzá a tanulmány folytatásához. Ennek érdekében nem teszek pontot a tanulmány végére, csak három ponttal fejezem be ...

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Consolidated List of Goods Subject to Security Export Control, 1980, <https://www.scribd.com/document/22775438/CoCom-Lists-1980>
- Washingtoni Szerződés 1949. április 4.
- Kovács Tamás (2023): *Titkosszolgálatok a II. világháború korában*. RUBICON 34:1., 54-63.

HARMADIK ORSZÁGBELI HÍRSZERZŐ ÜGYNÖKI TALÁLKOZÓ LEBONYOLÍTÁSA AZ ÁLLAMBIZTONSÁG KORSZAKÁBAN EGY MEGHIUSÚLT TALÁLKOZÓ PÉLDÁJÁN

SOLTI ISTVÁN

BEVEZETÉS

Az állambiztonság időszakában (1962-1990) a hírszerzés kifejezést három különböző tényezőre alkalmazták. Egyrészt így különböztették meg azt a szervezeti egységet, amely külföldre vonatkozó titkos információk gyűjtésével foglalkozott. A III/1 (hírszerző) csoportfőnökség alapvető feladata az információszerezés volt „*az imperialista államok kormányainak és reakciós pártjainak helyzetéről, kül- és belpolitikai terveiről, a haladó szervezetek és mozgalmak elleni szándékairól; a főbb kapitalista országok gazdasági helyzetéről; kormányaik és monopolista köreik ellentéteiről; az MNK és a szocialista tábor ellen tervezett politikai, katonai, gazdasági intézkedéseiről.*”¹ Ezzel párhuzamosan a hírszerzés alatt értették a titkos információk megszerzésére irányuló tevékenységet, míg harmadrészt értették alatta magát az információt, amelyet a hírszerző apparátus saját tevékenységével megszerzett vagy létrehozott.²

Az állambiztonsági hírszerzés alapvető feladata tehát a szocialista állami berendezkedés és a szövetségi rendszer fenntartásához, valamint az állam, és ebben az időszakban jellemzően az állampárt biztonságának szavatolásához szükséges hírigények kielégítése volt. A hírigények elsősorban a legfőbb ellenségnek tekintett államokkal (az Amerikai Egyesült Államok és a Német Szövetségi Köztársaság stb.) és a nyugati szövetségekkel szembeni hírszerzési irányokat határoztak meg, továbbá hírigényeket képezhettek még varható jelentős események is. A nemzetközi élet főbb eseményei a hírszerzés által akkor váltak értékelhetővé, ha a hírszerzés ezekből titkos, más forrásból nem megszerezhető információkat tudott begyűjteni. A hírszerzés a hírigények alapján kijelölte azokat a személyeket és objektumokat, akiktől, illetve ahonnan a szükséges információkat begyűjthette, majd lebonyolította a megjelölt információk megszerzését.

Az információk megszerzésének elsődleges és fokozottan jelentős eszközének a hálózatot tekintették. A hálózati operatív munka a hírszerzési információk szolgáltatására alkalmas források kiépítésére, vagyis hálózati személyek (ügynökök) beszerzésére, illetve az ügynökök szakszerű vezetésére, kiképzésére és nevelésére, vagyis foglalkoztatásukra irányult. A hálózati úton folytatott adatszerzés legális és illegális módszerek együttes alkalmazását jelentette, míg a titkos jellegű információk megszerzésének a hálózaton kívül további eszközt is (operatív figyelés, személyes felderítés, technikai eszközök, rádió-lehallgatás, rejtjelfejtés stb.) alkalmazták.³

¹ ÁBTL-4.2.-10-1837/1967. A BM III. Főcsoportfőnökség Ügyrendje, 19. pont

² ÁBTL-4.1.-A-3168/1. Állambiztonsági Szolgálati Ismeretek, Elhárítási Ismeretek, BM Könyvkiadó, 1984. 9.

³ Uo. 15-19.

A III. Főcsoportfőnökség az 1962-es megalakulásakor a hálózati munkát a 33/1958. sz. belügyminiszteri parancs alapján végezte, ami a hálózatot Ügynökségnek nevezte. Az Ügynökségbe bevont személyeket Ügynök, Informátor, Rezidens, valamint „K” és „T”-lakás tulajdonos kategóriák szerint osztályozta, és az Ügynököt további (Belső ügynök, Utazó ügynök, Beszervező ügynök, Összekötő ügynök, Kutató és felismerő ügynök, Fogdaügynök) hat kategóriába sorolta.⁴ Az 1972-ben kiadott újabb hálózati parancs már csak három kategóriára (Titkos munkatárs, Titkos megbízott, Ügynök) bontotta a hálózati személyeket megbízhatóságuk és foglalkoztatásuk alapja szerint. Az új parancs a beszervezésnek, illetve a foglalkoztatásnak három alapját fogalmazta meg. E szerint a hálózati személyeket hazafias alapon, terhelő vagy kompromittáló adatok alapján, továbbá anyagi érdekeltségen alapulóan, illetve ezek kombinációival lehetett beszervezni.⁵

A hálózati személy vezetését, nevelését és ellenőrzését az un. tartó operatív tiszt végezte, akinek feladata volt a rábízott hálózati személyek operatív képességeinek és hírszerző lehetőségeinek folyamatos fejlesztése, valamint felelősségébe tartozott az ügynök feladatainak eredményes végrehajtása. A tartótiszt a személyes és a személytelen összeköttetési módszerek alkalmazásával, jellemzően személyes találkozókkal alkalmával határozta meg az ügynök számára a reális lehetőségeivel és képességeivel összhangban lévő végrehajtandó feladatokat, az ügynök magatartási vonalát és a végrehajtásnál alkalmazható eszközöket, továbbá elvégezte a feladat végrehajtásához szükséges kiképzéseket. A hálózati személy konspirációjának biztosítása szintén a tartótiszt felelősségi körébe tartozott.⁶

Az állambiztonságnál három olyan tényezőt különítettek el (összeköttetés, kiképzés, középhátvonal tervezés) a hírszerző munka és azon belül is a hálózati foglalkoztatás esetében, amik lényegében határozták meg a hírszerzés alaptevékenységének sikerességét. Az első ilyen tényezőként az összeköttetést határozták meg, hiszen „összeköttetés nélkül nincs hírszerzés”.⁷ Az összeköttetés biztosította az utasítások eljuttatását az ügynöknek, illetve a megszerzett információk eljuttatását a központba. Éppen ezért az összeköttetésnek gyorsnak, folyamatosnak és megbízhatónak kellett lennie.⁸

Az ügynökkel való kapcsolattartás módját, formáját és eszközeit az állambiztonsági szolgálat határozta meg, kiképezte az ügynököt a kapcsolattartás eszközeinek kezelésére, módszereinek elsajátítására és azok lebonyolítására, az összeköttetési formák kialakításánál és megszervezésénél elsődleges szempontnak a konspirációt tekintették. A kapcsolattartásnak három módját különböztették meg, az lehetett személyes találkozó, közvetítővel bonyolított, vagy technikai (un. személytelen) eszközök segítségével végrehajtott. Az ügynökkel való kapcsolattartás legalkalmasabb és általánosan megadott

⁴ ÁBTL-4.2.-10-21/33/1958. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 33. számú Parancsa, 4.

⁵ ÁBTL-4.2.-10-21/5/1972. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 005. számú Parancsa, 18.

⁶ Uo. 26.

⁷ ÁBTL-4.1.-A-3168/1., 1984. 30.

⁸ Uo. 30.

módja a személyes találkozó volt, ami a foglalkoztatás valamennyi elemének (beszámoltatás, feladatszabás, ellenőrzés, kiképzés, nevelés) gyakorlására alkalmas volt. A kapcsolattartás másik két módjának alkalmazására csak abban az esetben kerülhetett sor, ha személyes találkozó nem, vagy csak aránytalan kockázat mellett volt megoldható.⁹

A hálózattal való személyes találkozó belföldi ügynök esetében jellemzően „T” vagy „K” lakásban történhetett, a konspiráció szempontjai szerint meghatározott szigorú eljárási rend szerint,¹⁰ míg külföldön foglalkoztatott ügynök esetében külföldön való találkozó lebonyolítása a konspiráció megtartása érdekében még alaposabb figyelmet, előkészítést és felkészülést igényelt. Külföldi ügynök esetében a személyes találkozót operatív akció keretében bonyolították le, melynek lépéseit és követelményeit külön konspirációs szabályzat határozta meg. Operatív akciót előzetes terv alapján volt szabad végrehajtani. A tervben pontosan meg kellett határozni az akció közvetlen és távoli céljait, megnevezni az akció felelősét és a résztvevőket részfeladataikkal, valamint megadni a tervezett lebonyolítás menetét. A résztvevők esetében be kellett tartani az elvet, miszerint minden résztvevő csak annyit tudhatott az akcióról, amennyi a feladatának végrehajtásához szükséges volt. Az akció végrehajtása után jelentést kellett készíteni, ami tartalmazta az akció időrendi eseményeit, az esetleges tervtől való eltérés indokait.¹¹

A kiképzés fontosságát két tényező határozta meg. Egyrészt a külföldön végzett munka magasabb konspirációs veszéllyel járt, mint a hazai bázison való tevékenység, másrészt külföldön az állambiztonsági szolgálat tisztjei illegális tevékenységet végeztek. Ezért rendelkezniük kellett azon szaktudással, aminek alapján az információ megszerzését és továbbítását biztonságosan megtehették, illetve képesnek kellett lenniük személyeket beszervezni és hírszerző tevékenységre kiképezni. Mivel az ellenséges elhárító szolgálatok jelenlétét alapvetően feltételezni lehetett, akik az elhárítási módszereiket és eszközeiket a kor követelményei szerint alakították és fejlesztették, ezért a hírszerzésnek is folyamatosan követnie kellett például az un. aládobás és a tálalás módszereiben bekövetkezett változásokat, valamint követni kellett a figyelés módszereinek változásait. Az operatív tisztek kiképzése és felkészítése során fokozott jelentősége volt a nyelvi képzésnek és a pszichológiai felkészítésének a stressz és egy esetleges dekonspiráció jelentette megterhelés leküzdésére.¹²

A hírszerző munkában egy hálózati személy beszerzése és foglalkoztatása hosszú, jellemzően évekig tartó folyamat volt, ami pedig kiemelte a középtávú tervezés fontosságát, mind a célobjektumok, mind a célszemélyek, mind a hírszerző műveleti tisztek utánpótlása és kiképzése területén.¹³

⁹ 10-21/5/1972., 30-31.

¹⁰ Tóth Tímea (2025.): A III/II. Csoportfőnökség által használt vidéki „T” lakásokra vonatkozó utasítások bemutatása és azok gyakorlati alkalmazása esettanulmányokon keresztül, In Solti István., Mezei József (szerk.): *Szemelvények az állambiztonsági munka mindennapjairól I. A III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökség*, Polgári Nemzetbiztonsági Szolgálatok Tudományos Innovációs Fóruma, Budapest, 55-74.

¹¹ ÁBTL-4.2.-10-2207/1963. BM. III. Főcsoportfőnökség konspirációs és biztonsági szabályzata, 13.

¹² A-3168/1., 1984. 32.

¹³ Uo. 33.

A hírszerző hálózati operatív munka elvei és általában a gyakorlata is megegyezett az elhárító munka elveivel és gyakorlatával, viszont a hírszerzés a hálózati felosztást kiegészítette állampolgárság szerinti kategorizálással is, így megkülönböztetett magyar állampolgárságú és külföldi állampolgárságú hálózati személyeket. A magyar állampolgár titkos munkatársak elsősorban kutató-tanulmányozó, több esetben beszerző munkát végeztek, némelyek a hálózat vezetésében is szerepet kaptak. Ezzel szemben a külföldi ügynökök bővebb feladatkörökkel rendelkeztek. Legfontosabb feladatuk a hírszerzési képességeiken alapuló információszerzés volt, de kaptak tippkutatásra, tanulmányozásra, valamint ritkán beszerzésre is feladatot.¹⁴

A HÍRSZERZŐ LEGNAGYOBB ELLENSÉGE A KÜLSŐ (OPERATÍV) FIGYELÉS

Az egyes országok elhárító szolgálatai által a hírszerzők felderítésére alkalmazott operatív eszközök között jelentős szerepet kapott a külső figyelés, ezért a külföldön végzett operatív munka sikeressége érdekében igen fontos volt, hogy a hírszerző tisztak a külső figyelés felfedésének és lerázásának módszereit elsajátítsák. E mellett maguk is alkalmazták a külső figyelés operatív eszközt a hálózati személyek ellenőrzéséhez, az akciók biztosításához és a kapcsolatfelvételhez.¹⁵

Az 1972-ben a magyar állambiztonsági szolgálat figyelő szakterülete által kiadott tananyag megfogalmazása szerint az operatív figyelés egy olyan operatív eszköz volt, ami alkalmas volt személyek konspirált követésére, mozgásuk, tevékenységük dokumentálására, kapcsolataik megállapítására, útvonalak, területek, objektumok megfigyelésére, biztosítására, az ellenséges tevékenység megakadályozására, a hálózati személyeknek vagy a hálózati jelölteknek az ellenőrzésére és tanulmányozására. A figyelés megállapította a figyelt személy kapcsolatait, dokumentálta cselekedeteit és megnyilvánulásait, viszont a felderítés során csak részfeladatok megoldására tartották alkalmasnak, hiszen nem lehetett alkalmazásával az ellenség soraiba behatolni és rejtett céljaikat megismerni.¹⁶

A figyelés általános feladatai közé tartozott a figyelés alatt álló személyek tanulmányozása. A tanulmányozó figyelés során a figyelt élet- és családi körülményeiről, érdeklődési- és baráti köréről, szokásairól, szenvedélyeiről, költségeiről és mozgási területeiről lehetett információkat szerezni. A megfigyelt találkozók során tanulmányozhatták a felek egymáshoz való viszonyát, az alá-fölé rendeltségi helyzeteket. A tanulmányozó figyelésnek nagy jelentőséget tanúsítottak külföldiek és diplomata személyek esetében, hiszen velük szemben a figyelés alkalmas volt a koordinált hírszerző tevékenységek és magatartások kimutatására, az önellenőrzés módszereinek felfedezésére, vagyis az esetleges kiképzettségük és hírszerző tapasztalataik kimutatására.¹⁷ E mellett a figyelés fontos alkalmazási területei közé tartozott még a

¹⁴ Uo. 46-47.

¹⁵ ÁBTL-4.1.-A-3006/3. LIPTAI László (1971): A Külső figyelés-Operatív eszköz. Az ellenséges figyelés felfedése és lerázása. Az ellenfigyelés alkalmazása a hírszerzésben. BM III/I Csfség. Személyügyi és Kiképzési Osztálya, 4.

¹⁶ ÁBTL-4.1.-A-3050/1. Operatív figyelés, BM III/2. Osztálya, 1972., 1.

¹⁷ A-3050/1., 1972., 33.

beszervezési jelöltek tanulmányozása, valamint a hálózati személyek ellenőrzése, amik során elsődleges célnak határozták meg az érintett személyeknél kimutatható kockázati tényezők és a normálistól eltérő viselkedések felfedését.¹⁸

A hazai bázison működő figyelő szolgálat figyelésen túli alapvető feladatának tekintették Magyarországon a figyelés során felmerült új kapcsolatok személyazonosságának megállapítását, hiszen a hírszerzők ügynökök és segítőtársak igénybevételével erős konspiráció mellett végezték hírszerző és bomlasztó tevékenységüket. A figyelés mozgó és lakáskapcsolatokat állapított meg, a szerint, hogy a célszemély mozgása során, vagy objektumba belépve vett-e fel kapcsolatot.¹⁹

A külső figyelés konspirált tevékenység volt, vagyis a figyelő szolgálat a célszemély és minden más illetéktelen személy tudta nélkül, a tevékenységét a lehető legnagyobb mértékig titokban tartva folytatta. Azonban az állambiztonsági szolgálat ismerte és alkalmazta a figyelés nyílt formáját is, az ún. agresszív figyelést. Az agresszív figyelés célja rendszerint az érintett nem kívánt magatartásának megakadályozása, bizonyos tevékenységektől való visszatartása volt. Az agresszív figyelést a szolgálat ritkán alkalmazta, hiszen ellentmondott a konspiráció kívánalmainak, megfélemlítő és demonstratív jellegű tevékenység volt.²⁰

A figyelőszolgálat a külföldi hírszerzőkkel szembeni feladatok során magasan képzett, kvalifikált személyekkel állt szemben. A hírszerző számított, számítania kellett az elhárítás jelenlétére, ráadásul a felkészítésének köszönhetően ismerte a figyelés fortélyait, valamint kiképzést kapott a figyelés tudatos felderítésének erőiből és eszközeiből. A korabeli magyar figyelőszolgálat egyik munkatársának személyes tapasztalatai is azt mutatták, hogy a diplomáciai fedéssel működő hírszerzők mindezekre felkészültek és akár a figyelés jelenlétében is képesek voltak végrehajtani levéldobó, konténer elhelyező, jelzés kihelyező és ellenőrző operatív akciókat. Ezekhez olyan jelenségeket használtak fel, mint a holt zónák adta lehetőségek és az effektus hatás, amelyek során a figyelő operatív tisztek emberi érzékszerveinek hiányosságait használták ki.²¹

A figyelő szakterület tapasztalatai mindezek következtében azt mutatták, hogy a figyelésnek, mint lényegi operatív eszköznek megvoltak a maga korlátjai és lehetőségei, mert *„(e)gy szakképzett, hivatásos hírszerző viszonylag nagy biztonsággal meggyőződhet a figyelés jelenlétéről, éppen ezért a dekonspiráció veszélye fokozott”* volt. A figyelés lehetőségeinél fogva nem volt képes teljes mélységben felderítésre, mivel voltak *„olyan területek, objektumok, ahova sem konspiráltan, sem fedéssel nem tud bejutni.”* E mellett azonban az elhárítás számára lényegi adatokat szolgáltatott, úgymint *„az ellenséges tevékenység közvetlen észlelése, dokumentálása, bűnös kapcsolatok felderítése,*

¹⁸ Uo. 34.

¹⁹ Uo. 36-37.

²⁰ Uo., 51.

²¹ ÁBTL-I.-4.1.-A-4509 MANDUR Ferenc (1981): Külképviseleti beosztottak figyelésének sajátosságai, figyelésük hatékonyságát befolyásoló tényezők. Rendőrtiszt Főiskola, Szakdolgozat, 9.

megállapítása, vizuális találkozó rögzítése, ellenfigyelés, biztosítás megállapítása, operatív akciók biztosítása stb.”²²

Mindez annak ellenére történhetett, hogy a figyelés megkezdését allapos előkészítés és körütekintő szervezés előzte meg. Mindenek előtt tanulmányozni kellett azt a környéket, ahol a célszemély huzamosabb tartózkodása várható volt. Ennek során megvizsgálták a helyszín gyalogos és gépjárműforgalmát, az épületeket, az átjárók, üzletek és szórakozóhelyek elhelyezkedését, a tereptárgyakat, valamint az egyes napszakokban a látási viszonyokat, lakóterületen figyeltek esetében a lakók összetételét. A figyelő szakterület a megállapított körülmények alapján kiválasztotta a jelző, a figyelő és tartózkodási helyeket, valamint a figyelés során alkalmazandó álcázási módokat.²³ A figyelés gyalogos figyelési, gépjárműves figyelési módszereket (láncalakú figyelést, párhuzamos figyelést, villaalakú figyelést, állópontos figyelést) és közhasznú közlekedési eszközökön való figyelést alkalmazott.²⁴ Mivel a figyelés természetes velejárója volt, hogy a figyelő többször is a figyelt látókörébe kerülhetett, ezért a felfedés elleni védekezőként az álcázás módszerét alkalmazták. Személyek álcázására a sminkelés, gyakrabban a ruhacsere, míg gépkocsinál a rendszámcsere jöhetett szóba.²⁵ E mellett azt is fontos kiemelni, hogy a figyelés csapatmunka volt, több személy és gépjármű egyidejű és összehangolt együttműködésére volt szükség, akik tevékenységének összehangolására a rádiótechnika nyújtotta a legnagyobb segítséget. A figyelő brigád tagjai és irányítója között kétirányú közvetlen rádióösszeköttetést alkalmaztak.²⁶ A figyelés során a megfigyelt események dokumentálására fotó- és filmfelvevő eszközöket (a 80-as évektől videó eszközöket is) használtak, valamint távcsöveket és éjjellátókat vettek igénybe.²⁷

A hírszerzés tapasztalata szerint egyes tőkés országokban egy figyelő brigád 3-4 főből állt, gépkocsival, rádió adó-vevővel, fegyverrel és különféle technikai eszközökkel voltak ellátva. A célszemélyt általában két-három brigád figyelte. A figyelés megkezdése előtt a figyelő szakterület az elhárítástól megkapta a célszemélyre vonatkozó információkat, ami alapján a figyelés megkezdte a tanulmányozást és a figyelő akcióra való felkészülést.²⁸ Tekintettel arra, hogy a figyelők hazai terepen dolgoztak, valamint számbeli és technikai fölényben voltak, ezért a hírszerzőnek tisztában kellett lennie azzal, hogy magatartása milyen figyelő reakciót válthatott ki, annak érdekében, hogy a helyzet adta lehetőségeket kihasználva saját feladatát dekonspiráció nélkül legyen képes végezni.²⁹

²² MANDUR (1981) 11.

²³ ÁBTL-4.1.-A-3050/1., 55-57.

²⁴ ÁBTL-4.1.-A-3050/1.

²⁵ LIPTAI (1971) 25-27.

²⁶ Uo. 29.

²⁷ Uo. 31.

²⁸ Uo. 41.

²⁹ Uo. 44.

A KÜLSŐ FIGYELÉS FELFEDÉSÉNEK MÓDSZEREI

Tekintettel arra, hogy a hírszerzés tevékenységét csak figyelésmentesen, vagy a figyelés látókörén kívül lehetett végezni, ezért a hírszerző alapfeladatai közé tartozott a figyelés felfedése, aminek három módszerét, az önellenőrzést, az ellenfigyelést és a technikai ellenőrzést dolgozták ki.

Az önellenőrzés a figyelés felfedésének legalapvetőbb módszere volt, amely olyan előre kidolgozott és konspiráltan alkalmazott intézkedések összességét tartalmazta, amiket a hírszerző előre megtervezett útvonalon hajtott végre. Az útvonal a hírszerző mindennapi körülményeihez igazodó természetesen felkereshető helyszíneket foglalt magában, ahol egyes előre meghatározott helyszínek alkalmasak lehettek a figyelés megerősítésére vagy kizárására.³⁰ Az önellenőrzés legáltalánosabb formájaként a gyalogos önellenőrzést alkalmazták, e mellett a városi közlekedési eszközök felhasználásával történő önellenőrzés is jellemző volt, illetve a 70-es évekre a gépkocsi forma is elterjedt és megfelelően konspirált volt. A hírszerző tisztak az önellenőrzési formákat felváltva egymásba fonódva alkalmazták.³¹

Az önellenőrzés során a hírszerzők olyan magatartásokat tanúsítottak, amik beleillettek a napi rutinjaik és a kialakított természetes viselkedési formáik közé, ezzel is gyengítve az elhárítás gyanúját, hogy hírszerzővel állnak szemben. Azonban az önellenőrzésnek nemcsak finom, hanem un. durva módszerei is voltak. A diplomata fedésben működő hírszerzők alkalmazták az önellenőrzés valamennyi formáját. Volt példa arra, hogy gépkocsival gyorsan elhárították az ellenőrzést megállapítani, hogy ki az, aki hasonló sebességgel közlekedett utánuk. Gyalogos figyelésnél elhagyatott vagy ritkán lakott területeket kerestek fel igazolható cél nélkül. Használtak átjáró házakat, de a legproblémásabb fogások közé tartozott az ellenfigyelés alkalmazása önellenőrzés céljából, ugyanis az ellenfigyelés volt a külső figyelés felderítésének leghatékonyabb módszere. Az ellenfigyelést a figyelt személy maga szervezte meg, vele együtt működő személyek közreműködésével. Általában az ellenfigyelést a figyelt személy kiindulási helyétől távolabb, egy előre meghatározott ponton kezdték meg, a külső figyelés figyelmének elterelése érdekében. Az ellenfigyelés a külső figyeléshez hasonlóan konspirált módon dolgozott, nagyobb távolságról követték a figyelt személyt, azért, hogy a figyelt személy és az ellenfigyelés közé kerüljön a külső figyelést végző brigád.³² Az ellenfigyelés tehát alapvetően annak megállapítására szolgált, hogy az akcióban érintett hírszerző tiszt, ügynök vagy hálózati személy milyen mértékben állt az elhárítás látókörében.³³

Az ellenfigyelésnek három módszerét különböztették meg. Alkalmazták együtt haladó ellenfigyelést, találkozó vagy szembe figyelést, illetve álcázott álló ellenfigyelést. A leghatékonyabbnak tartott harmadik módszer esetében az akciót végrehajtó hírszerző

³⁰ Uo. 62-69.

³¹ Uo. 74-76.

³² ÁBTL-I.-4.1.-A-3049 BUDAI József r. szds.: A külső figyelés módszerei., BM Tanulmányi és Módszertani Osztály 18.

³³ Állambiztonsági értelmező kéziszótár, Összeállította: GERGELY Attila r. alezredes, BM Könyvkiadó 1980., 9.

tiszt megtervezte az önellenőrzési útvonalát, mégpedig az ellenfigyelés szempontjainak figyelembevételével. Az útvonalon meghatároztak legalább három olyan helyszínt, ahol az ellenfigyelést végző hírszerző tiszt magukat álcázva megfigyelhették az akciózó hírszerző tiszt körüli eseményeket, személyeket és gépkocsikat, illetve kijelöltek olyan jelzőhelyeket, ahol az akciózó hírszerző tisztet az ellenfigyelést végzők a megállapításairól értesíthették.³⁴ Az ellenfigyelés lebonyolításához az egyes operatív területek eltérő operatív pozíciókkal és lehetőségekkel rendelkeztek. Például egyes külföldi rezidentúrára a feladat elvégzésére felkészült figyelőt helyeztek ki, míg általában a rezidentúra tagjaiból vagy a találkozót lebonyolító szervezeti egység hírszerző tisztjei közül esetenként jelöltek ki ellenfigyelőket, illetve ellenfigyelésre felhasználhatták még a hálózat alkalmasabb tagjait is.³⁵

A következő esettanulmányban bemutatott hírszerzői akciók során az ellenfigyelésnek a személyes találkozók biztosítására történő alkalmazására látunk gyakorlati példát, amikor a találkozót lefolytató hírszerző tiszt önellenőrzését és a helyszínek ellenőrzését egy-egy ellenfigyelést végző hírszerző tiszt segíti.

„WATSON” FN. TELEPÍTETT ÜGYNÖKKEL VALÓ HARMADIK ORSZÁGBELI TALÁLKOZÓK BIZTONSÁGI INTÉZKEDÉSEI

„Watson” 1921-ben született. A II. világháborúban a magyar hadseregben szolgált, majd hadnagyi rendfokozattal szerelt le 1946-ban. Ezután fűszerkereskedőként dolgozott szülővárosában, egy nyugati határszélhez közeli kisvárosban, ahol az Államvédelmi Hatóság „Döbörhegyi” fedőnéven szervezte be 1949 májusában, pressziós alapon.³⁶

Az államvédelem az ügynököt Ausztriába telepítette 1953-ban „Csepregi” fedőnéven,³⁷ ahol első feladatául az amerikai titkosszolgálatokba való bejutást kapta. A kiérkezése után az amerikai titkosszolgálat beszervezte és kiképezte „Csepregit”, azonban az első próbafeladat után megszüntették a vele való együttműködést.³⁸ Miután „Csepregi” ausztriai hírszerző lehetőségei megszűntek az államvédelem egyetértésével 1956 júliusában Nyugat-Németországban telepedett le, a foglalkoztatását a berlini rezidentúra vette át.³⁹ Új hazájában, immár „Komáromi” fedőnéven, fő feladata a nyugati magyar emigráció fontosabb személyiségeinek és az emigrációs szervezetek tevékenységének a figyelemmel kísérése volt a Politikai Nyomozó Főosztály irányítása alatt.⁴⁰ „Komáromi” havi személyes találkozókra tartotta a kapcsolatot a Központtal, amihez minden hónapban belföldi járaton Berlinbe repült, azonban a „Komáromi” jelentéseiből készült külföldi magyar szervezeteket bemutató Népszabadság című országos napilapban 1959 tavaszán megjelent cikk⁴¹ jelentette dekonspirációs veszély miatt a Központ „Komáromit”

³⁴ LIPTAI (1971) 69-73.

³⁵ Uo. 112-113.

³⁶ ÁBTL-3.2.1. Bt-1916/2., Feljegyzés „Csepregi” fn. ügynök ügye, 1953. november 16., 16.

³⁷ ÁBTL-3.2.1. Bt-1916/2., Átirat „Csepregi” ügye, 1956. augusztus 13., 24.

³⁸ Uo. 26.

³⁹ ÁBTL-3.2.1. Bt-1916/2., Átirat „Csepregi” ügye, dátum nélkül, 27.

⁴⁰ Uo. 13-14.

⁴¹ Vigyázat kémek, Népszabadság, 1959.04.24. 95. szám 4.

hazatérésre szólította fel. „Komáromi a hazatérést megtagadta, aminek következtében a magyar hírszerzés és ügynökének kapcsolata megszakadt.”⁴²

A magyar állambiztonsági szolgálat III/I. Csoportfőnökség 3-J alosztálya 1969-ben vette fel újra a kapcsolatot az ügynökkel.⁴³ Az ekkortól „Watson” fedőnéven foglalkoztatott ügynök a müncheni CSU⁴⁴ központi objektumának és munkatársainak feldolgozását, illetve beszerzési jelöltek felkutatását kapta feladatul.⁴⁵

Tekintettel arra, hogy „Watson” Nyugatnémetországban élt és dolgozott, ezért a hírszerző szolgálat a kapcsolattartásra személytelen és személyes eszközöket egyaránt alkalmazásba vett. A személytelen kapcsolattartás körében az ügynök utasítható volt titkosírással készített pénzutalványra írt rövid szöveges üzenettel,⁴⁶ ellenőrzésre és pénzküldésre az ügynök lakóhelyén telepített tárgyi postaládákat alkalmazták,⁴⁷ „Watson” jelentéseit egy ausztriai fedőcímre küldött titkosított és rejtjelezett levelekben tette meg,⁴⁸ a részletes ügynöki feladatok meghatározására egyirányú rejtjelzett rádióadásokat vettek igénybe.⁴⁹ Mindezekon túl az ügynök részletes beszámoltatására, feladatának meghatározására, nevelésére, kiképzésére és magatartási vonalainak kidolgozására harmadik országbeli személyes találkozót bonyolítottak le.

A személyes találkozók kidolgozása és lebonyolítása a tartó III/I-3-J alosztály és az ügynök tartótisztjének kompetenciájába tartozott, a találkozók biztonsági intézkedéseinek meghatározásával, megszervezésével és végrehajtásával egyetemben. A harmadik országbeli találkozókat a tartótiszt tervezte meg és bonyolította le, aminek a biztosítását még egy hírszerző tiszt ellenfigyeléssel segítette. A találkozók biztosítását a kiutazás előtt kiutazási tervben vagy biztosítási tervben nagyvonalakban határozták meg, az egyes résztvevők konkrét feladatait, az önellenőrzés és az ellenfigyelés pontos menetét a találkozó területének felmérése után a résztvevők közösen állították fel.

Az ügynökkel való kapcsolat újrafelvétele után az első személyes találkozókat Párizsban bonyolították le, ahova a kapcsolattartó és a biztosítást végző operatív tiszt más időpontban és más útvonalon utazott, a városban különböző szállodákban szálltak meg és konspiráltan tartottak kapcsolatot. A tiszteknek két napjuk volt kimunkálni a találkozók részleteit a helyszínen. Mivel több napon át tartó találkozó sorozatot terveztek, ezért

⁴² ÁBTL-3.2.1. Bt-1916/2., Jelentés, „Watson” fn. leszakadt ügynökünk ügyében, 1969. augusztus 27., 106.

⁴³ ÁBTL-3.2.1. Bt-1916/2. Jelentés, Kapcsolatfelvétel „Watsonnal” és „Watsonnéval”, 1969. december 10., 121.

⁴⁴ Bajor Keresztényszociális Unió (németül: Christlich-Soziale Union in Bayern e.V., CSU), Bajorországban működő kereszténydemokrata politikai párt.

⁴⁵ ÁBTL-3.2.3. Mt-579/7. Jelentés, Találkozó „Watsonnal”, 1970. június 5., 22.

⁴⁶ ÁBTL-3.2.3. Mt-579/7. Jelentés, „Watson” elmúlt évi munkája értékelése, feladatmeghatározás, operatív kiképzés, 1971. augusztus 28., 212.

⁴⁷ ÁBTL-3.2.3. Mt-579/7. Jelentés, „Watson” novemberi jelentéséről, 1970. november 10., 51.

⁴⁸ „Watson” levélcím-tulajdonosa a bécsi címmel rendelkező „Dawson” volt. Lásd: Solti István (2023). *Külföldi ügynök beszerzése és foglalkoztatása az állambiztonság időszakában – Esettanulmány*, Budapest, Szakmai Szemle, XI. évf. 3. szám, 109-127.

⁴⁹ ÁBTL-3.2.1. Bt-1916/2. Javaslat, Tervezett éves értékelő találkozó augusztus 3-9., 1971. július 16., 188.

minden találkozóra külön találkozási helyet, biztosítási útvonalat, kapcsolatfelvételi és tartalék találkozási helyeket választottak ki. A találkozókat megelőzően mindketten külön-külön 2-3 órás önellenőrzést végeztek, miközben előre egyeztetett időben és helyszíneken egymást is ellenőrizték. A találkozási ponton létrejött találkozó után az ügynököket minden esetben az előre kidolgozott útvonalon megsétáltatták. A séta alatt az ügynök 40-50 m-re követte a kapcsolattartót, az első séta 35 percig tartott. Egyik alkalommal átsétáltak a La Fayette áruházon, ahol az egyik épületből a másikba át lehetett átmenni. Miután meggyőződtek arról, hogy nem állnak figyelés, illetve ellenőrzés alatt, megtörtént az ügynökkel való személyes kapcsolat felvétele az előre kiválasztott vendéglátó helyiségben. Egy-egy találkozó 5-6 órán át tartott, közben váltogatták az éttermeket, kávéházakat. Mint ahogy „Watson” az első kapcsolatfelvételt kiiktatták, a találkozási pont megközelítése közben és a követő séták alatt az ügynök is elvégezte az önellenőrzés feladatait.⁵⁰

Egy harmadik országbeli találkozó biztonsága nemcsak a hírszerző szolgálat tevékenységén, hanem az ügynök kiképzésén és tapasztalatain is múlt, hiszen a dekonspiráció mind a két fél részéről felmerülhetett, ezért „Watson” a második párizsi útját még tudatosabban előkészítette. Az utat környezete és családja előtt azzal legendázta, hogy az egyik fiának keres nyelvtanulás céljából francia cserepartnert. A történet megalapozására több párizsi és Párizs környéki személlyel levelezésbe kezdett. Sőt, a húsvéti szünetben meghívtak egy francia fiút, aki 1 hetet töltött náluk. Az előrelátó intézkedésekkel az ügynök elérhette, hogy a környezete számára egy franciaországi utazás nem kelthetett a kelleténél nagyobb feltűnést. A második párizsi akciósorozaton két hírszerző tiszt, a tartótiszt és egy biztosítást/ellenfigyelést végző alezredes, a tartótiszt budapesti kollégája vett részt. A két hírszerző tiszt ezen alkalommal is külön utazott Párizsba, külön helyeken szálltak meg, a valós személyazonosságukat leplező illegális papírokat használtak, egymással csak konspirál körülmények között találkoztak. Az ügynökkel három esetben folytattak le találkozót, mindig más helyen az első alkalomhoz hasonlóan kidolgozott és lebonyolított önellenőrzések és ellenfigyelések mellett. „Watson” a tényleges kapcsolatfelvétel előtt ismét 30-35 percen keresztül sétáltatták és ellenőrizték. Az egyes találkozók után önellenőrzést alkalmaztak és az akciósorozat végén arra a megállapításra jutottak, hogy sem ők sem „Watson” nem hozott magával figyelést.⁵¹

Az 1970-ben lebonyolított harmadik személyes találkozóra Velencében és környékén került sor, amin két hírszerző tiszt, az ügynök aktuális és leendő tartótisztje vett részt, valamint még egy hírszerző tiszt a 8-as osztályról végezte a biztosítást. A biztonsági intézkedéseket a korábban bevált módon rendezték, ismét mindhárman külön utaztak és szálltak meg, egymással konspiráltan találkoztak. A helyszíni biztosítást végző Juhász őrnagy a gyalogos ellenfigyelés mellett gépjárműves ellenfigyelést is végzett, amihez egy autót bérelt Olaszországban. Az autós ellenfigyeléssel az ügynök útvonalának ellenőrizhetőségét igyekeztek javítani. Ismét több találkozót terveztek, ezért mindegyik találkozó előtt két alkalommal ellenőrizték le az ügynököket, egyszer Velencében a sétáltatás alatt és egyszer Velencétől 50-km-re lévő találkozó helyszínére menet közben

⁵⁰ ÁBTL-3.2.3. Mt-579/7. Jelentés, Találkozó „Watsonnal”, 1970. február 26., 9.

⁵¹ ÁBTL-3.2.3. Mt-579/7. Jelentés, Találkozó „Watsonnal”, 1970. június 5., 22.

előre meghatározott ellenőrző pontokon, ahova egyébként „Watson” is saját kocsijával érkezett. A korábbiakkal ellentétben a találkozóhelyek nem csak éttermek voltak, az ügynök postaláda és vegyindigó használatra történő kiképzéshez kabint béreltek, ahol az ellenfigyelésnek ugyanúgy szerepe volt. Természetesen a találkozók utáni alapos önellenőrzés úgyszintén nem maradhatott el.⁵²

A következő években a megszokott rendben zajlottak le a harmadik országbeli ügynöki találkozók, amiknek helyszínéül Salzburgot választotta a hírszerzés. Az ügynök és tartója közötti első kontakt pontnak a salzburgi Gereidegasse 9. sz. alatt található Mozart-ház előtti teret határozták meg délelőtt 11:00 óra időponttal. Arra az esetre, ha valamelyik fél az első meghatározott időpontra nem érkezett volna meg biztosító időpontokat jelöltek ki ugyanazon napon 12:00, 13:00, 15:00 és 16:00 órára, valamint a következő napra azonos helyen és időpontban.

Mindkét félnek módjában állt rendkívüli személyes találkozót kérni, amire szintén Salzburgban, de a Mozartsteg híd vár felőli oldalánál kerülhetett sor, a kérő üzenetében megadott napon 11:00, 13:00, 15:00, vagy 16:00 órakor, a biztosító időpontnak ismét a következő nap lett megjelölve. Mivel a rendkívüli találkozót a hírszerzés nem tervezhette előre, ezért előfordulhatott volna, hogy az ügynök tartótisztje helyett másik hírszerző tisztnek kellett lebonyolítania a találkozót. Mivel ebben az esetben „Watson” számára ismeretlen személy jelent volna meg, ezért erre az eshetőségre egy kapcsolatfelvevő jelszóban és jeltárgyban (kézben tartott Salzburg térkép) állapotok meg a felek.

Az állambiztonság hírszerző tisztjei a salzburgi találkozókra való utazást, a biztosítás megszervezését, a találkozási ponton a kapcsolat felvételét, majd a találkozás lebonyolítását a felkészülés idejében készített kiutazási javaslatokban megtervezett módokon hajtották végre, hasonló megoldásokat követve. Egy 1972 márciusában megtartott ügynöki találkozót két hírszerző tiszt, a tartótiszt és Jung Borisz biztosítást végző tiszt hajtották végre. A tartótiszt más feladata miatt már Ausztriában tartózkodott, ezért a biztosító tiszt Bécsig busszal utazott illegális útiokmányok felhasználásával. Bécsbe érkezése után kb. 11:00-kor elment a több kijáratral rendelkező Schnellbahn Burggasse-Stadthalle gyorsvasútállomására, ahol önellenőrzésbe kezdett a Hütteldorfer Str. - Tannengasse, - Kriemhildplatz - Gablenzgasse - Vogelweideplatz - Stadthalle - Marz Park - Hackengasse - Felberstrasse - Westbahnhof útvonalon. Jung a Westbahnhof előcsarnokban találkozott kollégájával Kovács alezredessel „Watson” tartótisztjével, majd onnantól együtt utaztak tovább külföldiként a 13:57-kor Salzburgba induló vonattal. A vonaton egy kocsiban utaztak, de külön foglaltak helyet, mint egymást nem ismerő személyek. Salzburgba érkezés után újabb önellenőrző útvonal következett mindkettőjük számára. Külön szállodában szálltak meg, a biztosítást végző tiszt a Hotel Meranba jelekezett be. A következő nap a két hírszerző együtt járta végig az akció helyszínét és környékét, kiválasztották a találkozó helyét és meghatározták a biztosításhoz szükséges helyszíneket, jelzéseket és időrendet.

Az ügynöki találkozóra a megérkezésüket követő második napon került sor 11:00 órakor a Mozart-ház előtti téren. A biztosítást végző tiszt a kijelölt időpont előtt kb. 10 perccel

⁵² ÁBTL-3.2.3. Mt-579/7. Jelentés, Találkozó „Watsonnal”, 1970. szeptember 1., 42.

érkezett meg a Mozart-ház előtti térből nyíló Judengasséra és az utca elején található kirakatok nézegetését színélve figyelés alá vette a találkozó helyét és környékét. A találkozó létrejötte után a Judengasseről az egyik átjáró udvaron lement a Salzach folyó partjához a Rudolfskai-ra, elébe kerülve a folyó partján északnak haladó Kovácsnak és „Watsonnak”. A Staatsbrücke és a Mozartsteg hidak közötti részen levő kisméretű üzleti passage-től megfigyelte a két férfi elhaladását, majd az úttest másik oldalán párhuzamosan 25-30 méter távolságból követte őket. Eközben figyelemmel tartotta az elhaladó járókelőket a találkozási pont közelében látott ismerős arcokat keresve, valamint olyan viselkedéseket keresve, amiből az ügynök vagy a tartótiszt követésére lehetett volna következtetni. Az ellenfigyelést végző tiszt nem tapasztalt semmi gyanúsat, ezért nem is kellett jelzésként Kovács alezredes látómezőjében rágyújtania egy cigarettára, amit figyelmeztető jelzésként egyeztettek le. A vészjelzést a tartótiszt azzal nyugtázta volna, hogy feltette volna a szemüvegét. E helyett Kovács és utána „Watson” bementek a kiválasztott étterembe, ami után a biztosító a szemben levő oldalról még 10 percig megfigyelte az utánuk bemenő személyeket. Ha a vendéglőbe való betérés után figyelésre utaló gyanús körülmény merült volna fel, akkor a biztosító belépett volna a vendéglőbe, majd rövid körülnézés után, mintha csak valakit keresett volna, eltávozott volna onnan, majd kellő távolságból megfigyelte volna Kovács távozását és az őt követőket.⁵³

A rendkívüli eseményt nélkülöző 1972 márciusi találkozó után az 1973 nyarának végén esedékes éves találkozóig terjedő időszakban valamennyi soros találkozó rendben lezajlott, az előre kiadottaknak megfelelően Salzburg városában. Minden találkozót a konspirációs szempontok betartásával bonyolított le a hírszerző szolgálat. A kapcsolattartó és a biztosításban résztvevő hírszerző tisztek általában Bécsig külügyminisztériumi fedőrendszámos gépkocsival és diplomata útlevéllel utaztak, majd személyiséget váltottak és külföldi fedőokmányok használatával vonattal jutottak el Salzburgba. A városban az előkészítés során folyamatos önellenőrzést végeztek, ellenőrizték a kiválasztott helyet és annak környékét, az ellenfigyelés útvonalát és az ellenőrzési pontokat külön is meghatározták. Egyik alkalommal sem érzékeltek idegen titkosszolgálati jelenlétet. A „Watson” által hozott anyagok átadása külön anyagátadási akciók keretében zajlottak le, amihez a körülményeket mindegyik esetben körültekintően előkészítették.⁵⁴

DEKONSPIRÁCIÓ „WATSON” ÜGYNÖKI TALÁLKOZÓJA SORÁN

A találkozók konspirációjával kapcsolatban egészen 1976-ig nem észlelt problémát az állambiztonsági szolgálat, azonban „Watson” munkájával kapcsolatban egyre több megoldásra váró kérdés merült fel. „Watson” ügynöki munkájában jelentkező hiányosságok és ellentmondások miatt a hírszerző szolgálat fokozott figyelemmel készült az 1976. április 06-ra Salzburgba tervezett találkozóra. A fokozott figyelmet mutatta, hogy Kovács alezredes alosztályvezető, „Watson” tartótisztje mellett, az akcióban biztosítóként

⁵³ ÁBTL-3.2.3. Bt-1916/2. Kiutazási Javaslat, Soros találkozó „Watsonnal”, 1972. február 28., 242. ÁBTL-3.2.3. Mt-579/7. Jelentés, Találkozó „Watsonnal”, 1972. március 17., 317.

⁵⁴ ÁBTL-3.2.3. Mt-579/8. Jelentés, „Watson” fn. ügynökkel megtartott személyes és anyagátvételi találkozóról, 1973. március 13., 69.

az osztályvezető, a későbbi csoportfőnök Bogye János vett részt. A hírszerző tisztek a találkozót megelőző napon külügyminisztériumi gépkocsival diplomata fedéssel lépték át az osztrák-magyar határt, ahol az okmányokat sem ellenőrizték. Mivel a hírszerzés a találkozóknak addig helyszíniül szolgáló Salzburg lecserélését tervezte biztonsági okokból, ezért nem vonattal, hanem gépkocsival utaztak tovább és először Mondsee környékét keresték fel, ahol lehetséges találkozási helyeket, önellenőrzési útvonalakat és figyelőpontokat stb. kerestek. Dolguk végeztével a Salzburg melletti Eugendorfba szálltak meg. A két tiszte a következő napon a gépkocsit a külvárosban hagyva önellenőrzés után a salzburgi akció helyszínét térképezte fel. Kijelölték az önellenőrzési és ellenfigyelési útvonalakat, a jelzőhelyeket és kiválasztották a beszélgetés helyszínéül a Stieglbrau éttermet, megbeszélték a zavarókörmények esetén követendő magatartást.⁵⁵

Az akció napján 8:00 óra körül ismét leparkoltak a külvárosban és külön-külön gyalogosan sokoldalú önellenőrzést folytatva közelítették meg az akció helyszínét. A találkozó előtt 10-15 perccel érkeztek meg a vasúti pályaudvarhoz, a környéket szemügyre véve semmi gyanúsat nem tapasztaltak.

A Bogye alezredes számára kijelölt pozíció a Südtiroler Platz és a Karl Würmb str. sarkán lévő Fórum áruház előtt volt (1. kép: piros pont), Kovács alezredes a tér túloldalán található Európa szálló irányából érkezett (1. kép: sárga nyíl) a Südtiroler Platz és a Kaiserschützen str. sarkán lévő Steigl-Ecke vendéglőhöz (1. kép: piros kereszt). „Watson” már ott várakozott, ezért mellé érve Kovács utasította, hogy 10-15 méterről kövesse őt. Az előző nap kijelölt ellenőrző útvonal szerint a sarkon balra fordulnak a Kaiserschützenstassera, majd a következő sarkon újra balra fordulva az Elisabethstrassén mentek tovább. A következő sarkon ismét balra fordultak a Ferdinand-Porche Strasséra.

1. ábra A találkozó helyszíne a résztvevők elhelyezkedésével és mozgási irányával (készítette: a szerző)

Bogye alezredes a figyelő pontjáról végig követte „Watson” érkezését a pályaudvar felől (1. kép: kék nyíl) és arra lett figyelmes, hogy a tőle 40 méterre lévő buszmegállóban (1. kép: lila pontok) két férfi várakozott egymás felé fordulva a találkozási pontot és a pályaudvar kijáratát figyelve. Az egyik férfi „Watson” pályaudvar felőli megérkezése után párhuzamosan követni kezdte az ügynököt, majd mikor az a találkozási pontnál megállt az áruházak kirakatait nézegetve tartotta szemmel „Watson”. Miután „Watson” Kovács alezredest kezdte követni a két férfi a saroktól figyelte

⁵⁵ ÁBTL-3.2.1. Bt-1916/4. Jelentés, „Watson” fn. ügyben, 1976. április 9., 118.

őket, majd megindultak utánuk. Bogye figyelésnek vélte a látottakat, ezért az eredeti tervtől eltérően igyekezett Kovács figyelmét felhívni, és a Ferdinand-Porche Strassén látványosan keresztezte Kovácsék útvonalát, majd a Rainerstrassén lévő Auto-Bedarf üzlet kirakatához ment (2. kép: piros négyyszög), amit előző napon vészjelzőhelynek jelölték ki.

A tartótiszt észlelte a biztosító mozgását, amit vészjelzésként értékelte, ezért fokozott figyelemmel haladt tovább a kijelölt útvonalon és a következő sarkon lévő benzinkútnál (2. kép: lila kereszt) egy gyanúsán viselkedő férfira lett figyelmes, aki őt figyelte. Itt a sarkon jobbra fordult a Rainerstrassera, majd azt látta, hogy a benzinkútnál észlelt férfi elhaladt mellette. Mivel a biztosító a vészjelző helyen állt Kovács folytatta útját a Rainerstrassen, elhaladt a találkozó helyszínéül kiválasztott étterem előtt, és tovább ment az óváros irányába. A Pitter Hotelhez érve a benzinkutas férfi szemből őt nézte, ezért tovább haladt és befordult a Mirabell moziba. Ott a holt térben bevárta „Watson” és közölte vele, hogy két óra múlva jelenjen meg a Pitter Hotel halljában. „Watson” visszafordult, míg Kovács a másik kijáraton távozott.⁵⁶ A tartótiszt önellenőrzésbe kezdett, de nem észlelt tovább figyelést magán. Miután Bogye leadta a vészjelzést szintén önellenőrzésbe kezdett és szintén nem észlelt gyanúsat.

2. ábra A tartó és az ügynök útvonal
(készítette: a szerző)

Az önellenőrzés negatív eredménye után mindketten a végtelen biztosító találkozási helyre siettek, ahol 13:00 órakor találkoztak. A két hírszerző az események kiértékelésekor arra jutott, hogy Kovács nem megy el a „Watsonnak” szóban megadott biztosító találkozóra, hanem a biztosító tiszt távolról tartja figyelés alatt az ott megjelenő ügynököt. „Watson” az utasításnak megfelelően megjelent a Pitter Hotelnél, ahol Bogye figyelés alatt tartotta, de Bogye alezredes ekkor már nem érzékelte ellenséges figyelés jelenlétét. A hírszerzők a következő napi biztosító találkozón sem jelentek meg, mert nem tudták megállapítani, hogy a figyelés miattuk, vagy „Watson” miatt jelent meg, továbbá annak is meg volt a lehetősége, hogy az ügynök árulása állt a háttérben. Ugyan Bogye észlelései inkább arra utaltak, hogy a figyelők „Watson” személyét követték és mintha más kimenetelre számítottak volna, viszont azt joggal feltételezhatték, hogy a figyelés Kovács személyét feltétlenül, illetve Bogye személyét valószínűleg felfedte. Azt feltételezték, hogy a figyelés a biztosító találkozóra már az új helyzetnek megfelelően készült fel, megfelelő konspirált figyelést vetett be, amit nem lett volna módjuk megfelelően ellenőrizni. Ezért az elmaradt találkozó után az eugendorfi motelbe, majd

⁵⁶ ÁBTL-3.2.1. Bt-1916/4. Jelentés, „Watson” fn. ügynök kapcsolatfelvételén észlelt figyelésről, 1976. április 12., 128.

másnap Magyarországra indultak, és az osztrák-magyar határon ellenőrzés nélkül érkeztek meg Magyarországra.⁵⁷

ÖSSZEGZÉS

Az állambiztonság III/I. (Hírszerző) Csoportfőnöksége a hírszerző funkciójának igényei szerint a humán erőforrással folytatott információgyűjtés eszköztárát bevetve, egy hírszerző szolgálathoz illően a hálózat lehetséges formáit alkalmazta. Az esetben bemutatott ügynök, mégpedig egy Magyarországon beszervezett majd kitelepített ügynök, egy hosszú időn át, jó érzékkel együttműködő és a hírszerzés egyes fortéjaira kiképzett ügynök esetén keresztül az ügynöki kapcsolattartás lépéseire, alkalmazott szakmai eljárásaira és fogásaira láthatunk példát, illetve arra, hogy a hírszerzés mestersége jóval összetettebb, mint ami a felszínen megjelenik.

Tekintettel arra, hogy a külhonban végzett kémkedés a hivatásos hírszerző tiszt és a hírszerzésbe bevont személyek számára is veszélyes üzem, ezért érdemes rámutatni, hogy melyek azok a pontok és eljárási lépések, amelyek a leginkább sarkalatos pontjai a tevékenységnek. Márpedig az ügynök és a Központ együttműködésének egyik ilyen kockázatos fázisa a kapcsolattartás, ami a kapcsolattartás jellegzetes eszközeinek, az egymáshoz eljuttatott információk tartalmának és a konspiráció fenntartásához alkalmazott eljárásoknak az okán bizonyosságot nyújthat az ellenérdekű elhárító szolgálat számára.

Éppen ezért mind a személytelen, mind a személyes kapcsolattartási módokat a lehető legkomolyabban szükséges konspirálni minden illetéktelen felé, mindehhez hozzátéve, hogy a védelemhez felhasználható eszközöket és módszereket esetenként és helyszínenként is külön válogatni kell. Egy külföldön dolgozó ügynökkel való személyes találkozó lebonyolítása más biztonsági intézkedéseket igényel, ha az az ügynök hazai területén, ha harmadik ország területén, vagy ha a hírszerző szerv országában kerül megrendezésre.

Mint az esetünkben látható volt az ügynökkel való harmadik országban lefolytatott találkozók a hírszerzés számára elsősorban a humán erő alkalmazását jelentette, ami elvégezte a személyes beszélgetések alkalmával az ügynök beszámoltatását, feladatszabását, magatartási vonalának meghatározását és kiképzését. E mellett a biztonság szavatolása szintén humán eszközökkel történt meg, a hírszerzők szinte kivétel nélkül a figyelés jól kimunkált munkamódszereit és annak felfedésére kidolgozott eljárásokat vetettek be az érintett helyszínek felmérésétől kezdve egészen az ellenfigyelés alkalmazásáig.

A III/I. Csoportfőnökség tananyaga azt a szemléletet hangoztatta, hogy ha a hírszerző az önellenőrzés és különösen, ha az ellenfigyelés eszközeit előre jól kidolgozottan és tervszerűen alkalmazta, akkor bizonyossággal meggyőződhetett arról, hogy konspirált figyelés alatt állt-e vagy sem. Ezt az állítást a konspirált figyelést végző szakmai területek azért árnyalták. Annyit elismertek, hogy egy jól képzett hírszerző vagy ügynök a konspirált

⁵⁷ ÁBTL-3.2.1. Bt-1916/4. Jelentés, „Watson” fn. ügyben, 1976. április 9., 118.

figyelés felfedésének eszközeit szakszerűen alkalmazva bizonyos időtávon belül valóban képes volt a figyelés jelenlétéről meggyőződni, viszont ennek az lehetett az ára, hogy a kiképztségére, vagyis a hírszerzői mivoltára szolgáltatott információt magáról.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Levéltári források:

- ÁBTL - 4.2. - 10 - 21/33/1958. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 33. számú Parancsa,
- ÁBTL - 4.2. - 10-2207/1963. BM. III. Főcsoportfőnökség konspirációs és biztonsági szabályzata,
- ÁBTL - 4.2. - 10 - 1837/1967. A BM III. Főcsoportfőnökség Ügyrendje,
- ÁBTL - 4.2. - 10-21/5/1972. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 005. számú Parancsa,
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1916/2., "Watson" személyi dosszié
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1916/4., "Watson" személyi dosszié
- ÁBTL 3.2.3. Mt-579/7., "Watson" ügydosszié
- ÁBTL 3.2.3. Mt-579/8., "Watson" ügydosszié

Szakanyagok:

- ÁBTL - I. - 4.1. - A - 3168/1. Állambiztonsági Szolgálati Ismeretek, Elhárítási Ismeretek, BM Könyvkiadó, 1984.,
- ÁBTL - I. - 4.1. - A - 3006/3. LIPTAI László (1971): A Külső figyelés-Operatív eszköz. Az ellenséges figyelés felfedése és lerázása. Az ellenfigyelés alkalmazása a hírszerzésben. BM III/I Csfség. Személyügyi és Képzési Osztálya, 119.
- ÁBTL - I. - 4.1. - A - 3050/1. Operatív figyelés, BM III/2 Osztálya, 1972. 206.,
- ÁBTL - I. - 4.1. - A-4509 MANDUR Ferenc (1981): Külképviseleti beosztottak figyelésének sajátosságai, figyelésük hatékonyságát befolyásoló tényezők. Rendőrtiszt Főiskola, Szakdolgozat,
- ÁBTL - I. - 4.1. - A-3049 BUDAI József r. szds.: A külső figyelés módszerei, BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, 28.,
- Állambiztonsági értelmező kéziszótár, Összeállította: Gergely Attila r. alezredes, BM Könyvkiadó 1980.,
- Népszabadság, 1959-04-24/95. szám,
https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszabadsag_1959_04/?query=magyar+szabads%C3%A1gharcos+sz%C3%B6vets%C3%A9g&pg=251&layout=s
- Tóth Tímea (2025.) A III/II. Csoportfőnökség által használt vidéki „T” lakásokra vonatkozó utasítások bemutatása és azok gyakorlati alkalmazása esettanulmányokon keresztül, -In Solti István., Mezei József (szerk.) *Szemelvények az állambiztonsági munka mindennapjairól I. A III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökség, Polgári Nemzetbiztonsági Szolgálatok Tudományos Innovációs Fóruma, Budapest, 55-74.,*
<https://doi.org/10.5281/zenodo.16436877>

LÁNGNÉ PETRUSKA SZIDÓNIA

Endre emlékére, akinek iránymutatása és támogatása felbecsülhetetlenül értékes volt számomra.

Sajnos az előrejelzések éppen akkor hibásak, amikor a legjobban kellene, hogy jók legyenek: a nagyobb változások, eltolódások, fordulópontok előrejelzésekor.¹

BEVEZETÉS

A kétpólusú világrend megszűnése szempontjából kulcsfontosságú 1989-es év óta több mint egy emberöltőnyi idő telt el. Ez elegendő volt ahhoz, hogy a jelen tanulmány tárgyát is képező események – a magyar határnyitástól a berlini fal ledöntéséig – a közemlékezet számára néhány megkérdőjelezhetetlen mondattá egyszerűsödjenek. A történelmi lépések mögött azonban minden bizonnyal komoly dilemmák álltak. Okkal merülhet fel a kérdés: az akkori *kocsonyás* belpolitikai helyzetben,² illetve bizonytalan nemzetközi környezetben a sorsfordító magyar döntések releváns műveleti információkra alapozva születtek, esetleg vakmerő kockázatvállalásként értékelhetők?

Magyarországnak 1989-ben döntenie kellett arról, hogyan viszonyuljon az NDK-ból kiáramló tömegekhez. Az egyes döntések előtt figyelembe kellett venni, milyen visszajelzések és hangulatjelentések érkeznek a Szovjetunióból és a keleti blokk más országaiból, hogyan reagál az NSZK a menekülthullámra, milyen szcenáriók léteznek a két Németország kapcsolatának alakulásáról. Eközben a döntéshozók perspektíváját minden bizonnyal a magyar rendszerváltás lépéseire érkező visszajelzések is alakították.

Jelen sorok írójának – a magyar polgári hírszerzés múltját feltárni hivatott kutatócsoport tagjaként – lehetősége nyílt betekinteni az 1989 folyamán a fenti témákban keletkezett műveleti információkba, azaz a külföldön tevékenykedő magyar hírszerzőktől érkezett rejtjeltáviratokba, amelyek minősítését mára feloldották. Ez egy különleges lehetőséget kínált annak megismerésére, hogy milyen információkra támaszkodhattak annak idején a döntéshozók, illetve mennyire láthatták át a lépéseik várható következményeit.

A kutatással kapcsolatos előzetes várakozásom egyrészt arra vonatkozott, hogy az hozzájárulhat az adott korszak történései közötti összefüggések jobb megértéséhez, a kevésbé ismert rétegek feltárásához. Másrészt bíztam abban, hogy szélesebb távlatban

¹ KRISTÓF Tamás (2005): Lehetséges-e tudományosan megalapozott társadalmi előrejelzést készíteni? Magyar Tudomány, 166/(8) sz. 1019

² SARNYAI Tibor (2024): 35 éve történt a magyar határnyitás. Ludovika.hu – Az NKE tudományos platformja

is releváns lehet, rámutatva arra, hogy milyen lehetőségei és korlátai vannak a hírszerzésnek, mennyire látható előre a jövő és milyen mértékben alapozhatók stratégiai jelentőségű politikai döntések műveleti információkra, különösen egy gyorsan változó, bizonytalan geopolitikai környezetben.

Jelen tanulmány központi kutatási kérdése ezért az, hogy az 1989-es magyar határnyitást megelőző időszakban és a határnyitás hónapjaiban a magyar hírszerzés által megszerzett műveleti információk mennyiben tették lehetővé a kelet-európai politikai átalakulások, különösen az NDK destabilizációjának és a közelgő európai rendszerváltozásnak az előrejelzését, illetve a stratégiai jelentőségű politikai döntések támogatását.

A kutatás alapfeltevése szerint a történelmi fordulópontok idején a hírszerző szolgálatok által megszerzett információk nehezen állnak össze koherens, előretekintő stratégiai narratívává: az értesülések töredezettsége, a gyorsan változó geopolitikai környezet és a megszokott értelmezési keretek eróziója jelentősen korlátozza a döntéshozatalt segítő előrejelzési lehetőségeket.

A rejtjeltáviratok kutatásakor szem előtt kell tartani, hogy azok nem utólagos elemzések, hanem adott történeti pillanatban, eltérő hozzáférésű forrásoktól származó információkat tartalmaznak. Ennek megfelelően az általuk közvetített értesülések megbízhatósága, pontossága és stratégiai relevanciája jelentős eltéréseket mutathat, miközben gyakran töredékes, részleges vagy egymásnak ellentmondó formában állnak rendelkezésre. A hírszerzési jelentések továbbá magukon viselik a források, a rezidentúrák és a felterjesztő apparátus értelmezési kereteinek lenyomatát is.

A feldolgozás során ezért a hangsúly nem az egyes értesülések és értékelések utólagos igazolásán vagy cáfolatán van, hanem azok egymáshoz viszonyított helyének, tartalmi súlyának és időbeli kontextusának vizsgálatán. A jelentések információi így elsősorban, mint az adott időszak információs környezetének elemei kerülnek értelmezésre.

Tanulmányom érdemi részét az 1989-es év magyar határnyitás szempontjából meghatározó eseményeihez igazítva négy fejezetre tagoltam. Minden fejezet elején ismertetem az adott időszak releváns történéseit, amiben nagyban támaszkodtam Matthew Longo *Áttörés – Piknik Sopronban. A szabadság álma és a vasfüggöny leomlása*³ című könyvére. A szerző a korszak számos kulcsszereplőjével lefolytatott interjúk mellett a Stasi⁴ dokumentumtárában is kiterjedt kutatásokat folytatott, a könyve ezért különösen jó alap a magyar Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) őrzött jelentésekkel való összevetésre. A műveleti információkat ezt követően alapvetően szanitizálva, de a hírszerző rezidentúra helyének és/vagy a humán forrás egyes célzottan kiválasztott jellemzőinek feltüntetésével,⁵ egymással is összevetve és értelmező

³ LONGO, Matthew (2024): *Áttörés – Piknik Sopronban. A szabadság álma és a vasfüggöny leomlása*. Budapest: Rubicon Intézet Nonprofit Kft.

⁴ Ministerium für Staatssicherheit – az NDK állambiztonsági szerve

⁵ Ezek az adatok egyrészt képet adnak a magyar hírszerzés korabeli lehetőségeiről, másrészt adott esetben a nézőpont koordinátáinak ismerete elengedhetetlen az információ vagy vélemény helyes megítéléséhez. Az idézett forrásokat a korabeli felterjesztők relevánsnak és kompetensnek

megjegyzésekkel kiegészítve rendelem az események mellé. A következő fejezetek egyes tartalmi egységein belül a rendelkezésre álló információkat kronológikus rendben vizsgálom, a műveleti jelentések esetében elsősorban a beérkezés időpontját figyelembe véve.

A SZOVJET „JÓVÁHAGYÁSHOZ” VEZETŐ ÚT (1989. JANUÁR 1. – MÁRCIUS 3.)

1988-tól jelentős politikai változások vették kezdetüket Magyarországon, amelyek lehetővé tették az ellenzék legális szerveződését. A következő év márciusától – az Országgyűlés 1989. januári ülészakán elfogadott törvényekkel – jogilag lehetővé vált ellenzéki politikai pártok alapítása is. Februári ülésén a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága formálisan is lemondott arról, hogy megkülönböztetett vezető politikai erőként szerepeljen az Alkotmányban.⁶ A vizsgált időszakban a bizonytalan, átalakuló körülmények közepette a magyar belpolitikai palettát az MSZMP keményvonalasai, annak reformerei, valamint a formálódó ellenzékiek alkották (utóbbi két csoport sok esetben hasonló eszméket vallott, s köztük gyér párbeszéd is folyt). A határnyitás szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bírt, hogy 1988 novemberétől a reformerek közé tartozó Németh Miklós töltötte be a rendszerváltás előtti utolsó kormány miniszterelnöki tisztségét.⁷ Németh politikai téren a demokratikus választásokat tűzte ki célul, ami meghaladta az ugyancsak változásokat sürgető Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár elképzeléseit; a gazdasági reformok szükségességét illetően azonban egyezett a véleményük.

A magyar politikus a gazdaságot leginkább akadályozó tényezőként emelte ki, hogy az országhatár szovjet ellenőrzés alatt áll – miközben a magyar állampolgárok 1988 óta már világútlevelel rendelkezhetnek. Németh az ún. vasfüggöny erodálása érdekében az első fontos lépést a Gorbacsoval folytatott 1989. március 3-i találkozásánál tette meg azzal, hogy bejelentette, Magyarország hozzálát a rendkívül rossz fizikai állapotban lévő műszaki határzár lebontásához – illetve amennyiben a Varsói Szerződés tagállamai azt fenn kívánják tartani, állniuk kell a felmerülő költségeket. Miután a tárgyalás eredményeképp a szovjet vezetőtől – egyebek mellett – ez a terve is zöld utat kapott, megkezdődtek a vasfüggöny mielőbbi átvágásának titkos előkészületei (tartva attól, hogy Gorbacsov esetleg meggondolja magát, vagy leváltják).⁸

Erre az időszakra vonatkozóan rendkívül csekély a külföldi forrástól műveleti úton megszerzett, releváns információk mennyisége. Ez részben abból adódik, hogy a magyar hírszerzés rezidentúra-hálózatának földrajzi súlypontja alapvetően a nyugati államokban

tekintették; jelen elemzés ezért az egyes források feltételezett kompetenciáját és relevanciáját külön nem jelöli, illetve annak megalapozottságát nem vizsgálja.

⁶ KULCSÁR Kálmán (1996): A szocialista társadalom jogrendszere. In: KOLLEGA TARSOLY István (szerk.): *Magyarország a XX. században. I. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás*. Szekszárd, Babits kiadó, 488.

⁷ LONGO (2023) 15.

⁸ Uo. 29-35.

koncentrált, követve a hidegháborús hírszerzési prioritásokat, így a kelet-európai átalakulásokat közvetlenül alakító országokban zajló folyamatokról származó értesülések csak korlátozott mértékben, jellemzően közvetett csatornákon keresztül álltak rendelkezésre. Ezen túlmenően az érintett államok egy része maga is a vizsgált korszak geopolitikai válságának közvetlen hatásait elszenvedő szereplőként volt jelen, hasonlóan Magyarországhoz. Az érdemi információk főképp az NDK aktuális belpolitikai viszonyairól, illetve a szocialista blokk egyes országaiban kibontakozó reformfolyamatok ottani fogadtatásáról nyújtottak tájékoztatást. Nyugatnémet diplomata forrás januárban az NDK helyzetével kapcsolatban megjegyezte, hogy miközben a lakosság tiltakozik az Erik Honecker főtitkár nevével fémjelzett politika ellen, az NDK vezetése elutasítja a peresztrojkát. Állítása szerint a bonni kancellári hivatalba naponta több tucat levél érkezett ebben a témában. A nyugatnémet Belnémetügyi Minisztériumnak adott utasításból azonban egyértelműen kiolvasható volt, hogy Bonn nem kívánta fokozni az NDK lakossága és vezetése közötti feszültséget, céljuk a keletnémetek *helyszínen történő segítése* volt. Az NSZK–NDK kapcsolatokban a forrás nem számított áttörésre.⁹ Ugyanebből az időszakból származik az a magyar belpolitikai fejleményekre reflektáló, keletnémet pártfunkcionáriustól származó értékelés, miszerint megdöbbentő és az egész szocialista közösségre veszélyt jelenthet, hogy egy párt önként képes volt lemondani a kizárólagos hatalomról.¹⁰ Márciusban több bonni forrás is megerősítette, hogy az NDK vezetés – a saját hatalmát féltve – elferdíti a Szovjetunióról és Magyarországról érkező híreket, tartva a szocialista ideológia térvészétől. A lakosság ennek ellenére jól értesült a reformfolyamatokkal kapcsolatban, nő az elégedetlenség és ezzel együtt az utazási kérelmek száma is.¹¹

A HATÁRZÁR LEBONTÁSÁRÓL SZÓLÓ DÖNTÉS ÉS ANNAK VISSZHANGJA

Bár a határzár lebontásának munkálatai a háttérben már április közepén kezdetüket vették, a világsajtó figyelme csak május 2-át – a hivatalos bejelentést – követően irányult a magyarországi eseményekre.¹² Miután Moszkva részéről nem érkezett érdemi reakció, Németh Miklós május 18-án aláírta a vasfüggöny magyarországi lebontásáról szóló rendeletet.¹³ A fejleményekről készült tudósítások felerősítették a reményt a Honecker által vezetett NDK elkeseredett, a Stasi közreműködésével példátlan elnyomó rendszerben élni kényszerülő állampolgárai számára, hogy a továbbiakban Magyarországról egyszerűbben Nyugatra menekülhetnek.¹⁴ Az NDK vezetése – amely az állam fennállásának 40. évfordulójára készülődött – ezáltal nehéz helyzetbe került, mert bár aggodalommal töltötték el a fejlemények, de a *nyomásszabályozó szelepként* funkcionáló nyári utazásokat nem tilthatta be. A magyar kormány tagjai ugyanakkor

⁹ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – D-II/3/1989 NSZK: kapcsolatok az NDK-val

¹⁰ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – 7/1989 III/II-es rejteltáviratok

¹¹ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – D-II/3/1989 NSZK: kapcsolatok az NDK-val

¹² BAUER Bence – HETTYEY András (2014): 25 Years of German-Hungarian Relations since 1989, the Year the Iron Curtain Fell. KAS International Reports.

¹³ LONGO (2023) 49.

¹⁴ Uo. 98.

minden fórumon hangsúlyozták, hogy az elektromos határvár megszűntetése nem jelenti azt, hogy a határ a továbbiakban őrizetlenül maradna.¹⁵ Ezzel együtt 1989 májusától megugrott a magyar határon át Nyugatra szökni próbáló keletnémetek száma, a Stasi dokumentumai szerint azonban ekkoriban még olajozott együttműködés folyt a keletnémet és a magyar szolgálatok között. Eközben az NDK-ban fokozott óvatossággal jártak el a vízumkiadásokkal és a Stasi egyre több energiát fektetett abba, hogy megpróbálja megérteni, illetve kipuhatolni a menekülők motivációit, módszereit és útvonalait. 1989 június elején Honecker nyilatkozata a pekingi Tiananmen-téren történt tragikus eseményeket követően – miszerint hasonló esetben maga sem habozna erőszakhoz folyamodni – sokak számára további ösztönzést jelentett a szökés megkísérléséhez.¹⁶

A határnyitás következő fontos momentumaként június 27-én Németh döntése értelmében, egy szimbolikus sajtónyilvános esemény keretében Horn Gyula magyar és Alois Mock osztrák külügyminiszterek együttesen átvágták az Európa megosztottságát jelképező dróthálót. Pár nappal később a magyar kormány bejelentette, hogy a magyar határőrök többé nem pecsételnek be az osztrák–magyar határnál feltartóztatott NDK állampolgárok útlevelébe, nem adják át őket a keletnémet hatóságoknak, ehelyett a vonatkozó nemzetközi normák szellemében menedékjogi eljárás lehetőségét biztosítják számukra. A Stasi számára ez nyilvánvalóan katasztrófát jelentett.¹⁷

Az 1989 áprilisában keletkezett csekély mennyiségű releváns műveleti információ egyrészt Csehszlovákia fokozódó aggodalmára világított rá a magyarországi politikai fejleményekkel kapcsolatban. A *szocializmus ügye miatt érzett aggodalom* Hanoi-ból érkezett, több szocialista diplomata forrás által megerősített információ szerint például arra készítette Prágát, hogy a csehszlovák diplomatákat hideg, elutasító magatartás tanúsítására utasítsák magyar kollégáikkal szemben.¹⁸ Az NDK belpolitikai helyzetét nyugatnémet ellenzéki politikus forrás áprilisban *társadalmi robbanás előtt állóként* jellemezte és a Szovjetunió Gorbacsov hatalomra kerülése előtti állapotához hasonlította. Honecker leváltására ennek ellenére csak 1-1,5 év múlva számított. Úgy vélte továbbá, hogy amennyiben az NDK tovább liberalizálja az utazási feltételeket, legalább 200 ezer NDK állampolgár települhet át az NSZK-ba, ami mindkét német államban feszültségekhez fog vezetni.¹⁹

A május második, illetve június első felében Prágából, lengyel titkosszolgálati háttérű forrástól, illetve Berlinből, a Stasihoz kötődő forrástól származó információk egybevégtelenül az Amerikai Egyesült Államoknak (USA) a Világbankon keresztül gyakorolt nyomását sejtették a magyarországi politikai fejlemények mögött. Egy állítólagos bécsi hírszerző jelentésben foglaltak szerint az USA célja – a nyugati érdekeket szem előtt tartva, a magyar ellenzékkel összefogva – a szovjet–magyar, illetve cseh–magyar kapcsolatok

¹⁵ Uo. 107.

¹⁶ Uo. 110-117.

¹⁷ Uo. 127-128.

¹⁸ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – 7/1989 III/II-es rejteltáviratok

¹⁹ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – D-II/3/1989 NSZK: kapcsolatok az NDK-val

erodálása volt (a Paksi Atomerőmű bővítésének hátráltatásával, illetve a Gabčíkovo–nagygyarosi Vízlépcsőrendszer kialakításába való beavatkozással), hosszabb távon pedig annak elérése, hogy Magyarország *Izraelhez hasonló feszültségforrássá* váljék. A lengyel forrás szerint a csehszlovák vezetés amiatt is helytelenítette a magyarországi menekülttáborok létesítését, mert tartott tőle, hogy azok a saját állampolgárait is disszidálásra ösztönözhetik. A berlini forrás kiemelte, hogy az NDK-ban (véltetően annak vezetésében) a hivatalos kritikákkal ellentétben sokan szimpátiával követik a magyar belpolitikai reformokat, azonban az MSZMP hatalom megosztásáról tett kijelentéseivel szemben utóbbiak is értetlenül állnak. A forrás megerősítette, hogy az osztrák–magyar határon a műszaki határzár lebontása érezhetően nyugtalanságot váltott ki.²⁰

A nyugatnémet vezetéshez közeli szakértő forrás információja szerint a bonni kancellári hivatalban az NDK-beli politikai generációváltásra készülve szorgalmazták a két német állam kapcsolatainak fejlődését. Réálisnak tartották, hogy az új, pragmatikus reformvezetés a szovjet irányvonal útjára lép. Egyesek a megérzéseikre hivatkozva már azzal is számoltak, hogy rövid távon elképzelhetővé válhat a berlini fal lebontása. Ugyanakkor úgy becsülték, hogy az NSZK számára milliárdos többletkiadást eredményezne, ha a reformok az újraegyesítés irányába hatnának.

Egyes tavasz végi-nyári eleji tudományos eseményekről készült jelentésekből (az NSZK fennállásának 40. évfordulója alkalmából rendezett berlini konferencia; Zbigniew Brzezinski lengyel származású amerikai politológus és diplomata varsói látogatása) kiolvasható, hogy a Nyugat részéről Németország jövőjével összefüggésben az *egyesült Európa* víziójára helyezték a hangsúlyt, amely békés kapcsolatokat alakít ki Moszkvával. Az idézett szakértők szorgalmazták, hogy a szocialista országok minél inkább használják ki a peresztrojka nyújtotta mozgásteret, egyúttal német viszonylatban aggódtak az NSZK esetleges újraegyesítési törekvései miatt.²¹

1989 júniusától – az ebben az időszakban érkezett rejteltáviratok biztonsága szerint – a Magyarországra irányuló nemzetközi figyelem a vasfüggönyt érintő fejlemények helyett inkább az olyan belpolitikai eseményekre fókuszált, mint Nagy Imre egykori miniszterelnök és társainak június 16-i újratemetése, illetve a június 24-én kezdődött politikai egyeztető tárgyalások a hatalommegosztásról. A június 27-i szimbolikus határnyitásra adott reakciókkal kapcsolatban egyáltalán nem keletkezett műveleti információ. Egy Bukarestből érkezett jelentés felhívta a figyelmet a magyar–román relációban fokozódó feszültségekre²², azonban nem jelezte előre, hogy a román kormány napok múlva szögesdrót kerítés építésébe kezd a magyar–román határon. (Eközben állítólagos, szűk körben terjesztett hírszerző információk arra utaltak, hogy Románia ősszel egy Magyarország elleni katonai műveletre készül.)²³

²⁰ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – 7/1989 III/II-es rejteltáviratok

²¹ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – D-II/3/1989 NSZK: kapcsolatok az NDK-val

²² ÁBTL 1.11.4. – II. s. – 7/1989 III/II-es rejteltáviratok

²³ LONGO (2023) 79-85.

A PÁNEURÓPAI PIKNIK ELŐZMÉNYEI ÉS UTÓHATÁSAI

A magyar rendszerváltó év történetének kanonizált változata szerint a Páneurópai Piknik – eredetileg egy kötetlen, határmenti magyar-osztrák találkozó – ötlete civil kezdeményezésként, a Habsburg Ottó 1989. június 20-i debreceni előadását követő vacsorán, a határok nélküli Európa víziójára épülő beszélgetés ihletésére merült fel.²⁴ Az augusztus 19-ére kitűzött esemény szervezését Matthew Longo *titkos döntések rekonstruálhatatlan láncolata*ként jellemzi, hiszen – bár az MSZMP-ben sokan ellenezték a megvalósítását – mindig akadt, aki segített tovább lendíteni a folyamatot. A védnökként megnyert (bár végül magukat csak delegált személyek által képviseltető) Habsburg Ottó és Pozsgay Imre mellett Németh Miklós is pozitívan állt a piknikhez, amelyben újabb lehetőséget látott a vasfüggöny felszámolására, illetve Moszkva reakcióinak tesztelésére.²⁵ Mindezt az is indokolta, hogy a nyár folyamán Magyarországot valósággal elárasztották a keletnémet menekültek – akik azzal a téves értesüléssel érkeztek Magyarországra, hogy innen minden további nélkül át lehet menni Ausztriába.²⁶ Bár számukra az osztrák–magyar határővezetben található kempingeket is megnyitották,²⁷ a magyar határőrök a határátlépések számát 95%-ban továbbra is meghiúsították. A magyar kormánynak ugyanis figyelemmel kellett lennie arra, hogy a vízummentes utazásról szóló 1969-es keletnémet–magyar megállapodásban vállalta, hogy megakadályozza a Magyarországra utazó NDK állampolgárok emigrációját.²⁸ Bár Németh a közös megoldás reményében felvette a kapcsolatot Helmut Kohl kancellárral, az NSZK vezetője világhosszá tette, hogy a problémát Magyarországnak kell megoldania.²⁹

A Páneurópai Piknik napját megelőző állítólagos információs (illetve a Stasi részéről dezinformációs) kampány,³⁰ ezen kívül azok a beszámolók, amelyek szerint egyes érintettek hozzátartozói, barátai, sőt az NSZK hatóságok képviselői az osztrák oldalon jelen voltak az ideiglenes határnyitást kihasználó, Ausztriába özőnlő keletnémetek fogadására, továbbá a magyar határőrök hozzáállása a helyzethez végeredményben mind abba az irányba mutatnak, hogy a fejlemények esetleg kevésbé *spontán döntések* sorozatának köszönhetőek. A helyzet pedig a Páneurópai Pikniket követő napokban csak még inkább fokozódott: miután további több száz NDK állampolgár jutott át Ausztriába, a fekete-tengeri nyaralásukról hazafelé tartó keletnémet családok nagy számban döntöttek úgy, hogy Magyarországon maradnak, hiszen *“bármikor megnyílhat a határ”*.³¹

²⁴ Uo. 16.

²⁵ Uo. 156.

²⁶ OPLATKA András (2009): *Páneurópai Piknik. Ismert tények és fehér foltok*. Soproni Szemle 63/(4). sz. 402-403.

²⁷ LONGO (2023) 165.

²⁸ OPLATKA (2009) 403.

²⁹ LONGO (2023) 143.

³⁰ LONGO (2023) 186-192.

³¹ OPLATKA (2009) 404-408.

A Páneurópai Pikniket megelőző napokban keletkezett (ám a Központ részére csak az eseményt követően felterjesztett) nyugatnémet vezető ellenzéki politikustól származó értékelés szerint az NDK megmerevedett politikai rendszere volt okolható az NSZK-ba véglegesen áttelepülni szándékozó NDK állampolgárok számának rohamos emelkedése miatt. A forrás szerint ekkorra már a Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) vezetése is felismerte, hogy az 1990-re tervezett pártkongresszus előtt hozzá kell látni Honecker utódlásának előkészítéséhez. Rámutatott ugyanakkor, hogy az NSZK-nak az áttelepülők számának korlátozása áll érdekében, ezért a későbbiekben (a Honeckert követő politikai liberalizálódás esetén) készek olyan intézkedéseket hozni, amik rövid távon is hozzájárulnak az NDK állampolgárok közérzetének javításához (pl. az ellátás javítása, infrastruktúra-fejlesztés). Ugyancsak nyugatnémet ellenzéki forrás (a Páneurópai Pikniket követő napokban) úgy értékelte, hogy a NSZEP bénult, bizonytalan, az aktuális politikai struktúrák és irányvonal megőrzése esetén féltő, hogy elveszítik a fiatal orvosokat és műszaki értelmiségieket (az egészségügyben máris komoly zavarok mutatkoztak). Ezért rövid távon az NDK állampolgárok utazási feltételének szigorításával, az áttelepülési kérelmek elbírálásának lelassításával számolt. Ezzel együtt úgy vélte, hogy az áttelepülők ügye nagy valószínűséggel a keletnémet állampárt széteséséhez fog vezetni és fel fog vetődni a *két Németország egymáshoz való viszonyának* ügye is. A new yorki rezidentúra jelentése szerint brit diplomata forrás rámutatott, hogy az újraegyesítés napirendre kerülését, a gazdaságilag és katonailag is erős, egységes német állam létrejöttét sem a Szovjetunió, sem a nyugati hatalmak *nem sürgetik*. Ezt felismerve az NDK vezetése – saját pozíciójának erősítése érdekében – azt sugallja, hogy az újraegyesítést csak a reformok elodázásával lehet meggátolni. Egy ugyanakkor keletkezett, osztrák diplomata forrástól származó értékelés is megerősítette, hogy a menekülthullám kellemetlen helyzetbe hozta az NDK legfelsőbb politikai vezetését, ez pedig a keletnémet–magyar kapcsolatokat is megterhelte. Honeckert és társait ennek ellenére továbbra sem tartották késznek politikai liberalizációs intézkedések meghozatalára, a keletnémet vezető leváltását pedig csak a halála esetén tartották elképzelhetőnek. Úgy vélték, ebben az esetben az újraegyesítés is napirendre fog kerülni. A műveleti úton megszerzett értékelés a fentiekén túl megerősítette, hogy az osztrák kormány nem kíván akadályt gördíteni az NDK állampolgárok elé.³² Augusztus utolsó heteiben több hírszerző jelentés is érkezett továbbá Prágából, amelyek az ugyancsak jelentős tranzitországgá vált Csehszlovákiában, magyar ellenzéki erők részvételével zajló tüntetésekkel kapcsolatban szolgáltatottak műveleti információkat.³³

A SZEPTEMBER 11-I HATÁRNYITÁS

A nagyságrendileg 150 ezer Magyarországon rekedt NDK állampolgár helyzetének rendezése szeptember elejére több okból is sürgető feladattá vált. A biztonsági helyzet lehetséges eskalálódására figyelmeztetett egyrészt az az augusztus 21-i incidens, amelyben egy keletnémet férfi életét vesztette egy magyar határőr által leadott lövés következtében, másrészt baljós előjelként a Munkásőrség is ellenőrzőpontokat kezdett

³² ÁBTL 1.11.4. – II. s. – D-II/3/1989 NSZK: kapcsolatok az NDK-val

³³ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – 7/1989 III/II-es rejtjeltáviratok

felállítani a határővezetben. Honecker eközben követelte a Kelet-Berlinbe delegált magyar nagykövettől a keletnémetek kiadását. Moszkva hallgatása ugyanakkor kedvező körülményeket teremtett a határnyitáshoz.³⁴ A keletnémet menekültek ügyének kezelése, illetve a magyar–nyugatnémet kapcsolatok szempontjából nagy jelentőséggel bírt az augusztus 25-én, a Bonnhoz közeli gymnichi kastélyban rendezett titkos találkozó Németh Miklós magyar miniszterelnök, Horn Gyula külügyminiszter, Helmut Kohl kancellár és Hans-Dietrich Genscher alkancellár–külügyminiszter részvételével. A tárgyalás eredményeképpen – bár Gorbacsov reakcióit illetően aggályaiknak adtak hangot – Nyugat-Németország képviselői beleegyeztek, hogy megkezdjék a felkészülést a nagyszámú keletnémet menekült fogadására. Németh ezt követően kettős nyomás alá került, ugyanis míg a nyugatnémet fél minél több időt szeretett volna nyerni, ő maga tartott tőle, hogy a határnyitást ellenző belpolitikai ellenfelei puccsot kísérelhetnek meg ellene. Longo közlése szerint végül a fiairól, vélhetően Stasi-ügynökök által, zsarolási céllal készített fotók adták meg a szükséges lökést a döntéshez.³⁵ 1989 szeptember 9-én a magyar kormány ideiglenesen felfüggesztette az 1969-es keletnémet–magyar megállapodás határátlépésre vonatkozó pontjait, ezzel elhárult a jogi akadály az elől, hogy az NDK állampolgárokat minden olyan államba kiengedhessék, amelyek engedélyezték a be- vagy átutazásukat.³⁶ Horn Gyula külügyminiszter másnapi televíziós bejelentését követően keletnémetek ezrei indultak meg Magyarországról nyugati irányba, ahol az összes határátkelő végérvényesen megnyílt.³⁷ A következő három napban 12 ezer (majd november végéig 60-70 ezer) NDK állampolgár távozott Ausztrián keresztül az NSZK-ba – az NDK, Románia és Csehszlovákia élénk tiltakozása (sőt utóbbi ideiglenes ellenintézkedései) mellett. A nyugati sajtó azonban mindezt a keleti blokk kezdődő bomlásának jeleként értékelte.³⁸

A magyarországi határnyitással párhuzamosan az NDK-n belül is történelmi jelentőségű események zajlottak. Szeptember 4-ével kezdődően – amikor egy nemzedék óta első alkalommal került sor nyílt zavargásra az NDK-ban – kezdetét vette a *hétfői tüntetések*ként elhíresült rendszerellenes demonstráció-sorozat, amelynek hatására a keletnémet kormány fokozatosan engedményekre kényszerült. Októberben távozott pozíciójából Erik Honecker³⁹, majd november 9-én ledőlt a berlini fal, ami az 1990. október 3-i német újraegyesítéshez vezető folyamat szimbolikus jelentőséggel bíró mozzanata volt.⁴⁰ Az 1989. szeptemberi határnyitás ugyanakkor a magyarországi

³⁴ LONGO (2023) 239-244.

³⁵ Uo. 252-254.

³⁶ Sz. n. (2009): *Páneurópai Piknik és határnyitás 1989-ben*. Múlt-kor történelmi magazin

³⁷ LONGO (2023) 254-260.

³⁸ Múlt-kor (2009)

³⁹ LONGO (2023) 261-272.

⁴⁰ Uo. 276-279.

belpolitikára is katalizátor-hatással bírt,⁴¹ a reformok felgyorsultak és az ország két hónapon belül, október 23-án békés úton köztársasággá alakult.

A határnyitást megelőző napokban a new yorki rezidentúra által felterjesztett, egy brit diplomatától szeptember 5-én megszerzett értékelés szerint a menekültügyben létrejött nyugatnémet–osztrák–magyar operatív együttműködés precedens nélküli Európa kettéosztottsága óta, ami önmagában is bátorítást adhat más keleteurópai országok állampolgárainak, hogy Magyarországon keresztül nyugatra meneküljenek. A diplomata forrás a magyar kormány eljárásának várható következményeiként említette, hogy az jelentős próbatétel elé állítja a Varsói Szerződésen belüli politikai együttműködés eddigi elveit; komoly hatásokkal lesz az NDK gazdaságára; az NSZK-ban megerősíti a jobboldali, nacionalista erőket azzal, hogy a figyelem középpontjába állította a II. világháború utáni megosztottságból fakadó problémákat; továbbá a menekült-probléma várhatóan minden európai humanitárius és jogi értekezleten téma lesz.⁴²

A már a határnyitást követően, szeptember 13-án Berlinből érkezett, műveleti úton szerzett információk szovjet és keletnémet részről – nem meglepő módon – a magyar döntést elmarasztaló véleményekről számolnak be. Az NDK kormányához közeli politikus forrás szerint a magyar kormányt az előre jól kalkulálható gazdasági érdekek vezették, illetve a közelgő választásokra tekintettel a belpolitikai haszonszerzés (a humanitárius szempontok hangsúlyozásától a szavazók növekvő szimpátiáját remélhették). Újságíró források magánvéleményeiből leginkább a központi hatalomtól, cenzúrától való félelem, illetve a megváltozott magyar–keletnémet kapcsolatok miatti zavarodottság rajzolódik ki. A berlini magyar nagykövetség tájékoztatása szerint az érintettektől érkező számos köszönet mellett akadt olyan vélemény is, amely a magyarokat emberkereskedőnek titulálta. Egy helyi magyar bolt üvegét betörték és valószínűleg a határnyitással függött össze az is, hogy egy magyar diplomata gyerekét kizárták az iskolából. Egy szeptember 14-én Prágából érkezett távirat arról számol be, hogy a magyar konzult bekérték a helyi külügyminisztériumba és *kérdőre vonták* a magyar kormány lépése kapcsán, amely álláspontjuk szerint nem vette figyelembe a nemzetközi szerződések szabta kereteket. A konzul válaszában a hazulról kapott utasítás szellemében járt el és egyebek mellett felhívta a figyelmet arra, hogy *nem ez* (a műszaki határzár felszámolása) *váltotta ki az NDK állampolgárok tömeges kivándorlását, nem Budapesten szállták meg először az NSZK nagykövetséget*. Kiemelte továbbá, hogy a határnyitásról szóló döntés azt követően született meg, hogy Magyarország már júniusban intézkedéseket tett annak érdekében, hogy a két német állam egymás között rendezze a kérdést, ám az NDK részéről nem tapasztalt együttműködési készséget.⁴³

Szeptember 15-én bonni ellenzéki politikus forrás úgy vélte, az NDK kormányának durva reagálása csak átmeneti és nem lesz tartós hatással a magyar–keletnémet

⁴¹ ROMSICS Ignác (2014): *Regime Change in Hungary*. In: Remembrance and Solidarity Studies in 20th Century European History – Consequences and Commemorations of 1989 in Central Europe. Varsó: European Network Remembrance and Solidarity, 118.

⁴² ÁBTL 1.11.4. – II. s. – D-II/3/1989 NSZK: kapcsolatok az NDK-val

⁴³ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – 7/1989 III/II-es rejteltáviratok

kapcsolatokra, illetve Magyarország Varsói Szerződésen belüli helyzetére.⁴⁴ Ezzel szemben a berlini magyar nagykövetség szeptember 21-én minden korábbinál élesebb kritikákról számolt be Magyarországgal szemben, továbbá értesítette a központot, hogy a nagykövetet telefonon megfenyegették, azt követelve, hogy határolódjon el a történektől – ezt azonban a pánik elkerülése miatt a külügyminisztériumnak nem jelentették. Mai szemmel különösen figyelemre méltó, hogy a vizsgált aktában lefűzött táviratban a *tekintettel a fenyegetésre a baráti szerv munkatársát ma tájékoztatom* megjegyzésben a *baráti szerv* szófordulatot a felhasználó kézzel aláhúzta és egy kérdőjelet rajzolt mellé.⁴⁵

A fentebb is idézett bonni ellenzéki forrás szerint ekkorra a keletnémet állampárton belül és azon kívül is megkezdődött a reformerők szerveződése. A nyugatnémet Szociáldemokrata Párt (SPD) azonban el kívánta kerülni egy új, szociáldemokrata párt alapítását az NDK-ban, mert úgy vélték, az ellehetetlenítené a párbeszédet Honecker pártjával.⁴⁶ (A keletnémet SPD ennek ellenére nem sokkal később, október 7-én megalakult.)

Titkosszolgálati háttérű (a Stasihoz kötődő) keletnémet forrás véleménye szerint az NDK állampolgárok Magyarországon keresztüli NSZK-ba települését egy jól előkészített műveletnek köszönhetően, lejáratai céllal *exponálták* az NDK fennállásának 40. évfordulójához közeli időpontban.⁴⁷

A szeptember folyamán érkezett további releváns műveleti információk olyan aggasztónak értékelt világpolitikai fejleményekről számoltak be, mint hogy a Szovjetunióban bizonytalanra válthat a peresztrojka jövője, illetve, hogy a NATO-n belül felerősödtek az ellentétek a német újraegyesítés kérdése kapcsán.

Októberben több nyugatnémet forrás is kitért a keletnémet menekültek fogadtatásával kapcsolatos kérdésekre. Bécsben szolgáló diplomata forrás például rámutatott arra, hogy a beáramlásuk az NSZK-ba *nem olyan problémamentes, mint a tévében*, a fogadó ország lakossága ugyanis tart a *lumpen elemektől* és félti az állását. Egy másik, a jelentésből nem rekonstruálható háttérű nyugatnémet forrás szerint a bonni kormány a befogadástól gazdaságélénkítő hatást várt, arra számítva, hogy a vagyontalan, képzett, hálás keletnémetek érdekelték lehetnek a kemény munkában.

New Yorkban szolgáló keletnémet diplomata forrás elismerte, hogy az NDK kormánya nehéz helyzetbe került és nincs koncepció a kiútra, ám a szocialista országokba történő utazás korlátozását nem tervezik. A nyugatnémet Belnémetügyi Minisztériumhoz kötődő forrás szerint az intézménye eközben számolt azzal, hogy ha a peresztrojka az NDK-ba is begyűrűzik, megkérdőjeleződik a szocialista német állam létjogosultsága és a német egység kérdése világpolitikai aktualitássá válik. (A forrás ugyanakkor úgy vélte, hogy a nagyhatalmi érdekekre tekintettel az NDK léte nem képezheti kérdés tárgyát.)⁴⁸ Ezzel is

⁴⁴ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – D-II/3/1989 NSZK: kapcsolatok az NDK-val

⁴⁵ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – 7/1989 III/II-es rejtjeltáviratok

⁴⁶ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – D-II/3/1989 NSZK: kapcsolatok az NDK-val

⁴⁷ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – 7/1989 III/II-es rejtjeltáviratok

⁴⁸ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – D-II/3/1989 NSZK: kapcsolatok az NDK-val

összefüggésben nagy figyelmet kapott Gorbacsov október eleji NDK-beli látogatása, amellyel kapcsolatban a Moszkvából és Berlinből érkezett információk egyaránt megerősítették, hogy a cél a keletnémet állam megreformálásának elősegítése volt.

A magyarországi belpolitikai fejleményekkel foglalkozó berlini távirat szerint a keletnémet kormányhoz kötődő szakértő forrás *történelmi kísérlet értékűnek* ítélte meg az MSZMP megszűnését eredményező, október 6-8. között lezajlott kongresszust. Keletnémet külügyi forrás szerint az NDK-beli magyar szakértők sem értették, miért adta ki az MSZMP a kezéből a hatalmat és miért juttatott saját vagyonából az ellenzéknek.

A berlini rezidentúra jelentése szerint magas rangú keletnémet kormányzati forrás október közepén figyelmeztette a követségi kapcsolatát arra, hogy az NDK elvárja Magyarországtól, hogy az rendezze a rajta keresztül harmadik országba utazó NDK állampolgárok kivándorlásának jogi helyzetét. Kiemelte, hogy fontosnak tartják, hogy a kiutazás ellenőrzött körülmények között, az NDK magyarországi külképviseletei által kiadott dokumentumok felhasználásával történjen, továbbá, hogy úgy véli, most a magyar fél van lépéskényszerben.

Az ezt követő időszak Berlinből érkezett táviratainak témáját már a Honecker leváltásával, illetve Egon Krenz kinevezésével kapcsolatos információk uralták. Több forrás is rámutatott arra, hogy a rossz egészségi állapotban lévő, rugalmatlan, idős vezető bukásához a körülötte kialakult személyi kultusz vezetett, amelynek következtében nem jutottak el hozzá a valós hírek, így nem látta be a változtatás szükségességét. Krenz – akit ugyan csak *szükségmegoldásnak* tekintettek – ezzel szemben az október 16-i, megdöbbentő méretű lipcsei tömegtüntetés hatására belátta, hogy párbeszédet kell indítani a *szocializmus javítása* érdekében. Az október végén-november elején keletkezett műveleti információk beszámoltak a Stasi állományának növekvő aggodalmáról és jelezték Krenz az állambiztonsági szektor átalakítására, a létszám jelentős csökkentésére irányuló terveit.⁴⁹ Kimondottan a berlini fal leomlásához kötődő november 9-i eseményekkel, vagy azok közvetlen előzményeivel kapcsolatban – amelyben a Páneurópai Piknik történetéhez hasonlóan az állítólagos véletlenek és félreértések is jelentős szerepet kaptak – azonban a magyar szolgálat a vizsgált akták tanúsága szerint nem rendelkezett műveleti információkkal.

Különösen tanulságos, hogy kevesebb mint egy héttel a berlini fal ledőlése előtt, illetve kevesebb, mint egy évvel a két Németország újraegyesülése előtt a bécsi rezidentúra információi szerint neves osztrák szakértő forrás még úgy vélte, hogy veszélyes lenne, ha az NSZK a keletnémet válságot a német újraegyesítési törekvések aktualizálására próbálná használni. Ezzel szemben el kellene határolódnia az – ezúttal az NDK-t érintő – *új Anschluss* gondolatától, mert az Európa-szerte csak félelmet, németellenes reflexeket váltana ki.⁵⁰

⁴⁹ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – 7/1989 III/II-es rejteltáviratok

⁵⁰ ÁBTL 1.11.4. – II. s. – D-II/3/1989 NSZK: kapcsolatok az NDK-val

KONKLÚZIÓ

A kutatás során vizsgált műveleti információk alapján megállapítható, hogy az 1989-es magyar határnyitást megelőző időszakban a magyar hírszerzés nem rendelkezett olyan koherens és előretekintő információs összképpel, amely megbízhatóan előre jelezhetette volna a keleti blokk gyors felbomlását, az NDK összeomlását vagy a német újraegyesítés közeli bekövetkezését. A rendelkezésre álló értesülések ugyan érzékelték a válság egyes tüneteit és a politikai rendszer destabilizációját, azonban ezek nem álltak össze egységes stratégiai előrejelzéssé. A különböző forrásokból származó értesülések gyakran kifejezetten széttartóak voltak: egyesek az NDK rendszerének középtávú stabilitásával, mások annak elkerülhetetlen, gyors válságával számoltak; a nagyhatalmi reakciók tekintetében pedig a hallgatás, a bizonytalanság és az egymásnak ellentmondó várakozások egyaránt előfordultak.

Mindennek értékelésekor érdemes ugyanakkor egyfajta módszertani korlátként tudomásul venni, hogy ma már nehezen rekonstruálható, hogy a kor elemzőit a hírszerző információkon túl milyen más értesülések, belső motivációk befolyásolhatták a következtetéseik levonásában. Jelen kutatás nem vizsgálta sem ezt, sem azt, hogy az egyes értesülések mely politikai döntéshozókig juthattak el. Ezért érdemes a leírtakra úgy tekinteni, mint egyfajta lehetséges maximumra, amelyet titkosszolgálati hozzájárulásként a döntéseikhez figyelembe vehettek.

Mai szemmel – ismerve a berlini fal leomlását és a német újraegyesítés gyors lefutását – könnyen kirajzolódik egy világos történeti ív, amely azonban 1989-ben még korántsem volt egyértelmű. A vizsgált időszakban a szereplők nem egy kiszámítható történet kezdetén, hanem egy széteső világrend közepén álltak, ahol a korábbi biztos igazodási pontok elvesztették érvényüket, az újak pedig még nem kristályosodtak ki. Ebben a helyzetben a műveleti információk nemcsak hiányosak voltak, hanem gyakran maguk is egy bizonytalan kor, átmeneti rendszer lenyomatait hordozták. Ennek szemléltetésére talán nem is hozható jobb példa, mint amikor a korábban szokásos *baráti szerv* fordulat mögé cinikus kérdőjel került.

A keletnémet vezetés – illetve különösen a Stasi és Honecker – esetében a stratégiai vakság⁵¹ klasszikus formája volt megfigyelhető: az információk szűrése, az önmegerősítő narratívák és a politikai realitások elutasítása végül nagyban hozzájárult a rendszer összeomlásához. A magyar oldalon ezzel szemben sokkal inkább az információk – a hírszerzési lehetőségek szűküléséből adódó – töredezettsége, ellentmondásossága, az értelmezési keretek bizonytalansága, illetve a gyorsan változó nemzetközi környezet idézhetett elő egyfajta, stratégiai vaksághoz hasonló állapotot.

Az 1989-es magyar határnyitás ezért semmiképp nem értelmezhető műveleti információkra adott technokrata válaszként, sokkal inkább egy olyan politikai döntésként,

⁵¹ A *stratégiai vakság* arra a helyzetre utal, amikor a hírszerzés vagy a döntéshozók meghatározott előfeltevésekre vagy narratív keretekre összpontosítanak oly mértékben, hogy képtelenné válnak kilépni ezekből, még akkor is, amikor a rendelkezésre álló információk már túlmutatnak azokon. Forrás: SWEIJS, Tim et al (2025): *Blinded by Bias. Western Policymakers and Their Perceptions of Russia before 24 February 2022*. III The Hague Centre for Strategic Studies

amely egy bizonytalan stratégiai térben, hiányos és sokszor ellentmondásos információk alapján vállalta a kockázatot – és ezzel hozzájárult a korábbi világrend átalakulásához.

A napjainkban zajló világrendszer-váltás (az egypólusú világrend meggyengülésével jellemezhető nemzetközi átalakulások) fényében a kutatás egy általánosabb tanulságra is rámutat. A titkosszolgálatok békeidőben rendszerint eredményesen képesek tendenciák, kockázatok és szereplői szándékok azonosítására, történelmi fordulópontok idején azonban a megszokott értelmezési keretek gyors eróziója jelentősen csökkentheti az előrejelzések megbízhatóságát, így azok kevésbé lehetnek képesek megbízható alapot nyújtani a stratégiai döntéshozatal számára.

Az 1989-es időszak és a jelenlegi geopolitikai átalakulások között fontos hasonlóság, hogy mindkét esetben a nemzetközi rendszer korábbi stabilitása kérdőjeleződik meg, miközben a politikai szereplők és elemző közösségek egy része továbbra is a korábbi világrend logikája alapján értelmezi az eseményeket. Ugyanakkor lényeges különbség, hogy napjainkban az információs környezet nagyságrendileg összetettebbé vált: a nyílt forrású információk, a digitális kommunikáció és az információs műveletek következtében a döntéshozók egyszerre szembesülnek információhiánnyal és információs túlterheltséggel.

A titkosszolgálatok stratégiai szerepe ezért nem pusztán az információk megszerzésében, hanem egyre inkább azok értelmezésében, kontextusba helyezésében és a döntéshozói percepciók torzulásainak felismerésében áll.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források:

- ÁBTL 1.11.4. – II. s. – D-II/3/1989 NSZK: kapcsolatok az NDK-val
- ÁBTL 1.11.4. – II. s. – 7/1989 III/II-es rejtjeltáviratok

Szakirodalom:

- BAUER Bence – HETTYEY András (2014): *25 Years of German-Hungarian Relations since 1989, the Year the Iron Curtain Fell*. KAS International Reports
<https://www.kas.de/en/web/auslandsinformationen/artikel/detail/-/content/25-jahre-deutsch-ungarische-beziehungen-seit-dem-wendejahr-19892>
(Letöltés ideje: 2025. augusztus 14.)
- KULCSÁR Kálmán (1996): *A szocialista társadalom jogrendszere*. In: KOLLEGA TARSOLY István (szerk.): *Magyarország a XX. században. I. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás*. Szekszárd: Babits kiadó 441-490
<https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/95.html> (Letöltés ideje: 2025. augusztus 11.)
- KRISTÓF Tamás (2005): *Lehetséges-e tudományosan megalapozott társadalmi előrejelzést készíteni?* Magyar Tudomány, 166/(8) sz. 1017-1025
<https://matud.mtak.hu/2005-08.pdf> (Letöltés ideje: 2025. december 28.)
- LONGO, Matthew (2024): *Áttörés – Piknik Sopronban. A szabadság álma és a vasfüggöny leomlása*. Budapest: Rubicon Intézet Nonprofit Kft. ISBN 978-615-6280-21-3

- Sz. n. (2009): *Páneurópai Piknik és határnyitás 1989-ben*. Múlt-kor történelmi magazin https://mult-kor.hu/20090819_paneuropai_piknik_es_hatarnyitas_1989ben (Letöltés ideje: 2025. június 15.)
- OPLATKA András (2009): *Páneurópai Piknik. Ismert tények és fehér foltok*. Soproni Szemle 63/(4). sz. https://real-j.mtak.hu/18168/1/EPA01977_Soproni_Szemle_2009_63_4.pdf 401-408 (Letöltés ideje: 2025. augusztus 18.)
- ROMSICS Ignác (2014): *Regime Change in Hungary*. In: Remembrance and Solidarity Studies in 20th Century European History – Consequences and Commemorations of 1989 in Central Europe. Varsó: European Network Remembrance and Solidarity 111-140 <https://enrs.eu/article/regime-change-in-hungary> (Letöltés ideje: 2025. augusztus 18.)
- SARNYAI Tibor (2024): *35 éve történt a magyar határnyitás*. Ludovika.hu – Az NKE tudományos platformja <https://www.ludovika.hu/magazin/eloado/2024/09/11/35-eve-tortent-a-hatarnyitas/> (Letöltés ideje: 2025. december 28.)
- SWEIJS, Tim – VAN AKEN, Thijs – EBRARD, Julie – VAN PAPPELENDAM, Philippe – HOEFNAGELS, Anna (2025): *Blinded by Bias. Western Policymakers and Their Perceptions of Russia before 24 February 2022*. The Hague Centre for Strategic Studies <https://hcss.nl/wp-content/uploads/2025/09/Blinded-By-Bias-HCSS-2025.pdf> (Letöltés ideje: 2025. december 28.)

BEVEZETÉS

1962 és 1990 között a Belügyminisztérium (továbbiakban: BM) irányítása alatt működött a III. Főcsoportfőnökség, amely végrehajtotta a titkosszolgálati feladatokat. Ezen belül a hírszerzésért a III/I. Csoportfőnökség felelt. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában a III/I. Csoportfőnökség Jugoszláviára vonatkozó 1975 és 1980 keletkezett dokumentumok alapján tárom fel Jovanka Broz közéletből való eltűnésének körülményeit és a Jugoszláv belpolitikai helyzetet a Josip Broz Tito halála előtti időszakból. A levéltári források információt a szakirodalmi háttérismerettel kiegészítve kapunk pontos képet a téma körülről vizsgálatához, Jovanka Broz esetének vizsgálata során ez kihívásokat jelentett, hiszen ezt megelőzően egyetlen publikáció sem jelent meg a puccskísérlettel kapcsolatban. Ennek tükrében a levéltári források által megőrzött információ hiánypótló történelmi jelentőséggel bír.

A hidegháború időszakában a hírszerzés és elhárítás a nemzetközi kapcsolatok egyik legfontosabb, ugyanakkor legkevésbé látható dimenzióját jelentette. A Magyar Népköztársaság és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság (továbbiakban: JSZSZK) közötti hírszerzési kapcsolatok különösen összetett képet mutattak, mivel Jugoszlávia sajátos geopolitikai helyzete és el nem kötelezett státusza eltérő logikát eredményezett a titkosszolgálati együttműködés és rivalizálás terén. A jugoszláv–szovjet szakítást követően Jugoszlávia a szocialista országok titkosszolgálatainak egyik elsődleges célpontjává vált.¹ A magyar állambiztonsági szervek ebben az időszakban a szovjet blokk részeként működtek, így Jugoszlávia felé irányuló tevékenységük kezdetben ellenséges jellegű volt. Az 1950-es évek végétől azonban – párhuzamosan a politikai kapcsolatok normalizálódásával – a hírszerzési viszony is árnyaltabbá vált. A nyílt konfrontációt fokozatosan felváltotta egy kettős jellegű kapcsolat: egyrészt megjelentek a korlátozott együttműködés formái, különösen a határbiztonság és az emigráció megfigyelése terén, másrészt továbbra is fennmaradt a kölcsönös bizalmatlanság.² Az 1970-es években a magyar–jugoszláv hírszerzési kapcsolatok sajátos egyensúlyi állapotba kerültek. Jugoszlávia el nem kötelezett politikája miatt a nyugati és a keleti hírszerző szolgálatok egyaránt aktív jelenlétet igyekeztek fenntartani az országban, ami különösen értékesé tette a róla szóló információkat. A magyar állambiztonság számára Jugoszlávia egyszerre jelentett potenciális fenyegetést és információs lehetőséget.³ A III/I.

¹ BANAC, IVO (1984). *The national question in Yugoslavia: Origins, history, politics*. Cornell University Press, 143–158.

² GYARMATI György (2021). *A Rákosi-korszak- Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945-1956*, Budapest, Rubicon Intézet, 16.

³ RAINER M. János (2010). *A Kádár-korszak története*, Budapest, Kossuth Kiadó, 167–174.

térségre vonatkozó információi is a szakirodalmi meghatározást tükrözik, hiszen a források jelentős része diplomáciai feladatokat ellátó személyektől származik.

JUGOSZLÁVIA HELYZETE 1975 ÉS 1980 KÖZÖTT

Az 1975 és 1980 közötti időszak a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság történetében a relatív stabilitás és a mélyülő strukturális feszültségek kettősségével jellemezhető. A politikai rendszer működésének legfontosabb biztosítója Josip Broz Tito személyes tekintélye volt, miközben az 1974-es alkotmány által létrehozott decentralizált államszerkezet gyengítette a szövetségi állam kohézióját.⁴ Az 1974-es alkotmány jelentős hatásköröket ruházott a tagköztársaságokra, különösen Szerbiára, Horvátországra és Szlovéniára, valamint az autonóm tartományokra.⁵ A szerb–horvát–szlovén viszonyrendszer a korszak egyik legmeghatározóbb belpolitikai tényezője volt.⁶ A nemzetiségi kérdés az 1970-es évek második felében intézményesült formában maradt fenn, a rendszer stabilitása pedig nagymértékben attól függött, hogy a központi vezetés – mindenekelőtt Tito – képes volt-e egyensúlyt fenntartani az eltérő nemzeti érdekek között.⁷ A korszak politikai működésének megértéséhez elengedhetetlen Edvard Kardelj szerepének vizsgálata, aki a jugoszláv öngazgató szocializmus egyik fő ideológusa és az 1974-es alkotmány egyik kidolgozója volt. Kardelj szlovén származású jugoszláv kommunista politikusként Tito legfontosabb és leghűségesebb politikustársa volt, a titoizmus és a Jugoszláv Kommunista Szövetség (JKSZ)⁸ fő ideológusa. Kardelj következetesen a föderális rendszer és a köztársasági autonómia erősítését támogatta, ami különösen a szlovén politikai érdekekkel állt összhangban.⁹ Tito és Kardelj kapcsolata stratégiai együttműködésként értelmezhető: míg Tito a politikai egyensúly fenntartására törekedett, Kardelj az ideológiai és intézményi keretek kialakításában játszott meghatározó szerepet. A jugoszláv politikai elit másik fontos alakja Stane Dolanc volt, aki a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének vezetőjeként és a biztonsági apparátus egyik kulcsszereplőjeként a rendszer stabilitásának fenntartásában játszott szerepet. Dolanc Tito bizalmi embereként lépett fel, és elsősorban a pártfegyelem biztosítására, valamint az ellenzéki tendenciák visszaszorítására koncentrált. Politikája bizonyos tekintetben ellensúlyozta Kardelj decentralizációs törekvéseit, ami a vezetésen belüli finom hatalmi

⁴ ROMSICS Ignác (2017). *A 20. század rövid története*, Budapest, Rubicon-Ház Bt, 492–495.

⁵ JUHÁSZ József (1999). *Volt egyszer egy Jugoszlávia*, Budapest, Aula Kiadó, 189–196.

⁶ Uo. 197–203.

⁷ ROMSICS (2017) 496–498.

⁸ A Jugoszláv Kommunisták Szövetsége (JKSZ) Jugoszlávia vezető politikai szervezete volt, mely Josip Broz Tito politikai hatalmának bázisaként egypárti keretek között működve meghatározta az állam politikai, gazdasági és társadalmi irányvonalát. Ideológiája a marxizmus–leninizmuson alapult, amelyet a jugoszláv sajátosságokhoz igazítva az öngazgatási szocializmus rendszerében valósított meg. A Jugoszláv Kommunisták Szövetsége decentralizált felépítésű volt, és tagköztársasági szinten is jelentős autonómiával rendelkezett. (Smiljković Radoš (1987). A szocialista öngazgatás politikai rendszerében végbemenő változások fő irányai és a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének a szerepe, In: J. NAGY László (szerk.): *Tudományos szocializmus*, Szeged, JATE, 133-159.)

⁹ JUHÁSZ (1999) 185–188.

egyensúlyt tükrözte. A Tito–Kardelj–Dolanc hármass viszonya így egy sajátos belső hatalmi struktúrát eredményezett.¹⁰

JOVANKA BROZ SZEREPE A BELPOLITIKAI ÉLETBEN

Jovanka Broz (született Budisavljević, 1924–2013) Josip Broz Tito negyedik felesége volt, és a szocialista Jugoszlávia első First Lady-jeként tartják számon. Szerb családból származott, és fiatalon megtapasztalta a második világháború viszontagságait. 1941-ben, az Usztasa-rezsim¹¹ megalakulását és a szerbek üldözését követően családját kitelepítették, és tizenhét évesen csatlakozott a jugoszláv partizánokhoz. A második világháború alatt aktívan részt vett az ellenállásban, ami a kommunista mozgalommal való kapcsolatának kezdetét jelentette. Később így került Tito látókörébe.¹² 1952 áprilisában Jovanka Budisavljević feleségül ment Josip Broz Titóhoz. Titóval kötött házassága a hidegháború egyik legjellegzetesebb rezsimjének középpontjába helyezte, ugyanakkor feltárta egy olyan rendszer sebezhetőségét is, amelyben a személyes kapcsolatok elválaszthatatlanok voltak a politikai struktúráktól.¹³ Az 1970-es évektől Jovanka Broz érdeklődést mutatott az állami ügyek iránt is. A hetvenes évek első feléig Jovanka Broz befolyása és ezáltal hatalma látszólag megkérdőjelezhetetlen volt.¹⁴

1974-ben Jugoszláviában új alkotmányt fogadtak el, melynek egyik rendelkezése az volt, hogy Josip Broz életfogytiglani elnök. Harminckét évvel fiatalabb feleségének ugyanennyi ideje volt, hogy függetlenné váljon anélkül, hogy elárulná őt, ami nehezen elérhető célnak bizonyult.¹⁵

Jovanka Broz megpróbált aktív válni a Jugoszláv Kommunista Szövetségében a Központi Bizottság tagjaként, de kudarcot vallott. Cserébe felajánlották neki a Jugoszláv Vöröskereszt vezetői posztját, amit azonban visszautasított, világosan felismerve a politikai és a társadalmi élet közötti különbséget.¹⁶ Jovanka „soha nem viselt hivatalos politikai funkciót, ugyanakkor informális hatalmat gyakorolt a jugoszláv politikai hierarchia legfelső szintjén”.¹⁷ Ez a kettősség jól mutatja a szocialista rendszerekben működő

¹⁰ Uo. 204–207. o.

¹¹ 1941-ben, amikor az olasz, bolgár és német csapatok lerohanták Jugoszláviát, Németország segítségével létrejött az usztasa Független Horvát Állam, amely intenzív etnikai tisztogatásba kezdett. Az új államban nem volt helyük a szerbeknek, rájuk a katolicizmus erőszakos átvétele, kitoloncolás, koncentrációs táborok és halál várt. (STIGLMAYER, Alexandra (1994). *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia and Herzegovina*, Lincoln, University of Nebraska Press, 11.)

¹² JELUŠIĆ, Iva (2022). Jovanka Broz and the Yugoslav Popular Press during Tito's Reign: At the Crossroads of Tradition and Emancipation (1952–1980), In: Aspasia. *A közép-, kelet- és délkelet-európai nők és nemek történetének nemzetközi évkönyve*, 16/1., New York, Berghen Books Kiadó, 176.

¹³ Uo. (2022). 177.

¹⁴ DÉVAVÁRI Zoltán (2013). A first lady sírba vitt titka(i), Hét nap online, LXVIII. évf. 44. szám

¹⁵ MENKOVIĆ, Mirjana (2015). Jovanka Broz and fashion: The collection of the first lady, Belgrad. *Issues in Ethnology and Anthropology*, 10. évfolyam 4. szám, 873–892., 885. oldal

¹⁶ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1977, Jelentés, A Jugoszláv felső vezetésen belüli helyzetről, 1977. november 25., 168.

¹⁷ MIŠKOVIĆ, Nataša (2012). Jovanka and Josip Broz Tito: Gender and power at the top of communist Yugoslavia, In R. Lukić & O. Zirojević (szerk.): *Doing gender – Doing the Balkans. Dynamics and*

informális hatalmi mechanizmusok jelentőségét. Ennek következtében szerepe kettős volt: egyrészt reprezentatív, „first lady” jellegű funkciókat látott el, másrészt informális befolyást gyakorolt férje közvetlen környezetében. Növekvő láthatósága és feltételezett befolyása azonban feszültségeket generált a politikai elitben. Szélesedett politikai ismertségi köre, kapcsolatainak száma, így befolyása is egyre növekedett. Elérkezettnek látta az időt arra, hogy ne csak pártfogoljon, hanem aktívan kezdeményezzen. A Tito körül kiépült erős adminisztráció azonban meggátolta ebben.¹⁸ Jovanka Broz minden hivatalos látogatáson, minden döntéshozásban részt vett, tanácsokat adott férjének. A politikai ellenfelek mellett Jovanka is szerette volna folytatni azt, amit Tito elkezdett. Úgy gondolta, hogy a vezér halála után ő veheti át a helyét.¹⁹ Jovanka szerepének erősödése ellenállást váltott ki a vezető körökben, ami hozzájárult későbbi marginalizálódásához.²⁰

A folyamat végül Jovanka teljes politikai és társadalmi elszigetelődéséhez vezetett. A 1970-es évek végére gyakorlatilag eltűnt a nyilvánosság elől, és elveszítette minden korábbi befolyását.²¹

A LIKAI SZERBEK

A belgrádi magyar nagykövet 1978. február 1-én tájékoztató jelentést készített, amely a szerb és horvát forrásból szerzett információk alapján készült, és a Jovanka-ügyről, valamint a hadseregben történt eseményekről ad tájékoztatást.

1. ábra: A Likai szerbek területi elhelyezkedése,
(készítette: a szerző)

A likai szerbek csoportja – kb. 300.000 fő – a törökök elől menekülve telepedett meg Horvátországban Karlovác, illetve attól délre fekvő területeken. Az akkori idők háborús viszonyai között a fogadó állam a menekült férfi lakosságot katonaként alkalmazta és ez nagyban segített abban, hogy megkötődjenek az adott területen. A két világháború közötti időszakban erős baloldali mozgalom jellemezte ezt a területet. A kommunista pártnak aktív csoportjai alakultak ki

erős baloldali ifjúsági mozgalommal együtt. A német megszállást követően ez a terület kezdte az ellenállási akciókat és magját adta a később kifejlődő partizán mozgalomnak.

persistence of gender relations in Yugoslavia and the Yugoslav successor states, Berlin, Peter Lang Kiadó, 3.

¹⁸ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, 1978. március 15., „Bodza” fn. tmb. jelentése, 32.

¹⁹ Sz.n. (2013). *Jovanka Broz igazi arca*, Múlt-kor, 1.

²⁰ Mišković (2012). 10.

²¹ Uo. 12. o.

A háború befejeztével a likai csoport érdemei elismeréseként magas katonai és politikai funkciókat kapott. Ebben az időben a háborús érdemek eredményeként a szerb nemzetiségűek többséget alkottak szövetségi szinten katonai, politikai és gazdasági téren is, így a nemzetiségi kulcs nem érvényesült.²² A hagyományoknak megfelelően sem a horvátok, sem a szlovének nem tápláltak vonzalmat a katonai pálya iránt. A szerb tisztai többség viszont komoly veszélyt jelentett a nemzetiségi erőegyensúlyra nézve.²³ A jugoszláv hadsereg tisztai állományának ebben az időszakban majdnem 80%-a szerb és crnogorai volt.²⁴ A nacionalista probléma, amely hosszú idő óta kíséri a jugoszláv politikának a háborút követően újult erővel és új tematikával vetődött fel a szerbek, valamint a horvátok részéről is. A horvát nacionalisták nyíltan kezdték hangoztatni a szerb és a likai hegemon törekvéseket, Horvátország kizsákmányolását, a szerbek pedig még több beleszólást és jogot követeltek Horvátország politikai, gazdasági életébe.²⁵

Az erősen nacionalista beállítottságú szerbek csoportja igyekezett megerősíteni a hadsereg pozícióit abban az időben, amikor viták folytak a kollektív vezetésről. A likai csoport baloldali beállítottságú volt és az volt a véleményük, hogy a Szovjetunió sohasem támadhat Jugoszláviára és a jugoszláv honvédelmet csak a Nyugat elleni támadásra akarták megszervezni.

Ennek ellenére egy szerb hírforrás információ szerint a Jovanka körüli csoport szovjetbarát politikát nem tervezett folytatni.²⁶

A nagy-szerb nacionalista vonal nyíltan hangoztatta – korábbi érdemei hangsúlyozásával – a szerbség államalkotó szerepét, felelősségét. Mindezek végül az 1969-1970-es évek horvát nacionalista fellángolásához vezettek, amely már nem egy elszigetelt csoportakciót, hanem tömegméreteket öltött. Ebben az időben a zágrábi katonai körzet parancsnoka Djoko Jovanovics tábornok volt, akinek nagy szerep jutott a rend helyreállításában. Bár Jovanovics az eseményeket követően miniszterhelyettes lett, a viszony közte és Nikola Ljubičić tábornok²⁷ között kiéleződött. Ennek oka elsősorban az volt, hogy Jovanovics a likai szerbek szempontjából igyekezett az eseményekre befolyással lenni, míg Ljubičić s liberálisabb álláspontot képviselt.

A 70-es évek nacionalista tendenciái Horvátországban elegendő adut adtak a szerbség kezébe, hogy a horvát nacionalista tendenciák megfékezésének jelszavával a likaiak és

²² ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, A belgrádi magyar nagykövet jelentése, 1978. február 1., 38.

²³ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, A hatalomért folyó harc Jugoszláviában, 1978. január 26., 15.

²⁴ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, A hatalomért folyó harc Jugoszláviában, 1978. január 26., 16.

²⁵ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, A belgrádi magyar nagykövet jelentése, 1978. február 1., 38.

²⁶ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1977, A Jugoszláv felső vezetésen belüli helyzetről, 1977. november 25., 167.

²⁷ Nikola Ljubičić jugoszláv tábornok és politikus volt, aki a 20. század második felében meghatározó szerepet töltött be Jugoszlávia katonai vezetésében. Részt vett a második világháború partizánharcaiban, ami megalapozta későbbi katonai karrierjét. A háborút követően a Jugoszláv Néphadseregben magas rangra emelkedett, és 1967 és 1982 között védelmi miniszterként szolgált. Emellett tagja volt a Jugoszláv Kommunista Szövetsége vezető testületeinek, így politikai befolyása is jelentős volt. Tevékenysége hozzájárult Jugoszlávia katonai doktrínájának és nemzetbiztonsági politikájának formálásához. (RAMET, P. Sabrina (2006). *The three Yugoslavias: State-building and legitimation, 1918–2005*. Indiana University Press, 323.)

az őket támogató szerbek nyomást gyakoroljanak Titora és leváltsák a horvát pártvezetést. Ez az akció tovább erősítette a szerb befolyást Horvátországban, mert a megüresedett helyekre – a hadsereg, politikai és gazdasági élet egyes területeire – a saját embereiket ültették.

A likaiak célja az volt, hogy saját helyzetüket tovább erősítsék, illetve nagyobb beleszólást harcoljanak ki a központi katonai vezetésben. Alapvető célkitűzésük már a háború befejezésével kezdett kirajzolódni, amely abban állt, hogy maximálisan önálló köztársasági, minimálisan tartományi státuszt kapjanak, de a feltételek akkor még nem voltak ehhez érettek. Az 1970-es évek próbálkozásai azonban már a fenti elképzelés jegyében zajlottak.²⁸

A likai csoport vezéregyéniségei közt kiemelkedő szerep jutott Gosnjak Ivannak és Djoko Jovanovicsnak. A likai magasbeosztású tisztek csoportja szemben állt a jugoszláv hadsereg parancsnokságával, melynek élén Ljubičić szövetségi honvédelmi miniszter állt. A csoport tagja volt Gosnjak Ivan²⁹, volt jugoszláv honvédelmi miniszter is, aki Jovanka rokonaként saját és a fenti csoport céljai elérése érdekében Jovankat használta fel.³⁰ Djoko Jovanovics ny. vezérezredes 1935-ben már tagja volt a baloldali ifjúsági mozgalomnak, 1939-ben pedig a kommunista pártnak is. 1941-ben fegyveres felkelést szervezett a dél-likai körzetben, majd az ellenség nyomására a bosnyák és a szerb hegyekbe húzódtak, ahol eredményesen tevékenykedtek csoportjával. Jovanka, akinek családjából többen kivégeztek az usztasák, illetve a németek, szintén ebben a csoportban működött.³¹

A PUCCSKISÉRLET

A szerbek szerettek volna nagyobb szerepet játszani a belső politikai életben. Jovanka szerb származású révén is ezt az irányzatot pártfogolta. A horvátoknak azonban sokkal nagyobb volt a politikai hatalomban való súlyuk, mint amekkorát a nemzetiség súlya indokolt és ez elsősorban a szerb törekvésekkel ütközött. Titonak horvát származásából fakadóan a horvát hegemonia megtartása volt a célja.³²

Minthogy elégedetlenek voltak a horvátok és a szlovének az állami- és pártvezetésben elfoglalt domináló helyzetükkel, Djoko Jovanovics és még hét szerb tábornok összeköttetésbe lépett Jovankával, akivel már a partizánharcok éveiben is közeli barátok voltak. Előadták neki, hogy mint szerb származásút, fel akarják használni őt a szerbek vezető pozíciójának visszaszerzésére a föderáción belül. Megvillantották neki, hogy

²⁸ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, A belgrádi magyar nagykövet jelentése, 1978. február 1., 39.

²⁹ Gosnjak Ivan tábornok, volt honvédelmi miniszter 1909. június 10-én született Ogulinban, nem messze Lik városától. 1937-ben politikai iskolát vezetett Moszkvában. 1933-tól a kommunista párt tagja. 1937-től 1939-ig részt vett a spanyol háborúban. 1953-tól 1967-ig a JSZSZK honvédelmi minisztere volt. 1978.január 24- III/I (ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, Adatok Jovanka távozásáról Jugoszlávia társadalmi és politikai életéből, 1978. január 24., 8.)

³⁰ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1977, A Jugoszláv felső vezetésen belüli helyzetről, 1977. november 25., 167.

³¹ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, A belgrádi magyar nagykövet jelentése, 1978. február 1.

³² ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, „Bodza” fn. tmb. jelentése, 1978. március 15. 32.

csupán ő tudja fenntartani Tito nevét az ország vezetésében Tito halála után. A tábornokok már a Szerb Kommunista Szövetségének kongresszusán, azt követően pedig a JKSZ XI. kongresszusán is biztosítani akarták Jovanka megválasztását a vezető szervekbe, mint Tito jövőbeni utódjáét, és rajta keresztül megvalósítani terveiket.³³ A likai mozgalom támogatást kapott Szerbiától is, mert törekvéseik elősegítették a szerb terjeszkedést, illetve gyengítették Horvátországot. 1977. november 5-én a karadjordijevoi értekezleten, bár a szerb vezetés elítélte a nacionalista tendenciát, a likai csoportot védelmébe vette.

A politikai vezetés tudatában volt annak, hogy a belső feszítő erők között a nemzetiségi-nemzeti ellentétek súlyos problémát okozhatnak. Úgy vélték, hogy Jugoszlávia egységét a Tito utáni időszakban csak úgy lehet biztosítani, ha egy erős, egységes hadsereg van, amely képes arra, hogy a formális katonai diktatúra mellőzésével biztosítsa a vezetést. /Tito 1977. december 22-i beszéde: *“A hadseregnek mindig egységessé kell lenni. Nincs helye semmi politizálásnak, politikai elferdülésnek.”* /

Ljubičić alkalmasnak látszott a fenti feladat végrehajtására, a köztársaságok között népszerűségnek örvendett és Tito politikai irányvonalát minden tekintetben magáénak vallotta. Az állami, illetve a rendőri ellenőrző tevékenység mindig jellemző volt Jugoszláviára, mert ezt szükségessé tette a belső és külső ellenséges erők tevékenysége.³⁴

Horvátországban a szerb vezető személyiségek – elsősorban Jovanovics tábornok – szintén ezen az állásponton volt. Mivel attól lehetett tartani, hogy a feszült, konfliktusokkal terhes helyzetben Jovanovics képes katonai erővel kieroszakolni az autonómiát, Tito parancsot írt alá Jovanovics nyugállományba helyezéséről. Jovanka Broz ekkor kategorikusan fellépett a döntés ellen, azzal vádolva férjét, hogy hálátlan Jovanovicsal szemben, aki megmentette az életét 1943-ban Drvar körülrészakor.

AZ ÖSSZEESKÜVÉS LELEPLEZÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

A Szövetségi Honvédelmi Titkárság (Honvédelmi Minisztérium) vezetői- különösen Nikola Ljubičić hadseregtábornok- rossz viszonyban voltak Jovanka Brozzal. Keresték az alkalmat kompromittálásra, mivel Jovanka beleavatkozott a hadsereg káderkérdéseivel kapcsolatos ügyekbe. A jugoszláv elnök felesége elleni vádatokat a katonai kémelhárítás dokumentálta. 1977 június végén Franjo Herljevic szövetségi belügyi titkár (belügyminiszter) jelentette Titonak az esetet. Tito először nem hitte el, de miután bemutatták neki a magnetofonszalagokat és fényképeket, hozzájárult, hogy Jovankát házi őrizetbe vegyék.³⁵ A magnetofon-szalagok Jovanka Broz szerb tábornokokkal folytatott beszélgetéseit tartalmazták, amelyeken megerősítették szándékaikat és törekvéseiket. Tito hűvösen és tartózkodóan fogadta a felesége elleni vádatokat, de hozzájárult ahhoz,

³³ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1977., A Jugoszláv felső vezetésen belüli helyzetről, 1977. november 25., 165.

³⁴ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978., A belgrádi magyar nagykövet jelentése 1978. február 1., 40.

³⁵ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1977., A Jugoszláv felső vezetésen belüli helyzetről, 1977. november 25., 166.

hogy az esetet kivizsgálják.³⁶ Tito követelte, hogy tartsák teljes titokban ezt az esetet, amíg folyik a nyomozás, kijelentette, hogy felesége nevének megszegényítése okvetlenül árnyékot vetne az ő tekintélyére is. Tito tudatában volt azzal, hogy ennek az összeesküvésnek az eltussolása révén Horvátország és Szlovénia bizonyos erői nem csupán a szerbeknek az ország vezetésébe való visszatérését akarták megakadályozni, hanem a titoizmussal is le akartak volna számolni. A Szovjetunióból és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságból történt hazatérésekor ragyogó fogadást rendeztek Titonak, hogy biztosítsák őt arról, miszerint a Jovankával történt eset nem csorbította sem pozícióját, sem az ország vezetésén belüli tekintélyét. Az összeesküvés leleplezésének hívei attól tartottak, hogy kísérlet történhet Jovanka tekintélyének megmentésére, ha a leleplezést a küszöbönálló pártkongresszusokon ejtenék meg. Ez kompromisszumot jelentene a nagyszerb nacionalizmus kifejezésre juttatóival. Ennek elejét véve 1977. október 22-én az United Press International belgrádi tudósítójának céltudatosan olyan információt bocsátottak rendelkezésére, amely feltételezéseket tartalmazott Jovanka házi őrizetére vonatkozóan. Hasonló jellegű kísérletek történtek a francia és az olasz újságírók előtt is, elejét véve az eset eltussolására irányuló kísérleteknek.³⁷

Forrás értesülései szerint "Jovanka szerepének leleplezésében" nagy szerepet játszott az Amerikai Egyesült Államok is. Jimmy Carter amerikai elnök 1977. júniusában Titonak küldött levelében rámutatott e tendenciákra, amelyek a JSZSZK egyes politikusai körében megnyilvánultak, különösen ami a szocialista táborral való kapcsolatok megerősítését illette. Kijelentette, hogy ez megsértené az egyensúlyt és veszélyes lenne. Kardelj USA-beli látogatása alkalmával ez a téma is a tárgyalások tárgyát képezte.³⁸

AZ ÖSSZEESKÜVÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A Szovjetunióból, Koreából és a Kínai Népköztársaságból való hazatérése után Tito lemondott mindenféle nyilvános szereplésről, amíg a kialakult helyzetben nem találnak megoldást.³⁹ Ezzel párhuzamosan utasítást adott, hogy likvidálják a likai csoportot. Ljubičić – aki az elnök teljes bizalmát élvezte – megkapta azt a lehetőséget, hogy katonai vonalon leszámoljon azokkal, akik kapcsolódtak az ügyszőz vagy problémát okozhattak volna a jövőben. Több adat bizonyítja, hogy az újságokban közölt 37 tábornok csak egy részét képezte azoknak a személyeknek, akik ebben az időben nyugállományba lettek küldve.⁴⁰

A likai csoport likvidálása után Tito elhatározta, hogy Jovanka nem hagyhatja el rezidenciáját. Házi őrizetben marad, míg a tábornokok ügyét nem döntik el véglegesen.⁴¹ Nyolc tábornokot és a jugoszláv hadsereg más magasbeosztású tisztjeit letartóztatták. A

³⁶ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, A hatalomért folyó harc Jugoszláviában, 1978. január 26., 16.

³⁷ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1977, A Jugoszláv felső vezetésén belüli helyzetről, 1977. november 25., 166.

³⁸ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, Jugoszlávia belső helyzetének alakulása, 1978. március 7, 29.

³⁹ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, A hatalomért folyó harc Jugoszláviában, 1978. január 26., 17.

⁴⁰ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, A belgrádi magyar nagykövet jelentése 1978. február 1., 40.

⁴¹ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, Adatok Jovanka távozásáról Jugoszlávia társadalmi és politikai életéből, 1978. január 24., 8.

kabinetfőnököt, Mirko Milutinovicst és a szövetségi népvédelmi titkár (hadügyminiszter) helyettesét, Milos Sumonja tábornokot megfelelő munkára Pakisztánba, illetve Hollandiába küldték. Eltávolították az egész apparátust, amellyel Tito az utóbbi néhány év folyamán együtt dolgozott.⁴² Néhányat a tábornokok közül már korábban nyugdíjaztak baloldali nézeteiért. Jovanovicst, Ivan és Milan Miszniket Tito már azt megelőzően eltávolította, hogy Jovanka Brozt megvádolták volna.⁴³ Aleksandar Ranković eltávolítása után az ország felső vezetésében nem maradt egyetlen hasonló rangú szerb sem.⁴⁴

Tito tudatában volt annak, hogy a Jovanka elleni vádak, valamint a Jugoszláv Kommunista Szövetségén belüli bizonyos erőknek azon fenyegetései, hogy az esetet nyilvánosságra hozzák a Szerb Kommunista VII. kongresszusán és a Jugoszláv Kommunista Szövetsége XI. kongresszusán, mind az ő eltávolítására irányultak. Tito úgy vélte, hogy amennyiben nem sikerül megvédeni saját feleségét és közeli munkatársait, akkor ő maga is sebezhetővé válik azoknak a személyeknek a legközelebbi támadásának alkalmával, akik vezető szerepet szeretnének játszani Jugoszláviában az ő halála után.⁴⁵

Titot szívelégtelenség miatt szigorú orvosi ellenőrzés alatt tartották. Egyesek úgy vélték, hogy egészségi állapotának javulása esetén felmerülhet házasságának felbontása, ezt követően pedig Jovanka Broz felelősségre vonása bírósági eljárás során.⁴⁶ A jugoszláv felsővezetés számára úgy tűnt, hogy Jovanka ügye nem jut el a nyílt eljárásig. Más hírforrás szerint Tito kísérletet tett Jovanka megmentésére, azaz el akarta érni, hogy Jovanka nevét ne említsék a kérdéssel kapcsolatos jövőbeni nyilvános leleplezéseknel.⁴⁷ Ennek érdekében a JKSZ Központi Bizottsága Elnökségéhez írt feljegyzésben kérte, ejtsék el a felesége ellen „kiagyalt vádakát”, folytassanak tisztogatást a katonai kémelhárító szerveknél, valamint a biztonsági szervek bizonyos köreiből, amelyek szintén kompromitáltak magukat az eset kapcsán, ugyanakkor távolítsák el a törvénytelen tevékenységben részt vett szerb tábornokokat. Tito ilyen módon kívánta megmutatni, hogy könyörtelen mind a nagyszerb nacionalistákkal, mind pedig a kémelhárító szervek önkényes és törvénytelen tevékenységével szemben. Feljegyzésében kijelentette, hogy visszautasít minden felesége ellen felhozott vádat. A magnetofonszalagok lehetőséget nyújtottak Titonak arra, hogy a katonai kémelhárító szervezetet megvádolhassa: ő utána is kémkednek, és az ő tevékenységük sokkal veszélyesebb, mint az egyes szerb tábornokok politikai kombinációi, akiknek nincs reális lehetőségük ahhoz, hogy véghezvigyék terveiket.

Tito meg volt győződve arról, hogy a katonai kémelhárító akciók mögött nem csupán tábornokok állnak, hanem a felső párt- és állami vezetésben lévő bizonyos politikai erők

⁴² ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1977, A Jugoszláv felső vezetésen belüli helyzetről, 1977. november 25., 165.

⁴³ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, A hatalomért folyó harc Jugoszláviában, 1978. január 26., 18.

⁴⁴ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1977, A Jugoszláv felső vezetésen belüli helyzetről, 1977. november 25., 167.

⁴⁵ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, A hatalomért folyó harc Jugoszláviában, 1978. január 26., 17.

⁴⁶ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1977, Feljegyzés, Jugoszlávia belpolitikai helyzetének egyes kérdéseiről, 170.

⁴⁷ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1977, A Jugoszláv felső vezetésen belüli helyzetről 1977. november 25., 167

is. Ezzel gyanúsította Kardelj, valamint Dolancot is, aki magasrangú tiszt volt és megőrizte kapcsolatait a hadsereggel. Tito úgy vélte, hogy már nagyon késő van ahhoz, hogy eltávolítsa Kardelj és Dolancot. Ugyanis ebben az időben Kardeljnek volt a feladata, hogy kidolgozza és a JKSZ küszöbönálló kongresszusán felolvassa az öngazgatás fejlődésének legfőbb irányairól szóló beszámolót. Dolancnak pedig vitathatatlan érdemei voltak a JKSZ vezető szerepének megszilárdításában. Ezenkívül olyan megbízható emberei voltak, akiket ő emelt ki a pártapparátusba valamennyi köztársaságban. Ugyanakkor Tito nagyon jól tudta, az a tény, hogy a felső párt- és állami vezetésből hiányzik egy nagy tekintéllyel rendelkező szerb vezető személyiség, állandóvá teszi a nagyszerb nacionalista megnyilvánulásokat. Ezért felvetette, hogy a JKSZ XI. kongresszusán politikailag rehabilitálják Rankovićot és a horvát-szlovén többség ellensúlyozásaként bevonják az ország vezetésébe. Ilyen módon Kardeljre fogják mérni a legnagyobb csapást, mivel Ranković elvitatja tőle azt az igényt, hogy Tito halála után az egyetlen utód legyen.⁴⁸

Hiteles hírforrásból származó adatok szerint a Szerbiában és más jugoszláv köztársaságokban a nacionalista megnyilvánulások ellen folyó zajos kampányok oka az 1977. nyarán leleplezett összeesküvés volt.⁴⁹ Szlovéniában a párttagságot tájékoztatták arról, hogy Jovanka Broz nacionalista politikát képviselt. Hangsúlyozták, hogy ez tisztán politikai jellegű tevékenység volt és nem hozható összefüggésbe a Szerbiában jelentkező súlyos gazdasági nehézségekkel. A szlovén lakosság körében tudni vélték, hogy Jovanka Broz 24 társával együtt – köztük a JKSZ KB másodtitkárával, valamint magasrangú szerb katonatisztekkel – a jugoszláv belbiztonsági szervek házi őrizetben tartották. A JKSZ KB egy külön vizsgálóbizottságot hozott létre annak felmérésére, hogy Jovanka Broz tevékenységével milyen károkat okozott Jugoszlávia gazdasági és politikai életében.⁵⁰

A Jovanka üg látszólag lezárt ügy lett, a gyakorlatban azonban csendben folydogált tovább. A hivatalos- és pártszerveknek megtiltották, hogy polemizáljanak felette. A könyvtárakban a Tito család fényképekben című, kötelezően megvetetett könyvet bevonták. A tömegeket foglalkoztatta a kérdés, mert a tájékoztató, amit ezügyben kaptak nem elégítette ki őket.⁵¹

JOVANKA BROZ ÉS TITO KAPCSOLATA AZ ESET UTÁN

Tito maga kezdeményezte egy olyan különleges bizottság felállítását, amely „kivizsgálja Jovanka elvtársnő esetét”. A sajtó azt is megsejtette, hogy az egykori Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság legmagasabb állami szervei összesen 59 alkalommal ülték össze Jovanka ügyében. Az elnöki pár elhidegülése után Tito elhagyta addigi közös otthonukat, a belgrádi Užice utca 15. szám alatti rezidenciát. Tito és Jovanka 1977. június 14-én, az akkori norvég miniszterelnök fogadásán mutatkoztak utoljára együtt. Az elkövetkező három évben már nem találkoztak, és Jovanka Tito temetésén is csak azért vehetett részt, mert Indira Gandhi indiai miniszterelnök asszony azzal fenyegetődött,

⁴⁸ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, A hatalomért folyó harc Jugoszláviában, 1978. január 26., 18.

⁴⁹ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1977, A Jugoszláv felső vezetésen belüli helyzetről, 1977. november 25., 165.

⁵⁰ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1977, Feljegyzés, Jugoszlávia belpolitikai helyzetének egyes kérdéseiről, 170.

⁵¹ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, A belgrádi magyar nagykövet jelentése 1978. február 1., 42.

hogy ha Jovanka nem lesz jelen, akkor nem vesz részt a temetésen.⁵² Nem sokkal ezután kilakoltatták, és egy külföldi vendégek számára fenntartott villába költöztették, ahol haláláig élt. Az épület az évek során tönkrement és beázott, mivel azonban Jovanka nem kapott semmilyen nyugdíjat, nem tudta a károkat megjavítani, pénz hiányában télen fűtés nélkül élt. Telefonját lehallgatták, minden lépését figyelték. Később kiderült, erre nem volt joga a belügyi szerveknek.⁵³

ÖSSZEGZÉS

A hét szerb tábornok összeesküvésének feltárása, a tábornokok likvidálása pozícióikból és a Tito felesége, Jovanka Broz körül keringő ellentmondásos hírek felfedik azokat a mély elégedetlenségeket, amelyeket a párt- és állami vezetésen belüli erőviszonyok váltottak ki Jugoszláviában. Tito halála előtti években a horvátok és a szlovének domináltak, majd a későbbi események meggyőzően bizonyították, hogy a nemzetiségi tényezők, valamint a fegyveres erők fontos szerepet játszottak Jugoszlávia sorsának meghatározásában.⁵⁴

Tito 1978-ban is olyan erős volt, hogy bárkit – legyen szó bármilyen magas beosztásban dolgozó személyről, akár miniszterről is – pillanatok alatt képes volt lehetetlenné tenni, a politika színpadáról likvidálni.⁵⁵ A puccskísérlet, amely a likai szerb csoportok és bizonyos katonai vezetők titkos összefogásának eredménye volt, súlyosan aláásta Jugoszlávia politikai egységét, és tovább növelte az etnikai alapú feszültségeket.

A III/I. Csoportfőnökség jelentéseinek és az Állambiztonsági Szolgálatok Levéltárának köszönhetően tudomást szerezhettünk a puccskísérlet tényéről, és annak leleplezéséről. A likai szerbek és Jovanka Broz puccskísérlete, valamint a politikai konfliktusok mutatják, hogy a jugoszláv egység fenntartása rendkívül törekeny volt, és a belső etnikai feszültségek hosszú távon hozzájárultak az ország felbomlásához.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

- ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1977
- ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978

Szakanyagok:

- BANAC, Ivo (1984). *The national question in Yugoslavia: Origins, history, politics*, New York, Cornell University Press, 456., ISBN: 978-0-801-41675-0
- DÉVAVÁRI Zoltán: *A first lady sirba vitt titka(i)*, Hét nap online, LXVIII. évf. 44. szám, <https://hetnap.rs/cikk/A-first-lady-sirba-vitt-titka-i-15255.html>, (letöltés: 2026. augusztus 10.)

⁵² Dévavári (2013)

⁵³ Sz.n. (2013)

⁵⁴ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, A hatalomért folyó harc Jugoszláviában, 1978. január 26., 16.

⁵⁵ ÁBTL-1.11.4.-II.s-T-1/1978, „Bodza” fn. tmb. jelentése, 1978. március 15., 32.

- GYARMATI György (2021). *A Rákosi-korszak- Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945-1956*, Budapest, Rubicon Intézet, 528., ISBN: 978-615-6280-03-9
- JELUŠIĆ, Iva (2022). Jovanka Broz and the Yugoslav Popular Press during Tito's Reign: At the Crossroads of Tradition and Emancipation (1952–1980), *Aspasia*, 16(1), 171-188. <https://doi.org/10.3167/asp.2022.160111>
- JUHÁSZ József (1999). *Volt egyszer egy Jugoszlávia*, Budapest, Aula Kiadó, 376., ISBN: 9789639215511
- JUHÁSZ József (2024). *A Nyugat-Balkán rendhagyó története*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 272., ISBN: 978-963-646-150-8
- MATUNOVIĆ, Aleksandar (2007). *Jovanka Broz: Titova suvladarka*, Belgrád, Interpress Kiadó, ISBN: 978-86-90911-0-5
- MENKOVIĆ, Mirjana (2015). *Jovanka Broz and fashion: The collection of the first lady*, Belgrád. *Issues in Ethnology and Anthropology*, 10. évfolyam 4. szám, 873–892. <https://doi.org/10.21301/eap.v10i4.5>
- MIŠKOVIĆ, Nataša (2012). Jovanka and Josip Broz Tito: Gender and power at the top of communist Yugoslavia, In R. Lukić & O. Zirojević (szerk.): *Doing gender – Doing the Balkans. Dynamics and persistence of gender relations in Yugoslavia and the Yugoslav successor states*, Berlin, Peter Lang Kiadó, 221-240.
- RAINER M. János (2010). *A Kádár-korszak története*, Kossuth Kiadó
- RAMET, P. Sabrina (2006). *The three Yugoslavias: State-building and legitimation, 1918–2005*. Indiana, Indiana University Press, 784. ISBN: 9780253346568,
- ROMSICS Ignác (2007). *A 20. század rövid története*, Budapest, Rubicon-Ház Bt., ISBN: 978-9-639-83907-6
- SMILJKOVIĆ Radoš (1987). A szocialista öngazgatás politikai rendszerében végbemenő változások fő irányai és a Jugoszláv Kommunista Szövetségének a szerepe, In: J. Nagy László (szerk.): *Tudományos szocializmus*, (22), Szeged, JATE, 133-159. ISSN 0 230-3558, https://acta.bibl.u-szeged.hu/11994/1/tudszoc_022_133-159.pdf (Letöltve: 2026. augusztus 10.)
- STIGLMAYER Alexandra (1944). *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia and Hercegovina*, Lincoln, University of Nebraska Press, 232. ISBN 0-8032-9229-5
- Sz.N. (2013): Jovanka Broz igazi arca, Múlt-kor, <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=39907&pidx=1&print=1>, (Letöltve: 2026. augusztus 10.)

AZ USA ÉS A SZOVJETÚNIÓ BEFOLYÁSOLÁSI TEVÉKENYSÉGE JUGOSZLÁVIÁBAN 1975 ÉS 1980 KÖZÖTT

TÓTH TÍMEA

BEVEZETÉS

A második világháborút követően kialakuló bipoláris világrend egyik meghatározó jellemzője az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti politikai, gazdasági és ideológiai szembenállás volt, amelyet összefoglalóan hidegháborúnak nevezünk. E konfliktus sajátossága, hogy a szemben álló felek közvetlen katonai összecsapás helyett elsősorban közvetett eszközökkel igyekeztek kiterjeszteni befolyásukat világszerte. A hatalmi versengés nem csupán a fegyverkezési versenyben és a geopolitikai térnyerésben nyilvánult meg, hanem jelentős szerepet kaptak az információs, kulturális és gazdasági befolyásolási stratégiák is.

Publikációm célja annak bemutatása, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió milyen eszközökkel és módszerekkel próbálta érvényesíteni érdekeit a hidegháború időszakában a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban (JSZSZK), kiemelt figyelemmel a gazdasági segélyprogramokra, a politikai és katonai törekvésekre. Mindezeket az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában megőrzésre került jelentések és feljegyzések alapján vizsgáltam, melyeket a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnöksége alatt működő III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség készített.

A téma feldolgozása hozzájárul annak megértéséhez, hogy a hidegháború nem csupán két nagyhatalom rivalizálása volt, hanem egy komplex, globális szintű versengés, mely befolyásolással bírt az el nem kötelezett országokra nézve is.

Publikációmban a JSZSZK vezetőjének, Josip Broz Tito életének utolsó öt éve alatti nagyhatalmi befolyásolási törekvéseket vizsgáltam a fenti szempontok alapján. Ebben az időszakban geopolitikai, gazdasági és hatalomgyakorlás szempontjaiból törekedett a két nagyhatalom arra, hogy felkészülten fogadják azt a forgatókönyvet, ami Tito halála után következhet és igyekeztek hatással lenni az események láncolatára saját érdekeik mentén.

JUGOSZLÁV BELPOLITIKAI HELYZET 1975 ÉS 1980 KÖZÖTT

Jugoszláviában a politikai irányvonalat 1975-ben Tito és környezete – Edvard Kardelj, Stane Dolanc, Miloš Minić, dr. Vlagimir Bakarić és Nikola Ljubičić – határozta meg, Tito nézeteinek megfelelően. Belső vélemények alapján a Tito utáni vezetésre ekkor legalkalmasabbnak Kardeljt, a titoizmus és a jugoszláv öngazgató szocializmus egyik fő ideológusát tartották az állami, Dolancot, a Jugoszláv Kommunista Szövetségének (JGSZ) vezetőjét és a biztonsági apparátus egyik kulcsszereplőjét pedig a pártvezetés terén. Dolanc iránya a párt és állam szerepének fokozása, a gazdasági élet tervszerű irányítása, a szocialista országokkal való szorosabb együttműködés volt, Kardelj és dr. Bakarić pedig az öngazgatói rendszer, a nyugati államokkal való kapcsolatbővítést

helyezte előtérbe.¹ A NATO úgy vélte, hogy Tito halála után Kardelj-nak reális lehetőségei voltak a vezetés betöltésére, a NATO és az USA számára kedvező jelöltnek bizonyult, ő azonban súlyos beteg volt. Tito még életében ki akarta jelölni az utódját, de hivatalosan igyekezett kollektív vezetést hagyni maga után, ami kifejezésre jutott az 1974-es új jugoszláv alkotmányban is.² Tito úgy vélte, hogy a jugoszláv hadsereg lehet az egyetlen erő, amely képes összefogni az országot halála után, mivel az nagyobb tekintélynek örvend, mint maga a párt, így Nikola Ljubičić-et, a hadseregtábornokot tartotta méltó utódjának.³

A pártban 1979-re két szárny alakult ki. Az egyik szárnyat, amely a Kelet és a Nyugat közötti egyensúlypolitika híve volt, Dolanc vezette, a másikat, amely a Kelettel való kapcsolatok elmélyítése és a gazdaság centralizálása mellett szállt síkra, Kiro Gligorov, macedón államférfi és közgazdász, valamint Kardelj uralta.⁴ Kardelj 1979. február 10-én elhunyt. A JKSZ Központi Bizottsága Elnökségének 1979. május 15-én megtartott ülésén, amelyet Branko Mikulics, az Elnökség elnöke vezetett, felmentették a JKSZ KB Elnöksége titkári tisztségéből Sztane Dolancot. A Belgrádba akkreditált nyugati újságírói körökből származó információk szerint, Dolancnak a JKSZ KB Elnöksége titkári tisztségéből való felmentésről szóló határozatot hosszas előkészítés után fogadták el, amelyet Branko Mikulics, a Bosznia-Hercegovinai Kommunista Szövetsége Központi Bizottságának titkára hajtott végre Tito személyes sugalmazására. Tito és Mikulics úgy vélték, hogy Edvard Kardelj halála után Dolanc eltávolítása az általa 8 éven át betöltött tisztségből nem ütközik ellenállásba a JKSZ felső pártszerveiben.⁵ A fent említett ülésen a JKSZ Elnökségének titkárává dr. Dušan Dragosavacot, a Horvát Kommunista Szövetsége vezetőségének és a JKSZ KB Elnökségének tagját választották meg. Belgrádi újságírói körök véleménye szerint Dragosavac megválasztása a jugoszláv-amerikai kapcsolatok sokoldalú bővítését és a szovjet befolyás ellensúlyozását segítette elő.⁶

1980-ban, Tito halálát követően egy 3 tagú vezetőséget hoztak létre, amely lényegében két kollektív szervezetet irányított: a Jugoszláv Államelnökséget – amely 9 főből állt – és a JKSZ KB Elnökségét, melynek létszáma 24 fő volt. Ennek a vezetésnek Dr. Bakarić, Ljubičić tábornok és Dolanc volt a tagja, akik Jugoszlávia három tradicionális és erős köztársaságának – Horvátországnak, Szerbiának és Szlovéniának – a képviselői is voltak. Megkötötték a Gentleman's Agreement-et, miszerint rendkívüli helyzet esetén és akkor,

¹ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Feljegyzés, Jugoszlávia bel-és külpolitikájáról, 1976. január 21.

² ÁBTL- 1.11.4.-II. sorozat T-1/1977, Jugoszlávia belpolitikai és gazdasági helyzete, 1977. szeptember 23., 127.

³ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Tito utódlásáról, 1976.november .30, 105.

⁴ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/II, Török értékelés az esetleges jugoszláviai változásokról Tito halála után, 1980. február 23., 88.

⁵ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1979, Stane Dolanc felmentése a JKSZ KB elnökségének titkári funkciója alól, 1979. június 13., 55.

⁶ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1979, A jugoszláv vezetés intézkedései a Szovjetunió és az USA közötti "balansírozással" kapcsolatban, Tito moszkvai látogatása után, 1979. június 18., 80.

ha nincs lehetőség a kollektív vezető szervek összehívására, a fent említett vezetőket hatalmazta arra, hogy egyhangú döntést hozzanak.⁷

Ebben az időszakban súlyos gazdasági és szociális problémák előtt állt Jugoszlávia, hiszen jelen voltak hatalomért és a pozíciókért vívott harcok, és kiéleződtek a nemzeti ellentétek. Tito utolsó éveiben meg volt győződve arról, hogy halála után kollektív vezetés váltja majd, erősödnek a JSZSZK-USA és JSZSZK-Kína kapcsolatok, és nő a Szovjetellenes magatartás, miközben erősödik az el nem kötelezett politika és a jugoszláv nacionalizmus.⁸

Jugoszlávia nehéz belső és külső körülmények között fejlődött, a gazdasági egyensúly helyreállítását célzó programok pedig nem hozták meg a kívánt eredményt. Többször devalválták a dinárt, jellemző volt az állandó áremelkedés, a magas infláció és munkanélküliség. Deficit jelentkezett a kereskedelmi és a költségvetési mérlegen, a dolgozók bizalmatlansága pedig nőtt a JKSZ tagjai és a jugoszláv öngazgatási rendszer hatékonysága iránt.⁹

AZ EL NEM KÖTELEZETTSÉG ELVE

A hidegháborús környezetben az ország külföldi kapcsolatait tekintve Jugoszláviában az el nem kötelezettségi politika volt az irányadó. Milos Minić Jugoszláv szövetségi külügyi titkár (külügyminiszter) Jugoszlávia külpolitikájának aktuális kérdései címmel Belgrádban, a Jugoszláv néphadsereg házában tartott beszéde összefoglalja a föderáció álláspontját e téren: *“Az el nem kötelezettség politikája és szocialista öngazgatási rendszerünk révén vált Jugoszlávia ismertté az egész világon. Következetességünk és megingathatatlanságunk az el nem kötelezettségi politika alkalmazásában és a szocialista öngazgatás fejlesztésében, hozzájárult Jugoszlávia tekintélyének növeléséhez az egész világon, ugyanis hazánk az egyik befolyásos országnak tekinthető a világjelentőségű nemzetközi problémák megoldásánál.”*¹⁰ *“El nem kötelezettségi politikánk nem jelenti a nagyhatalmak közötti egyensúlyozást. Ez a politika a nyílt együttműködés fejlesztésére irányul, amely együttműködés saját függetlenségünk, szuverenitásunk tiszteletben tartásán, valamint az el nem kötelezettség és a nagy JSZSZK belügyeibe való be nem avatkozás elveinek tiszteletben tartásán alapul. Politikánk nem irányul a JSZSZK-nak a nagyhatalmakkal egy színvonalra helyezésére. Mi egyik hatalomnak sem engedjük meg, hogy beavatkozzon belügyeinkbe, valamint hazánk külpolitikai ügyeibe. A nemzetközi kérdéseket illetően- a konkrét problémáktól függően- álláspontunk egybeesik vagy eltér ezeknek a hatalmaknak az álláspontjától. A nagyhatalmak nem mindig tisztelik ezt az elvet. Néha megpróbálnak nyomást gyakorolni*

⁷ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/III, Jugoszlávia kollektív vezetésének görög értékelése, 1980. május 30., 54.

⁸ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1978, Jugoszlávia bel- és külpolitikai helyzetéről, valamint a bolgár-jugoszláv kapcsolatok alakulásáról, 148

⁹ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Feljegyzés, Jugoszlávia bel-és külpolitikájáról, 1976. január 21., 2.

¹⁰ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Milos Minics a jugoszláv néphadsereg házában tartott beszédéből, 1976. február 10, 74.

*álláspontunkra. Mi kategorikusan megmondtuk az USA-nak, hogy nem illő beavatkoznia Jugoszlávia szuverén jogaiba.*¹¹

Az el nem kötelezettség vezérelv alapján mind a szocialista, mind a kapitalista országok irányában azok a pragmatikus és nacionalista megoldások vezérelték Jugoszláviát, amelyekkel politikai és gazdasági előnyökhöz juthattak.¹² Jugoszlávia azt sugallta a világ közvéleményének, hogy fejleszteni kívánja kapcsolatait mind a Szovjetunióval, mind az USA-val az egyenjogúság és a be nem avatkozás elve alapján.¹³ Ez az irány viszont nem zárta ki azt, hogy Jugoszlávia igyekezett gazdasági, politikai, kulturális kapcsolatait mélyíteni az Amerikai Egyesült Államokkal és a nyugati országokkal.¹⁴ A JSZSZK a szocialista országok viszonylatában folytatott politikájára lényeges befolyást gyakoroltak a belpolitikai és gazdasági nehézségek, amelyeket az ország átélt. Ezek arra kényszerítették a jugoszláv kormányt, hogy az ország nyersanyaggal és félkésztermékekkel való ellátását a szocialista országokból fedezze és gazdasági segítségért forduljon a Szovjetunióhoz, valamint a KGST¹⁵ országokhoz.¹⁶ A kapcsolatokat azonban sem az USA-val, sem a Szovjetunióval nem akarták szorosabbá tenni és a marxizmust sem értelmezték olyan ortodox módon, mint a KGST országok.¹⁷

A keleti és a nyugati országokkal való kapcsolatoknak az alakulásában éles határvonalat szabtak a tekintetben, hogy meddig tart a jó kapcsolat és hol kezdődik a befolyásolási szándék. Jugoszláv források véleménye szerint a párt felsővezetőinek egy része Jugoszlávia számára károsnak értékelte Jimmy Carter amerikai elnök és más nyugati vezetők kijelentéseit, miszerint megvédik az JSZSZK függetlenségét. Úgy látták, hogy az ilyen kijelentések az el nem kötelezett mozgalom vezető erejét csökkentik, továbbá közvetlen politikai konfrontáció veszélyének teszik ki Jugoszláviát a Szovjetunióval és a keleti tömbbel szemben, így a katonai intervenció feltételeinek megteremtését növelik.¹⁸ Az USA aggodalmait egy esetleges szovjet inváziót illetően túlzottnak és indokolatlannak tartották. Erre vonatkozóan tárgyalásokat folytattak szovjet vezetőkkel és garanciákat kaptak tőlük, hogy nem készülnek intervencióra.¹⁹

¹¹ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Milos Minics a jugoszláv néphadsereg házában tartott beszédéből, 1976. február 10, 97.

¹² ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1977, Jugoszlávia külpolitikájáról, 1977. október 20., 143.

¹³ Uo. 145.

¹⁴ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Jugoszlávia belső helyzetéről és külpolitikájáról, 1976. december 31., 141.

¹⁵ KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa), mely a Szovjetunió vezetésével jött létre. 1949 és 1991 között működött, mint gazdasági integrációs szervezet, feladata a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés erősítése és a gyengébb államok felzárkóztatása volt.

¹⁶ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1977, Jugoszlávia belpolitikai helyzetéről és külpolitikájáról, 1977. július 8., 96.

¹⁷ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/III., Információs jelentés, Jugoszlávia jövője, 1980. április 28., 94.

¹⁸ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/II, Jugoszláv vezetők beszélgetései külföldi tudósítókka az afganisztáni eseményekkel kapcsolatos kérdésekről, 1980. február 15., 111.

¹⁹ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/III., Információs jelentés, Jugoszlávia jövője, 1980. április 28., 94.

Jugoszlávia nagy jelentőséget tulajdonított az el nem kötelezett országok 1976. augusztusában sorra kerülő kolombói konferenciájának. Miljan Komatina Jugoszláv külügyminiszter-helyettes szerint a konferencia célja azon tekintély demonstrálása volt, melyet az el nem kötelezett országok mozgalma a nemzetközi küzdőtéren kivívott magának. A konferencia fő témáját abban látta, hogy tisztázzák az USA, a Szovjetunió és Kína viszonyát az el nem kötelezett mozgalomhoz. Komatina úgy vélte, hogy a Szovjetunió kételyekkel kezdte szemlélni az el nem kötelezettek mozgalmát és nem helyeselte, hogy néhány szocialista ország is csatlakozott a mozgalomhoz.²⁰

SZOVJETUNIÓ BEFOLYÁSOLÁSI TÖREKVÉSEI

„A kelet-európai szocialista országokkal, amelyek egy másik tömböt /Varsói Szerződés és KGST/ alkotnak, kapcsolataink – a kölcsönösen elfogadható alapelvek betartásával – felfelé ívelő vonalban fejlődnek. Ezeket az alapelveket igen szabatosan és világosan határozza meg az 1955-ben Hruscsov belgrádi látogatása alkalmával kiadott deklaráció. Ezek az alapelvek hosszú ideig érvényben maradnak, és ha bármely ország megsérti ezeket Jugoszlávia vonatkozásában, úgy kapcsolataink ezzel az országgal megromlanak.”²¹

POLITIKAI BEFOLYÁSOLÁS

A Szovjetunió többféle eszközzel igyekezett befolyásolási törekvéseit érvényesíteni Jugoszláviában. Ennek látványos megnyilvánulása volt a jugoszláv kommunisták Informbüro ügye néven ismertté vált eset. A Jugoszláv Kommunista Munkás- és Parasztpárt, valamint a Horvát Felszabadító Hadsereg szervezkedett az ország belsejében és igyekezett stabil működési bázist szerezni. A vezető politikusok jelentéktelen, kicsi csoportoknak nyilvánították a szerveződést, akikkel le tudnak számolni. A vezetést nem a csoportok aggasztották, hanem a perspektívák, melyekből a Titot követő korszak lehetséges alakulására következtettek. Tito horvát megbízottja, Bakarić azt nyilatkozta, hogy ezeket a belső csoportokat külföldről irányították, hogy felmérjék Jugoszlávia stabilitását. Franjo Herljević belügyminiszter megállapította, hogy az ország ellenségei egyre inkább illegális szervezkedésre és tevékenységre orientálódtak. Az Informbüro-ügynek lényeges hatása volt külpolitikai téren, és Jugoszlávia Szovjetunióhoz fűződő kapcsolataiban, hiszen fokozódott a be nem avatkozás elvének aktualitása. 1974. december 20-án, Budapesten, az európai kommunista pártok konferenciájának előkészítő tárgyalásán a jugoszláv küldöttség vezetője, Aleksandar Grlićkov kifejtette, hogy a be nem avatkozás elve kizárja az erőszak és a nyomás alkalmazását, bármilyen ürügyet használnak is fel az ilyen beavatkozás igazolására és legalizálására. A szovjet beavatkozás továbbra is tilos, még akkor is, ha egy szovjet-barát csoport segélykérésére történik. Az Informbüro-ügy kapcsán Herljević találkozott Jurij Vlagyimirovics Andropov KGB vezetővel. Ezt követően eljárás indult Zadarban az extrémista csoport ellen. A vad

²⁰ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Jugoszlávia véleménye az el nem kötelezett országok Kolombóban sorra kerülő konferenciájáról, 1976. május 26., 24.

²¹ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Milos Minics Jugoszláv szövetségi külügyi titkár (külügyminiszter) Jugoszlávia külpolitikájának aktuális kérdései címmel Belgrádban, a Jugoszláv néphadsereg házában tartott beszéde, 1976. február 10, 93.

szerint 1970 és 1973 között egy terrorista szervezetet hoztak létre, ideiglenes horvát kormány alakítását tervezték és kapcsolatot tartottak Nyugaton élő horvát emigránsokkal (NSZK, Kanada, Franciaország). Több horvát emigráns hatolt be külföldről Jugoszláviába, hogy terrorista akciókat vigyen véghez. Erre reagálva a biztonsági erők akciókat indítottak usztasa-csoportok ellen Belgrádban és az egész országban.²² A vezetés a jelenséget olyan tendencia kifejezésének látta, miszerint politikai ellenfelek illegálisan szervezkednek és lehetőleg sok támaszpontot igyekeztek szerezni. A pártvezetés retorikájában hangsúlyozta, hogy jelentéktelen kis csoportokról volt szó, nem voltak komoly belső válságok. Az Informbüro-ügyet lezárták, de nyilvános vitában továbbra is érvként használták fel arra, hogy fokozni kell az éberséget ezen irányzat erőivel szemben, mert fokozódott a be nem avatkozás elvének aktualitása Jugoszláviára nézve.²³ Az eset kapcsán az egyik dél-európai NATO állam külügyminisztériuma brit diplomatájának információi szerint a Szovjetunió javaslatot tett a varsói szerződés tagállamainak Jugoszláviával kapcsolatos összejövetelének megtartására egy lengyel kisvárosban. A megbeszélés célja az volt, hogy közösen megvizsgálják a jugoszláviai Informbüro-ügyet.²⁴

A szovjet politikai befolyásolás körébe tartoztak olyan diplomáciai kapcsolatok és találkozók is, mint amikor Leonyid Iljics Brezsnyev, a Szovjetunió főtitkára 1976. decemberében Jugoszláviába látogatott. Hírszerzési információk alapján Brezsnyev látogatását igen jelentősnek értékelték, mert a pártvezetés azt várta tőle, hogy tovább fogja mélyíteni a Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti politikai és gazdasági kapcsolatokat, hasznos lehet a gazdasági együttműködés fejlődésére, különösen a Jugoszlávia számára fontos beruházások tekintetében.²⁵ A látogatás kemény véleménycseréhez vezetett, és bár megállapodások születtek széles körű együttműködésekkel illetően, de amikor Brezsnyev azt javasolta, hogy Jugoszlávia vegye fel a kapcsolatot a Varsói Szerződéssel, Tito elutasította.²⁶ Kardelj elmondta, hogy Tito moszkvai látogatása során úgy érezte, hogy Brezsnyev nem mondott le azon szándékáról, hogy beolvassza a Szovjetunióba Jugoszláviát.²⁷

KATONAI BEFOLYÁSOLÁS LÁTSZATÁNAK KELTÉSE

A szovjet katonai befolyásolási törekvések látszatának keltése vegyes eredményeket és nézetütközéseket eredményezett a társadalmon és a jugoszláv pártvezetésen belül is. A Bolgár Népköztársaság Belügyminisztériumából származó információk szerint a Varsói Szerződés Politikai Konzervatív Tanácsának moszkvai ülése után a jugoszláv vezetés állandóan erősödő kampányt folytatott, amelynek célja annak bizonyítása volt, hogy fokozódik a JSZSZK reális fenyegetése a Szovjetunió részéről. A kampányt konkrét katonai

²² ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1975, Jugoszláv belpolitika, 1975. december 23., 3-5.

²³ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1975, Jelentés, Jugoszláv belpolitika, 1974. december 23., 12.

²⁴ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Feljegyzés, Nyugati értesülés a Varsói Szerződésnek Jugoszláviával kapcsolatos összejöveteléről, 1976. február 9., 8.

²⁵ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1977, Feljegyzés, Jugoszláv laktanyák megszüntetése a görög határ térségében, 1977. 01. november 11.

²⁶ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1977, New Yorkból, 1977. 01. október 10.

²⁷ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1977, Kardelj USA-beli látogatásáról, 1977. november 3., 151.

intézkedések kísérték jugoszláv részről. Ezek közé tartozott a háborús pszichózis szítása, a harcászultság elrendelése, és a részleges mozgósítás, manőverezés megvalósítása.²⁸ A külföldi agresszióval kapcsolatos pszichózis célja az volt, hogy erősítsék az ország népei és nemzetiségei közötti kohéziót és megelőzzék a belső konfliktusokat.²⁹ A jugoszláv nemzetvédelmi titkárság azon a véleményen volt, hogy a Szovjetunió már említett stratégiája, miszerint a különféle problémákat katonai beavatkozás útján oldja meg, több esetben is bevált, és ha erre kedvező feltételek kínálkoznak, akkor Jugoszlávia ellen is alkalmazná.³⁰ A szovjetellenes beállítottságú vezetők azt hangoztatták, hogy a Szovjetunió Jugoszláviával szembeni, „korlátozott szuverenitás doktrínája” alkalmazásának veszélye addig fog fennállni, míg a szovjet párt- és állami vezetésbe nem kerül be a fiatalabb nemzedék, amely nem szenved a múlt csökönységeitől a szovjet-jugoszláv kapcsolatokat illetően. A szovjet ellenségtől való fenyegetettséget a tömegtájékoztató eszközével is erősítették. Megbízható források azt állították, hogy a JKSZ KB Elnökségének és a JSZSZK elnökségének közös ülése után a jugoszláv tömegtájékoztatói eszközök utasítást kaptak arra, hogy csökkentsék a kommentáló jellegű, szovjetellenes anyagok számát és növeljék a Szovjetunióban lévő valóság negatív oldalait feltáró szovjet anyagok publikálását.³¹

A jugoszláv tömegtájékoztatói eszközök által folytatott szovjetellenes kampány fokozódó méreteket öltött. A központilag jóváhagyott átfogó propaganda-kampány minden lehetséges eszközzel igyekezett tudatosítani a lakosság többségében a *“szovjet fenyegetést”*. A *“szovjet fenyegetés”* tudatosítása egyben hatásos propagandaeszköznek bizonyult a nép egységben tartáshoz is. A propaganda-kampánynak olyan rendeltetése is volt, hogy az állandó veszélyeztetettség állapotának fenntartásával a vezetés lehetőséget teremtsen, társadalmi bázist és felhatalmazást biztosítson a maga számára bizonyos adminisztratív intézkedések megtételére a legkisebb ellenzéki mozgolódás letörésében. A jugoszláv közvéleményben változatlanul tartotta magát az a „hír”, hogy Tito elnök halála után a Szovjetunió megtámadhatja Jugoszláviát. Ténylegesen azonban a jugoszláv vezetés nem számolt katonai lépésekkel a Szovjetunió részéről.³² A jugoszláv tömegtájékoztatói eszközök szovjetellenes kampánya teljesen megfelelt az USA és a NATO azon stratégiai érdekeinek, hogy a Balkánon, de különösen Jugoszláviában fenntartsák a szovjetellenes feszültséget. A szovjetellenesség Jugoszláviában tisztán belső okokra vezethető vissza. A szovjetellenes kampány arra irányult, hogy elvonja a jugoszláv dolgozók figyelmét az országot súlytó, mindinkább elhatalmasodó gazdasági

²⁸ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1979, Jugoszláv kampány a JSZSZK állítólagos szovjet és bolgár fenyegetéséről, 1979. március 29., 15.

²⁹ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/II, A háborús pszichózis fokozódása Jugoszláviában, 1980. február 15., 112.

³⁰ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/II, Szovjetellenes kampány Jugoszláviában, 1980. február 13., 103.

³¹ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1979, A jugoszláv vezetés intézkedései a Szovjetunió és az USA közötti “balanszírozással” kapcsolatban, Tito moszkvai látogatása után, 1979. június 18., 81.

³² ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/III, Összefoglaló jelentés, A jugoszláviai helyzettel kapcsolatos újabb információk, 1980. április 10., 7.

válságtól, feltartóztassa a jelenlegi politikai irányvonallal való fokozódó elégedetlenséget.³³

Megbízható értesülések szerint a jugoszláv külügyi titkárság balkáni országokkal foglalkozó osztálynak vezetője 1980. július elején a belgrádi görög nagykövettel való találkozása során megemlítette, hogy a jugoszlávok eddig nem tapasztalták annak a nyilvánvaló jelét, hogy a Szovjetunió be akart volna avatkozni Jugoszlávia belügyeibe.³⁴ A Szovjetunió objektív célja az volt, hogy Jugoszláviát visszatérítse a szocialista közösségbe, és helyreállítsa a nemzetközi kommunista mozgalom egységét.³⁵

GAZDASÁGI BEFOLYÁSOLÁS

Jugoszláv diplomata információi alapján Minić jugoszláv miniszterhelyettes és külügyminiszter 1976-os moszkvai utazásának célja az volt, hogy tárgyalásokat folytasson a szovjet kormánnyal a harmadik országok felé folytatandó politikai diskurzus néhány vonatkozásáról. Azt szerette volna elérni, hogy a Szovjetunió nagyobb politikai és gazdasági segítséget nyújtson a fejlődő országoknak, ellenkező esetben Kína fogja ezt a szerepet betölteni a közeljövőben.³⁶

AZ USA BEFOLYÁSOLÁSI TÖREKVÉSEI JUGOSZLÁVIÁBAN

A fontos nemzetközi kérdéseket illetően Jugoszlávia el nem kötelezett álláspontja az USA és a NATO alapvető érdekeit szolgálta. Az USA határozott támogatást nyújtott a belső rendnek, a politikai és gazdasági stabilitásnak, az egységnek és az ország területi integritásának elérése céljából. E cél érdekében Jugoszlávia nagy pénzügyi segítséget kapott Amerikától. Egy sor jugoszláv vezető úgy értékelte, hogy az amerikai segítség nem oldja meg a belső problémákat, sokkal inkább gazdasági és katonai téren komoly destabilizáló tényező, amely a Balkánon kialakult katonai erőegyensúly ellen irányul.³⁷ Az USA a befolyása alá tartozó országokat is igyekezett érdekeinek megfelelően koordinálni a Jugoszláviával való külkapcsolataik rendezése szempontjából. Jimmy Carter nemzetbiztonsági főtanácsadója, Zbigniew Kazimierz Brzezinski felülvizsgáltatta a nyugatnak a jugoszlávokhoz fűződő kapcsolatait, majd ennek nem kellő foka alapján az USA felszólított több országot, hogy javítsák kapcsolataikat Jugoszláviával.³⁸

³³ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat-T-1/1980/II, Szovjetellenes kampány Jugoszláviában, 1980.február 13., 105.

³⁴ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/III, Jugoszláv értékelés a JSZSZK Szovjetunióval és Bulgáriával fennálló kapcsolatáról, 1980. augusztus 6., 27.

³⁵ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/III., Görög értékelés egy esetleges jugoszláviai szovjet katonai beavatkozásról, 1980. április 8., 117.

³⁶ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1975, Osztrák-jugoszláv összeütközés a szlovén kisebbség ügyében, 1975 február 19., 20.

³⁷ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/III, Az amerikai-jugoszláv kapcsolatkoról és Carter jugoszláviai látogatásáról, 1980. augusztus 6., 31.

³⁸ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1979, Az USA Jugoszlávia-politikája, 1979. október. 20, 104.

Az USA segítségnyújtása természetesen nem karitatív tevékenységként volt értelmezhető, hanem céljaik elérése érdekében tették. A hidegháború éveiben az elsődleges céljai közt szerepelt a geopolitikai stratégiai szerepének elérése, melyet úgy tudtak érvényesíteni, hogy minél nagyobb befolyással rendelkezzen Jugoszláviában gazdasági, katonai és politikai téren. A CIA-hoz tartozó amerikai diplomata információi szerint amerikai részről Tito halálát követő két éven belül nem számítottak drámai fejleményekre. Úgy vélték azonban, hogy két év elteltével megjelenhetnek azok a gazdasági helyzetből és a sok nemzetiségű jellegből fakadó problémák és feszültségek, melyeknek hatása kiszámíthatatlan.³⁹

GAZDASÁGI BEFOLYÁSOLÁS

Jugoszlávia nagy jelentőséget tulajdonított az USA-val és a nyugati tőkés országokkal fenntartott kapcsolatoknak. A JSZSZK és az USA kapcsolata a második világháborút követő időszakban barátinak jellemezhető, és erre a hidegháború sem volt negatív hatással. Az Amerikai Egyesült Államok és a NATO tagországok növekvő mértékű támogatást adtak Jugoszláviának, hogy a szocialista országoktól való eltávolodásra ösztönözzék.⁴⁰ 1972-től 1976-ig terjedő időszakban megkétszereződött Jugoszlávia kereskedelmi kapcsolata USA-val, így Jugoszlávia a negyedik legnagyobb kereskedelmi partnere volt Amerikának. Az évek alatt az USA által biztosított hitelek és beruházások nőttek, bővültek a katonai jellegű szállítások, és a kulturális kapcsolatok is erősödtek.⁴¹ 1976-ban az USA csökkentette a korábban megígért beruházásait Jugoszláviában. Emiatt nehézségek mutatkoznak a Jugoszláv gazdaságban. A beruházások stagnálása az amerikai kormány kezdeményezésére következett be, mivel nem látták tisztán a további lehetőségeket Jugoszláviában. Azt az álláspontot képviselték, hogy a beruházásokat csak politikai engedmények feltételével lehet megkezdeni. W. Averell Harriman, kereskedelmi miniszter közölte Jugoszláviával, hogy még az USA és politikája ellen szóbelileg történő fellépés sem kívánatos, ha mégis így tennének, akkor ne remélik az amerikai beruházásokat.⁴²

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Belügyminisztériumból származó információk szerint amerikai igény volt, hogy a JSZSZK-ban létesítsenek egy képviselőt az amerikai beruházású vállalatok eladására és a technológiai folyamatok ellenőrzésére. A képviselő célja az volt, hogy megkönnyítse a jugoszláv közszükségleti cikkek USA-ba irányuló exportját oly módon, hogy az áruk fogadását végzi a minőségellenőrzési szempontok alapján, majd tevékenységét kiterjeszteni a jugoszláv iparon belüli amerikai beruházásokkal kapcsolatban is.⁴³ Ennek megvalósítása érdekében Richardson amerikai külkereskedelmi miniszter 1976 november végi Jugoszláviai látogatása idején

³⁹ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/II, Londonból, 1980. február 26., 163.

⁴⁰ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Jugoszlávia bel-és külpolitikájáról, 1976. január 21., 2.

⁴¹ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Jugoszlávia bel-és külpolitikájáról, 1976. január 21., 3.

⁴² ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Az USA és Jugoszlávia között fennálló kapcsolatok, 1976. november 20., 112.

⁴³ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1978, Jugoszlávia gazdasági együttműködése az USA-val, 1978. november 2., 158.

megvitatták, hogy mik azok a feltételek, amelyeket meg kell teremteni az egyes amerikai gyártmányú közszükségleti cikkek JSZSZK rendelkezésére bocsátott technológiájának titokban tartásához. A kölcsönös megállapodás értelmében a jugoszláv fél feljogosította az amerikaiakat, hogy ellenőrzést hajtsanak végre a jugoszláv vállalatoknál olyan vonatkozásban, hogy miként tartják be az amerikai fél által átadott dokumentáció titoktartásával kapcsolatos követelményket. Az USA továbbra is úgy számított Jugoszláviára, mint *“trójai falóra”* a Balkánon⁴⁴

A fenti forrásból származó információk alapján jugoszláv és amerikai szakértők között megbeszélések folytak a jugoszláv monetáris politikáról, mégpedig a dinár devalválásának optimális mértékéről is. Két variáció került szóba: egyik az egyidejű és teljes devalváció, amely gazdasági szempontból lett volna kedvező a JSZSZK számára, vagy a fokozatos devalváció, lehetőségéről, amely politikai szempontból lett volna optimális. A devalvációban főleg az amerikai pénzügyi körök voltak érdekeltek, amelyek azzal érveltek, hogy a dinár árfolyamát a JSZSZK mesterségesen tartja fenn és az árfolyam nem felel meg a dinár reális értékének.⁴⁵

A jugoszláv külügyi titkár és az amerikai külügyminiszter között május 16-án, a bécsi jugoszláv nagykövetségen lezajlott találkozón egyeztetésre került Carter elnök jugoszláv vezetőkkal folytatandó megbeszéléseinek tematikája, valamint az amerikai kormány- és pénzügyi vezetők jugoszláviai látogatásának programja. A látogatáson a kiemelt témák közt szerepelt a két országot érintő fő pénzügyi kérdések témaköre. Az amerikai fél javaslatot tett a dinár devalválására, hangsúlyozva, hogy ez a devalváció hozzájárul a két ország közötti kereskedelmi áruforgalom területén felmerülő komoly nehézségek megoldásában. Az USA kérte, hogy hajtsanak végre korrekatívákat a jugoszláv törvényekben, amelyek garantálják a külföldi beruházásokat az országban. Hangsúlyozták, hogy csak az amerikai követelések eldöntése után vitatják meg Jugoszláviának azt a kérdését, hogy növeljék-e az amerikai kölcsönöket 3-4 milliárd dollár nagyságban. Az USA ígéretet tett arra vonatkozóan, hogy 570 millió dolláros (ez átszámítva 2,1–2,2 milliárd dollárnak, 750 – 810 milliárd forintnak felel meg 2026-ban) hitelt nyújt az USA részvételével megvalósuló beruházások finanszírozására. Ebből 150 millió dollárt, a titográdi alumínium kombinát bővítésére, 100 millió dollárt a kicsevői bányák fejlesztésére, 50 millió dollárt pedig a Krk szigeti vegyipari kombinátra szántak. A Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank vonalán korábban már 350 millió dollár összegű támogatást nyújtottak. Ezek mellett küszöbön állt egy egymillió dolláros póthitel megvitatása különböző állami hitelintézmények és néhány magánbank részéről, az amerikai kormány garanciájával.⁴⁶ A jugoszláv fél ragaszkodott e tárgyalások teljes titokban tartásához, tekintettel el nem kötelezett politikájára. Carter látogatása mindkét

⁴⁴ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1977, Jugoszlávia belpolitikai helyzetéről és külpolitikájáról, 1977. július 8., 92.

⁴⁵ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1979, Előkészületek a jugoszláv dinár devalválására, 1979. június 29., 88.

⁴⁶ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/III, Az amerikai-jugoszláv kapcsolatkoról és Carter jugoszláviai látogatásáról, 1980. augusztus 6., 29.

ország számára jelentős politikai eredményekkel zárult. Az USA megerősítette, hogy Jugoszlávia beletartozik politikai érdekszférájába.⁴⁷

KATONAI BEFOLYÁSOLÁS

Az USA tisztában volt azzal, hogy gazdasági szempontból irányító szerepben volt, így még tovább mentek befolyásuk növelése érdekében. 1976-ban az USA Jugoszláviának a szocialista országoktól történő teljes leválasztását és a NATO déli szárnyához való csatolását tűzte ki célul a Tito halálát követő időszakra. A tervet a horvát nacionalistákra és a horvátság önálló államiségra való törekvésének kihasználására építették. Úgy vélték, hogy ezzel éket vernek a szocialista országok közé. Az el nem kötelezettek körében zavarkeltés volt a cél, Jugoszlávia felhasználásával pedig egyes országok megnyerése a NATO számára. Felhasználták volna a stratégiaiag fontos adriai kikötőket NATO támaszpontokként. Mivel az olasz és görög NATO-tagság kérdéssé vált, így ezek szerepét Jugoszlávia vette volna át. Az USA szorgalmazta a Közös Piaci beruházási és a Világbank által nyújtott hitelt a Triesztből induló új déli autószerda építéséhez.⁴⁸

Jugoszlávia jövőjével kapcsolatban a Nemzetbiztonsági Tanács kidolgoztatott több alternatív politikai és katonai tanulmánytervezetet. Végül a Rand Corporationnál dolgozó Rolf Johnson tanulmányát fogadták el, mely egy esetleges szovjet beavatkozás esetén az amerikai válasz lehetőségeit tárgyalta. A Nemzetbiztonsági Tanács egyetértett Johnsonnal abban, hogy a katonai beavatkozás Magyarországon vagy Bulgárián keresztül indított támadással kezdődne, melyben magyar, bolgár, kelet-német és esetleg cseh haderők is részt vettek volna. A feltételezés szerint a Brezsnyev doktrína lett volna az indok a Szovjetunió által vezetett hadtestek támadására, mellyel a szocializmust kívánták megvédeni a különböző horvát nacionalistákkal szemben az országban. A Nemzetbiztonsági Tanács szerint a katonai beavatkozást amerikai alakulatok NATO segítséggel és azok országain keresztül tervezték visszaverni, és ez ügyben konkrét intézkedéseket is hoztak. Az Egyesült Államokban több hadtestet, amely eddig tartalékállományban volt, értesítettek e területen rájuk váró feladatokról.⁴⁹ „Tóth” titkosmegbízott információi szerint az USA nem attól tartott, hogy Tito halála után a Varsói Szerződés tagállamai katonai megszállásával kell számolni Jugoszláviában. A nyugat attól félt, hogy a Jugoszláv belső helyzet elmérgesedése esetén a szerb politikai vezetők a Szovjetunió segítségét kérik a belső rend megszilárdításához.⁵⁰ Az osztrák nagykövetség információ szerint Carter elnök az európai szövetségesei előtt kijelentette, hogy

⁴⁷ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/III, Az amerikai-jugoszláv kapcsolatokról és Carter jugoszláviai látogatásáról, 1980. augusztus 6., 30.

⁴⁸ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Genfből, 1976. szeptember 27., 44.

⁴⁹ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/I, Információs jelentés, Jugoszláviával kapcsolatos amerikai katonai tervek 1980. január 26., 127.

⁵⁰ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/II, Információs jelentés, Nyugati értékelés a Jugoszláv belső helyzetről, 1980. április 9., 47.

Brezsnyevvel félreérthetetlen módon közölte: egy Jugoszlávia elleni szovjet támadás amerikai közbelépést, tehát gyakorlatilag casus bellit eredményezne.⁵¹

Forrás véleménye szerint Amerika nem presszionálta Jugoszláviát fegyvervásárlás kérdésében. A jugoszlávok fegyverkatalógusokat kaptak és feltették nekik a kérdéseket, hogy megveszik-e esetleg az adott fegyvert. Az volt a fő céljuk, hogy változatossá tegyék a fegyverforrásokat, és csökkentsék a jugoszláv függőségüket a Szovjetuniótól.⁵²

Amerikai források adatai szerint Ljubičić, jugoszláv honvédelmi miniszter USA-beli látogatása válasz volt Harold Brown amerikai védelmi miniszter 1976-os jugoszláviai látogatására és célja főleg propaganda jellegű volt. A látogatás programjába találkozókat terveztek az amerikai tisztekkel, valamint előadások és katonai egységek megtekintését. Ennek ellenére a jugoszláv fél kívánságára a látogatás idején egy sor számukra lényeges kérdést is megvitattak. Ezek közt szerepelt olyan modern elhárító rendszerek szállítása Jugoszláviának, melyeket a Varsói Szerződés országai nem akartak szállítani, harcászati és elfogó vadászrepülőgépek gyártási jogának a megvásárlása, valamint ezek eladási joga harmadik országok számára. Jugoszláv érdekek közt szerepelt megkapni az USA hozzájárulását ahhoz, hogy amerikai licence alapján gyártott termékeket eladhassanak Kínának, továbbá az amerikai I. flotta és a jugoszláv haditengerészeti erők együttműködéséről szóló kérdések egyeztetése.⁵³

New Yorki diplomáciai körökből származó információk szerint Kardelj amerikai látogatása során katonai együttműködésről is szó esett. Jugoszlávia felvetette új fegyverek USA-ból történő szállításának kérdését, többek között olyan LASER és elektronikus készülékeket, melyeket tankokra és repülőgépekre lehet szerelni, valamint korszerű fegyverek gyártási licencének kérdését is. Carter elnök biztosította Kardeljt az USA támogatásáról. Ezt követően 1977. október 1-én Belgrádba érkezett Harold Brown, az USA védelmi minisztere egy nagy létszámú szakértői csoport élén. Látogatásának célja az volt, hogy a helyszínen tanulmányozza, mire van szüksége Jugoszláviának és értékelést készítsen védelmi képességének fokáról.⁵⁴

Belgrádi nyugati újságírói körök információi szerint Jugoszláv részről felvetették annak kérdését, hogy újítsák fel az USA fegyverszállításokat. Megemlítették annak szükségességét, hogy korszerű eszközöket szállítsanak a légvédelem számára, valamint korszerű fegyverekkel lássák el a partment védelmét. A jugoszláv vezetők ismételten felvetették az USA-ban élő usztrasák és más jugoszlávellenes szervezetek tevékenységének amerikai rendvédelmi erőkkel történő likvidálásának kérdését. Amerikai

⁵¹ ÁBTL 1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/II, A párizsi osztrák nagykövetségtől, USA szándék Jugoszlávia elleni szovjet támadás ill. közbelépés esetére, 1980. január 16., 61.

⁵² ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/III, Az USA értékelése Carter jugoszláviai látogatásáról, 1980. augusztus 6., 25.

⁵³ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1979, A jugoszláv honvédelmi miniszter USA-beli látogatásáról, 1979. május 9., 45.

⁵⁴ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1977, Amerikai fegyverszállítások Jugoszláviának, 1977. november 5., 154.

részről meggyőzték a jugoszláv felet arról, hogy a szervezetek ellenőrzésük alatt állnak, és minden szükséges intézkedést megtesznek korlátozásuk érdekében.⁵⁵

POLITIKAI BEFOLYÁSOLÁS

A Brzezinski által irányított Nemzetbiztonsági Tanács úgy látta, hogy Tito halálával megszűnik az a tényező, amely tekintélyuralmi alapon képes volt biztosítani a heterogén ország belső egyensúlyát és saját nemzetközi státuszát az érintett nagyhatalmakkal. Tito halála után elkerülhetetlennek látták a politikai és nemzetiségi problémák kiéleződését. Az amerikai-jugoszláv együttműködés Jugoszlávia státuszának egyik fő garanciáját jelentette, ezért az USA egyenesen kötelességének érezte, hogy ezt a biztosítékot a diplomácia és a politika eszközeivel a jövőre vonatkozóan is kinyilvánítsa. Tito temetésén Walter Mondale alelnök tervezte képviselni az USA-t, de Brzezinski elképzeléseinek megfelelően Carter elnök utazásával Amerika a harmadik világ országai felé is demonstrálni kívánta az USA elkötelezettségét a jugoszláv függetlenség megőrzésében.⁵⁶

Amerikai forrás információ alapján az európai helyzet tekintetében csak néhány feszültség-góccal számolt az amerikai külpolitika, ezek közül a legsúlyosabbnak a jugoszláv fejlődést látták. Azt feltételezték, hogy Tito halála után a polgárháború és a külső intervenció lehetősége egyáltalán nem kizárt.⁵⁷ New Yorki forrás szerint a Tito halála utáni jugoszláv helyzet instabillá válhat, a szovjet beavatkozás pedig elkerülhetlenné.⁵⁸ Ennek következtében reálisnak tartották polgárháború kitörését Jugoszláviában és a Varsói Szerződés részéről katonai intervenció alkalmazását. Az USA megkülönböztetett figyelmet szentelt a jugoszláviai belső ellenzéki erők és ezek külső kapcsolatai alakulásának.⁵⁹

Amerikai vélemények azt az álláspontot képviselték, hogy Tito elnök halála után Jugoszlávia darabokra hullik, és ez nagymértékben kiélezi az európai, szűkebben a földközi-tengeri politikai viszonyokat. A Szovjetunó érdeke az egységes Jugoszlávia fennmaradása volt, ez megegyezett az USA érdekeivel is, azzal a kitételrel, hogy ne közeledjen a KGST-hez.⁶⁰

Washingtonból származó információk alapján az amerikai-jugoszláv kapcsolatok 1976-ra romlottak.⁶¹ 1976. szeptemberében jelentősen növekedett az amerikai nyomás Jugoszláviára vonatkozóan. Ennek célja az országban az el nem kötelezett szerep gyengítése volt, illetve annak elérése, hogy kizárólag Szovjetellenes vonalra vonatkozzon ez a politikai irányelv. Az USA úgy érezte, hogy emlékeztetni kell Jugoszláviát arra a tényre,

⁵⁵ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/III, Carter jugoszláviai látogatása, 1980. július 16., 37.

⁵⁶ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/II, Washingtonból, 1980. március 3, 159.

⁵⁷ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Információs jelentés, Amerikai értékelés szerinti feszültséggócok Európában, 1976. február 10, 12.

⁵⁸ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, New York, 1976. február 12., 15.

⁵⁹ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Feljegyzés, A jugoszláviai helyzet amerikai megítélése, 1976. február 18., 17.

⁶⁰ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Információs jelentés, A jugoszláv és olasz helyzet amerikai megítélése, 1976. július 6., 29.

⁶¹ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, New Yorkból, 1976. szeptember 22., 42.

hogy Tito halála esetén az USA-ra szorulnak a Szovjetunióval szemben, és jobban teszik, ha mérséklék az ellenséges akciókat az el nem kötelezett mozgalomban.⁶² Az ENSZ-nél akkreditált jugoszláv diplomata elmondta, hogy érzékelhető az országára nehezedő fokozódó nyomás az USA részéről, és az a nyilvánvaló amerikai szándék, hogy a jugoszláv el nem kötelezettségi politikát szovjetellenessé változtassák, valamint az, hogy Tito halála esetén az ország a Szovjetunióval szemben mindjobban az USA segítségére szorul majd.⁶³

A belgrádi konferenciáról készített jelentéséből kiderült, hogy az amerikai fél egyet értett a jugoszláv partner által képviselt állásponttal, mely szerint megfelelően felkészültek a Tito utáni helyzetre, és az átmenet nem fog nagyobb megrázkódtatásokat okozni. Amerika nem látja esélyét szovjet beavatkozásnak, és ha valaki mégis mást terjeszt, az lélektani hadviselés.⁶⁴

Amerikai diplomaták 1976-ban úgy vélték, hogy Tito halála után feltételezhető erős mozgalom kialakulása a horvátok és a macedónok között az autonómiáért. Az USA támogatni szándékozott ezt a mozgalmat, mivel azt akarta, hogy a JSZSZK felbomoljon és konfliktus keletkezzen a balkáni államok között, különösen Jugoszlávia és Bulgária között. Ez megteremtette volna azt a feltételt, hogy Jugoszláviát elkülönítsék a Szovjetuniótól és a nyugati blokkhoz csatolják. Ez a vélemény azzal kapcsolatban került felszínre, hogy Jimmy Carter amerikai elnök és Henry Kissinger, Carter akkori nemzetbiztonsági főtanácsadója kijelentette: az USA nem engedi meg, hogy a Szovjetunió beavatkozzon Jugoszlávia és Kína ügyeibe.⁶⁵

Edvard Kardelj 1977. szeptember 29. és október 6. között az USA-ba utazott, kétoldalú és nemzetközi kapcsolatok bővítése miatt. Kardelj konkrét biztosítékokat kért, hogy az USA fellép Jugoszlávia függetlenségének és területi egységének megőrzéséért. Ennek érdekében azt kérte, hogy a CIA hagyja abba a jugoszláv ellenséges emigráció támogatását, és Carter elnök változtasson azon álláspontján, miszerint az USA nem avatkozik be *“Jugoszláviával szembeni szovjet támadás esetén”*. Az amerikai fél, elsősorban Carter és Brzezinski adtak ilyen biztosítékokat. Mindkét fél megállapította, hogy Jugoszláviát nem a belső nemzetiségek veszélyeztetik, hanem a Szovjetunió és a Varsói Szerződés országai.⁶⁶

Washingtoni információk szerint Tito és Carter 1978. április 7-13. között találkoztak egymással, mert a közel-keleti kérdésekben nem volt egyetértés kettejük között. Tito hangsúlyozta a szovjet-amerikai kapcsolatok fejlesztésének fontosságát és helytelenítette az emberi jogok kérdésében folytatott *“túlságosan hangos”* amerikai politikát. Carter

⁶² ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, New Yorkból, 1976. szeptember 22., 43.

⁶³ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Feljegyzés, Az Egyesült Államok Jugoszláviával kapcsolatos törekvéseiről, 1976. szeptember 28., 46.

⁶⁴ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Washingtonból, 1976. október 20., 100.

⁶⁵ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1976, Amerikai diplomaták véleménye Jugoszlávia belső helyzetének alakulására vonatkozóan, Tito halála után, 1976. december 07., 115.

⁶⁶ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1977, Kardelj USA-beli látogatásáról, 1977. november 3., 151.

közvetítésre kérte fel Titót a stagnáló amerikai-szovjet kapcsolatok fellendítése érdekében, és az amerikai-etióp kapcsolatok terén.⁶⁷

A NATO miniszteri tanácsának 1979. májusi hágai ülésén megvitatták Jugoszlávia bel- és külpolitikai helyzetét. Megállapítást nyert, hogy a belpolitikai helyzet és annak további alakulása bizonytalan Tito halála után, Tito Szovjetunióbéli útja pedig nem hozott javulást a szovjet-jugoszláv kapcsolatokban, de Jugoszlávia külpolitikai irányvonalának megváltoztatását sem eredményezte. A NATO előtt világos volt, hogy a Szovjetunió nem azonosul a jugoszláv el nem kötelezettségi koncepciókkal, viszont a jugoszláv kormány pont ebben a kérdésben volt hajthatatlan.⁶⁸

1980. június 24-25-én Carter amerikai elnök hivatalos látogatást tett a JSZSZK-ban. A rendelkezésre álló adatok szerint Carter látogatása ismét lehetővé tette az USA-nak, hogy demonstrálják Jugoszlávia függetlenségének és területi egységének nyújtott támogatásukat. A látogatásnak az volt a célja, hogy meggyőzze a jugoszláv vezetőket arról, hogy a jövőben is számíthatnak az USA gazdasági segítségére, katonai fenyegetés esetén pedig az USA szilárdan Jugoszlávia oldalára áll. Továbbá, hogy erősítse Jugoszlávia tekintélyét az el nem kötelezettek mozgalmán belül és azt sugallja a jugoszláv vezetőknek, hogy Tito vonalát folytassák, amely az el nem kötelezettek mozgalmának a szocialista tábortól való eltávolítására irányul.⁶⁹

ÖSSZEGZÉS

A III/I. Csoportfőnökség jelentései alapján megállapítható, hogy a Szovjetunió részéről nem volt tapasztalható befolyásolási törekvés Jugoszlávia irányában, illetve nagyon csekély mértékű. Sem a gazdaság ügyeibe, sem katonai téren nem törekedtek az ország ügyeibe avatkozni. Fontos azonban kiemelni, hogy a III/I. Csoportfőnökség jelentései ebben a kérdésben erőteljes forráskritikával kezelendők. A magyar állambiztonsági szolgálat a Varsói Szerződés tagjaként, valamint a szovjet tanácsadók és a KGB közvetlen/közvetett felügyelete alatt állva a rendszerváltást megelőző évekig (legkorábban az 1987–1988 utáni időszakig) nem fogalmazhatott meg, és nem is dokumentálhatott a szovjet félre nézve kritikaként értelmezhető megállapításokat. Így míg az USA jugoszláviai befolyásolási kísérleteit a magyar hírszerzés a hidegháborús logikának megfelelően részletesen és nyíltan tárgyalta, addig a szovjet katonai, gazdasági és KGB-eszközökkel végrehajtott befolyásolási akcióira vonatkozóan intézményi szűrők és politikai megfelelési kényszerek miatt vakfoltok maradtak a magyar jelentésekben.

Az USA részéről azonban a III/I. Csoportfőnökség által dokumentált befolyásolási törekvések jól nyomon követhetők. A Jugoszlávia számára biztosított hitelek nyújtásával erős függelmi viszonyt teremtett, melyet fokozott a kereskedelembe való beavatkozás, a monetáris politikába való beavatkozás a dinár devalválása által. Emellett a

⁶⁷ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1978, Feljegyzés, Tito washingtoni látogatásáról, 1978. április 13., 43.

⁶⁸ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1979, A NATO Jugoszlávia bel- és külpolitikai helyzetéről, 1979. szeptember 12., 99.

⁶⁹ ÁBTL-1.11.4.-II. sorozat T-1/1980/III, Carter jugoszláviai látogatása, 1980. július 16., 36.

fegyverszállítások révén további hitelek felvételére ösztönözték Jugoszláviát, kihasználva a szovjet fenyegetettségére való felkészülés szükségességét. A segítségnyújtást a diplomáciai találkozók alkalmával is kiemelten feltételekhez kötötték. Amennyiben Jugoszlávia amerikai érdekeknek megfelelően cselekedett, úgy folyósították a hiteleket és a támogatásokat. Ezek a feltételek nemcsak a gazdasági mechanizmusokra és a kommunikációra vonatkoztak, hanem a föderáció olyan fontos belügyeire is, mint a törvények vagy az alkotmány amerikai érdekeknek való megfeleltetése. Az USA befolyásolási törekvéseinek célja a minél magasabb szintű irányítás volt, melynek révén az országba "beépülve" lehettek a Szovjetunió közelségében és láthattak rá közelebbről a szovjet politikára. Jugoszlávia 1975 és 1980 között geopolitikai szempontból ugyanúgy stratégiai jelentőséggel bírt, mint napjainkban a Nyugat-Balkán.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források:

- ÁBTL- 1.11.4.-II. sorozat T-I/1975
- ÁBTL- 1.11.4.-II. sorozat T-1/1976
- ÁBTL- 1.11.4.-II. sorozat T-1/1977
- ÁBTL-1.11.4.- II. sorozat- T-1/1978.
- ÁBTL-1.11.4.- II. sorozat- T-1/1979
- ÁBTL-1.11.4.- II. sorozat- T-1/1980/I
- ÁBTL-1.11.4.- II. sorozat- T-1/1980/II
- ÁBTL-1.11.4.- II. sorozat- T-1/1980/III

BEVEZETÉS

A 119 évnyi oszmán, majd a 232 évnyi francia gyarmati léttől függetlenedő Algéria azért is nyújt egyedülálló forrásokat a nemzetbiztonsági szakmatörténeti kutatások számára, mivel itt az ország nyersanyag és katona-stratégiai potenciálja miatt – még a 2000-es évek elején is tapasztalható módon – folyamatos konfliktusban állt egymással a nyugati kapitalista imperializmus, a szovjet bolsevik szocializmus és az iszlám vallási nacionalizmus. A konfliktus mind a külső befolyásolási törekvések, mind az államon belüli társadalmi, politikai rétegek színterén megnyilvánult, sokszor egyfajta ütközőzónaként használva az államot az egyes külföldi országok érdekérvényesítő tevékenysége során. Algériában az 1954-től kezdődő függetlenségi harcok 1962. március 18-án Évian-i egyezmények aláírásával fejeződtek be Algéria függetlenségének és területi integritásának Franciaország általi elismerésével, egyben az európai származású francia állampolgárok speciális jogi, társadalmi és gazdasági státuszának biztosításával.¹ Természetesen a független Algéria mind a nyugati, mind a keleti blokk szuper- és középhatalmai számára relevanciával bírt észak-afrikai és a földközi-tengeri befolyási övezetük erősítése során. Ezek közül mind az Amerikai Egyesült Államok (a továbbiakban: USA), mind a Szovjetunió, mind pedig szövetségeseik, csatlós államaik – a kutatás szempontjából elsősorban Franciaország és a Német Szövetségi Köztársaság (a továbbiakban: NSZK), valamint a Magyar Népköztársaság – titkosszolgálati, állambiztonsági tevékenységgel is igyekezett a színterek mögött erősíteni.

A témakörrel kapcsolatos kutatás aktuális szakaszának célja a levéltári források, kortás tudományos eredmények alapján hiteles bepillantást nyújtani az Algériai Demokratikus és Népi Köztársaságban 1962-1989 között működő nyugati titkosszolgálatok – azaz a „*főellenség speciális szerveinek*” – tevékenységébe a Magyar Népköztársaság (a továbbiakban: MNK) állambiztonsági munkáján keresztül, mivel egy korabeli operatív állambiztonsági jelentés szerint „*1962-től kezdve Algéria a fokozottabb diplomáciai aktivitás színhelyévé vált és ezzel párhuzamosan több ország hírszerző szervei is nagyobb aktivitással kezdtek itt tevékenykedni. Adatainak szerint a nyugati hatalmak és az arab országok tapasztalt diplomatákat irányítanak Algériában és diplomáciai fedéssel hírszerzőket is. E téren a francia, az amerikai és az utóbbi időben nyugatnémet hírszerző szervek legaktívabbak.*”² Jelen tanulmány Algéria bázisú hálózati és szocialista társszervi információk alapján a francia hírszerzés algériai jelenlétét, törekvéseit dolgozza fel az

¹ J. NAGY László (2012): *A független algériai állam születése*. Acta Historica 134/(1). sz. 177.

² ÁBTL 3.2.5. 0-8-297/1/1. Jelentés. 137-138.

MNK Belügyminisztérium (a továbbiakban: BM) III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség kolóniavédelme és hírszerzése szemszögéből levéltári források alapján.³

ALGÉRIA FÜGGETLENEDÉSE ÉS A FRANCIA KÜLPOLITIKAI ÉRDEKEK

A francia kereskedelmi érdekek védelmére hivatkozva, a török megszálló hadtestek kiszorítása céljából, 1830-tól Algéria északi területeit a Francia Királyság expedíciós hadserege sikeresen megszállta. A franciák ellen 1832-ben egy 15 évig tartó felkelés robbant ki Abdel el-Kader⁴ vezetésével, amely során 1834. július 22-én Algériát francia gyarmatbirtokká nyilvánították, „sőt – ahogy azt az 1848-as francia alkotmány 109. cikkelye is kimondta korábban – a három tengerentúli megyeként rögzítik az észak-afrikai országot.”⁵ Az antikolonizációs felkelést csak az 1835. december 16-án Lajos Fülöp király felhatalmazása révén létrehozott „új” Francia Idegenlégió bevetésével sikerült leverni az 1844-es Isly-i csata során.⁶ Ezzel kezdetét vette az északi területeken a francia közigazgatás kialakítása, a francia telepesek megjelenése, a nagybirtokosi rendszer bevezetése, valamint az etnikai, kulturális, vallási és gazdasági viszonyok francia expanziós érdekek szerinti átalakítása. Franciaország mind kereskedelmi, mind katonai szempontból stratégiai jelentőséget tulajdonított Algériának.

Az I. világháború után Algír lett a francia gyarmatbirodalom második legnagyobb kikötője, amely jelentőségét mutatja, hogy a II. világháború alatt a franciák részben Algéria területéről szervezték meg a megszálló Németország elleni ellenállást. Algéria megszállása és lakosság érdekeinek háttérbe szorítása a francia közigazgatás bevezetése során csúcsosodott ki, leginkább egyfajta ideológiai, gazdasági és társadalmi alapot is képezett az algériai nacionalista mozgalmak számára az elnyomó, kizsákmányoló nyugati hatalmakkal szembeni erőteljesebb fellépés érdekében. Az 1930-as évektől kezdődően megalakultak a különböző függetlenségi mozgalmak, mint például az 1936-ban önállósuló Algériai Kommunista Párt (AKP⁷), amely programjában az önálló algériai állam megteremtését tűzte ki célul. 1954. április-júniusában a három Maghreb-ország⁸ (Algéria, Tunézia, Marokkó) a francia gyarmati rendszer elleni harc összehangolása és a fegyveres felkelés kirobbantásának előkészítése érdekében létrehozta az Ötök Bizottságát, amely 1954. október 22-23. között Nemzeti Felszabadítási Fronttá (FLN⁹) alakult, mint a

³ Tekintettel a levéltári források mennyiségére, kategorizálhatóságára az USA és az NSZK titkosszolgálati tevékenységének, törekvéseinek hasonló bázisú feldolgozása külön publikációk részét képezi.

⁴ Abd el-Kader, Mascara emíreje, 1832-ben az arab-berber törzsek élére állt, szervezett katonai erőt hozott létre.

⁵ SZEPESVÁRI Zsuzsanna (2019): *Küzdelem a független és szabad Algériáért*. Újkor.hu - A Velünk Élő Történelem

⁶ KOZMA Klementina (2017): *Katonai szervezeteken belüli szocializáció. A Francia Idegenlégió katonái*. Hadtudományi Szemle 10/(3). sz. 392.

⁷ PCA: Parti Communiste Algérien - Algériai Kommunista Párt

⁸ Geopolitikai értelemben a Maghreb térséghez akkoriban Marokkót, Algériát és Tunéziát sorolták, amely később kiegészült Líbiával és Nyugat-Szaharával.

⁹ FLN: Parti du Front de Libération Nationale - Nemzeti Felszabadítási Front Pártja

nacionalista MTDL¹⁰ ellenállási mozgalom szervezetéből kiváló arab-islám jellegű nacionalista párt. Ezt követően 1954. november 2-án megalapították a Nemzeti Felszabadító Hadsereget (ALN¹¹) is, ami „a francia gyarmati uralom ellen felkelő partizánegységekből létrehozott forradalmi néphadsereg, főképpen a szegényparasztság soraiból toborzott”¹². Ezzel megalakult a függetlenségi háború két alappillére, azaz az egységes ideológia mentén szervezett politikai és katonai erőter.¹³

Az eszkalációs folyamat valójában az FLN által 1954. november 01-jén indított függetlenségi háborúban csúcspontot ért el, amely elsődleges célja az iszlám elvei szerint működő „demokratikus” és szociális állam felépítése volt. Az FLN „a francia gyarmati uralom elleni nemzeti felszabadító háború szervezője és vezetője”¹⁴ lett. A párt törekvéseit a felszabadító háború alatt az AKP is támogatta, míg végül be nem olvadt az FLN-be.¹⁵ A francia kormány ez esetben is elsődlegesen a Francia Idegenlégió csapatait vetette be az algériai fegyveres ellenállás leverése érdekében, „mely fő feladata a „fellagák”, azaz az ALN gerilla csapatainak felderítése, megsemmisítése vagy bekerítő manőverrel történő foglyulejtése volt.”¹⁶

Érdekességként érdemes kiemelni, hogy a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya által postai K-ellenőrzés alá vont levelek jelentős része, valamint a BM III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökség iratai¹⁷ alapján az Algériában ez idő tájt szolgálatot teljesítő légiós egységek szép számban büszkélkedhettek a II. világháborút és a magyarországi 1956-os forradalmat követő kommunista megtorlások elől menekülő magyar emigránsokkal. A BM III/V. (Operatív technikai) Csoportfőnökség egy korabeli 1963-as jelentése szerint: „Feldolgozó munkánk során megállapítottuk, hogy Magyarországról kb. 620 nő folytat levelezést a Francia Idegenlégióban szolgálatot teljesítő magyar származású személyekkel.”¹⁸ Ez a szám 1942 és 1962 között egy másik forrás, azaz „A légiósok nemzetiségi megoszlásának áttekintése 1831-1962” című statisztikai dokumentum alapján 3.136 volt.¹⁹

A francia kormány nyomására 1958. május 13-án a gyarmatosítók és a francia hadsereg Algírban puccsot hajtott végre, ami a IV. Francia Köztársaság 1958-as bukásához vezetett, valamint hozzájárult Charles de Gaulle tábornok 1959. január 8-ai francia köztársasági elnökké válásához, aki a tárgyalásos megoldást részesítette előnyben az algériai

¹⁰ MTLD: Mouvement pour le Triomphe des Libertés Démocratiques - Mozgalom a Demokratikus Szabadságjogok Diadaláért

¹¹ ALN: Armée de Libération Nationale - Nemzeti Felszabadító Hadsereg

¹² ÁBTL 4.1. A-3189/5 A Belügyminisztérium tájékoztatója a tartós kiküldetést teljesítő magyar állampolgárok számára V., Budapest: BM Könyvkiadó, 1984. 19.

¹³ COLONEL TAHAR Zbiri (2012): *Un demi siècle de combat. Mémoires d'un chef d'état-major algérien*. Algír: EhChourouh Edition. 393.

¹⁴ ÁBTL 4.1. A-3189/5. Tájékoztató. 18.

¹⁵ Uo. 17.

¹⁶ NÓVÉ Béla: « PATRIA NOSTRA » '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban. Doktori (PhD) értekezés. Eger: EKF. 196.

¹⁷ ÁBTL 3.1.5. 19600/1. Feljegyzés. 1963. 142-158., 199-203.

¹⁸ ÁBTL 3.1.5. 19600/2 Feljegyzés 1963. 39-44.

¹⁹ ÁBTL 3.2.5. 0-8-060/1. Jelentés. 1963. 1-7.

konfliktus kapcsán. Miután az ismételten megindított jelenős méretű francia katonai műveletek sem hozták az elvárt eredményt, de Gaulle 1959. szeptember 16-ai beszédében elismerte Algéria önrendelkezési jogát. De Gaulle 1960. november 4-ei beszédében elmondta, hogy a volt „megyecsoport” szuverén állam, „algériai Algéria” lesz.²⁰

A nyolc évig tartó algériai háború végül az 1962. március 18-án az algériai-francia fegyverszüneti megállapodás és az Algéria függetlenségét elismerő Évian-i egyezmények aláírásával fejeződött be, „amelyben Franciaország elismerte Algéria függetlenségét és területi integritását.”²¹ Konszenzusos döntéshozatal során a franciák elfogadták, hogy a Szahara a független Algéria integráns része marad, az algériaiak pedig azt, hogy az új államban az európai származású francia állampolgároknak speciális jogi, gazdasági és társadalmi helyzetük lesz.²² Franciaország nyomatékos törekvése volt, hogy továbbra is folytathassa a szénhidrogén-lelőhelyek felkutatását, a szaharai kőolaj kitermelését, a nukleáris és űrkísérlet-sorozatát, továbbá a későbbiekben is katonai támaszpontokat tartson fenn és technikai, fegyverzettechnikai eszközöket raktározzon a térségben. A francia kormány ezen törekvéseket egyrészt anyagiilag kompenzálta az algériai kormány számára, másrészt kezdeményezte, hogy oktatási-képzési támogatás keretében szakemberei továbbképzéseket biztosítsanak a Franciaországba érkező algériai munkások számára, illetve hogy a diákok részére ösztöndíj lehetőségeket biztosítson.²³ A megkötött gazdasági és pénzügyi együttműködésről szóló kormánynyilatkozat garantálta Franciaország törekvéseinek érvényesülését és megszerzett jogai biztosítását. Megfogalmazták benne többek közt, hogy a szaharai kőolaj- és földgázkitermelés zavartalanul folytatódhat a francia kőolajipar által, valamint, hogy Algéria a frankzónához fog tartozni. Mindezekért cserébe a francia állam privilegizált, technikai, oktatási, kulturális és pénzügyi támogatást nyújtott Algéria gazdasági és társadalmi fejlődésének elősegítése érdekében. A leendő agrárreform kapcsán pedig speciális támogatás címén kártalanította a francia birtokosokat, akiknek algériai földjét kisajátították.²⁴

Ezen megállapodás egyes rendelkezései alapján a francia közhatalmi befolyás a közigazgatási és katonai szektorból, áttérrelődött az oktatás és a kultúra, de elsősorban a szabadpiac, energiaipar területére. Így érvényesítve a francia törekvéseket a nyereséget hozó gazdasági ágazatokban (állami földtulajon, kereskedelem, nyersanyag kitermelés stb.), természetesen geopolitikai és -stratégiai szempontból azonban fontos, bevethető francia katonai potenciál fenttartásával a térségben. Talán még az oktatás is a franciáknak hozott nyereséget hosszútávon, hiszen az általuk képzett algériai munkaerőt a francia munkaerőpiac bérelszívó hatása, valamint a jobb életkörülmények okán a francia nemzetgazdaságba tudták integrálni. Arról nem is beszélve, hogy a

²⁰ J. NAGY László: *Új állam születik: Algéria, 1962*. Külügyi Szemle 13/(3). sz. 108.

²¹ ÁBTL 4.1. A-3189/5 A Belügyminisztérium tájékoztatója a tartós kiküldetést teljesítő magyar állampolgárok számára V., Budapest: BM Könyvkiadó, 1984. 18.

²² J. NAGY (2012) 177.

²³ J. NAGY László - FERWAGNER Ákos (szerk.): DE GAULLE, Charles (2003): *A reménység emlékiratai: Mémoires d'espoir – 1. Az újjászületés 1958-1962*. Szeged: Gradus ad Parnassum Könyvkiadó. 88-90.

²⁴ DE GAULLE (2003) 111.

Franciaországba érkező algériai munkások és diákok jó tippbázist jelentettek a francia titkosszolgálatok részére hálózataik fejlesztése során.

A független Algériára – a többi Maghreb-ország mellett – természetesen a geopolitika más nagyhatalmai is figyelmet fordítottak és a kezdeti kaotikus belpolitikai helyzetét kihasználva érvényesíteni kívánták törekvéseiket a hidegháborús verseny észak-afrikai szegletében. A Szovjetunió Nyikita Hruscsov első titkár által hitelesített Algériához intézett üdvözlő távirata tartalmazta az ideiglenes kormány *de jure* elismerését és a diplomáciai kapcsolatok létesítésére vonatkozó javaslatot. Az új algériai kormány Szovjetunió általi elismerése ellen az imperialista, nyugati blokkhoz tartozó francia kormány tiltakozott és nagykövetét hazarendelte Moszkvából. Az USA akkori elnöke, John Kennedy csak gratulált az egyezmény megkötéséhez, de az elismeréssel még várt. A MNK első titkára Kádár János 1962. április 7-én küldött jegyzéket a Ferhát Abbas vezette Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormányának (GPRA²⁵), amelyben azt *de jure* és *de facto* is elismerte. Az MNK diplomáciai kapcsolatot létesített Algériával, majd 1962. decemberében az első magyar nagykövet Mátyás (Katz) László (1962-1968) megérkezett Algírba, ahol megkezdte működését a MNK Nagykövetsége²⁶ – a „nélkülözhetetlen” állambiztonsági apparátussal.

A fenti események mutatják, hogy a háborút követő békés átmenet közepette a nemzetközi érdeklődés megnőtt Algéria iránt, hiszen annak geopolitikai (nyugati kontra keleti blokk), geostratégiai (katonai nagytér kiterjesztése) gazdasági (nyersanyagok, kereskedelem) helyzete látens pozíciókkal, a befolyási övezet kiterjesztésének lehetőségével kecsegtetett a külföld számára. Az algériai kormányzatban teljes volt az egyetértés, hogy a független Algériában radikális társadalmi változásokat kell végrehajtani, egyrészt ellensúlyozva az Évian-i egyezmények francia-érdekközpontúságát, a túlzott függést Franciaországtól. A politikai retorikában egyre többször jelent meg a szocializmus, mint lehetséges új társadalmi rend – a korábbi imperialista-kolonista negatív tapasztalatok okán –, kiemelve az FLN legfőbb vezetőjeként viselkedő Ahmed Ben Bella szocialista jellegű hazai és nemzetközi, valamint az ALN határ menti alakulatainál tett látogatásai alkalmával elmondott beszédeit. Kairóban Ben Bella kinyilatkoztatta, hogy: „Az Évian-i megegyezés egy lépés a valóságos függetlenség felé. Szocialista kormányzati rendszert fogunk megteremteni, és agrárreformot fogunk végrehajtani.”²⁷ Az ALN tunéziai Le Kef-i csapatainál tett látogatása során leszögezte, hogy az új társadalom építésében kiemelt szerep fog hárulni a muzulmán katonákra, azaz a mudzsahedinekre. Moszkvai újságíróknak tett azon kijelentése mellett, hogy a Szovjetunió szocialista társadalomépítő tapasztalatait is fel kívánja használni országa, nyilatkozatában kihangsúlyozta, hogy Algéria az Évian-i egyezményekhez lojális marad, az európai lakossággal szemben vállalt kötelezettségeit be fogja tartani.²⁸ Az FLN legfelső testülete, ami egyben a Parlament szerepét betöltő Algériai Forradalom Nemzeti Tanácsa

²⁵ GPRA: Gouvernement Provisoire de la République Algérienne – Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormánya

²⁶ MNL (MOL) XIX-J-1-j., Algéria 1958–1964. 2. doboz. 001701/3 sz. irat.

²⁷ Sz. n. (1962): L'Humanité. Algír. 1962. április 2.

²⁸ Sz. n. (1962): L'Humanité. Algír. 1962. április 6.; 19.; 25.

(CNRA²⁹) is, 1962. május 27-en került összehívásra a líbiai Tripoli városában annak érdekében, hogy döntés szülessen a független Algéria társadalomépítési programjáról, azaz a Tripoli Programról.³⁰ A Tripoli Program az Évian-i egyezményeket neokolonialista platformként azonosította, amely Franciaország új típusú leplezett uralmának megtartását célozta. Az FLN vezetőtestülete a Tripoli Program hatálybalépését kívánta megakadályozni azzal, hogy elfogadta a Népi Demokratikus Forradalom Programját, amelyet akként deklarált, mint „*az ország tudatos építése a szocialista elvek keretein belül, a nép kezében lévő hatalommal*”.³¹

A független Algéria első vezetője 1962-től, a szocialista elveket valló Ahmed Ben Bella, az FLN megalapítója lett, azonban viszonylag rövid ideig maradhatott pozícióban, mert kormányának fiatal, agilis, a proaktívabb jellegű politikai erők élére álló Huari Boumediene tábornok és hadügyminiszter irányításával 1965. július 19-én egy államcsíny keretében megbuktatták. Boumediene így miniszterelnök és egyben honvédelmi miniszter, majd 1976-tól 1979-es haláláig államfő lett. Uralmát végig az iszlám és a szocializmus közötti „hintapolitika” jellemezte, amely inkább a szocializmus felé billent el. 1978-tól Boumediene halálát követően Chadli Bendjedid került az elnöki székbe.³² Bendjedid kormányzása során megkezdődött a liberalista „oldódás”, mind állami, mind gazdasági szinten. A vallásilag és etnikailag tagolt országban a negatív gazdasági folyamatok és a társadalmi homogenizációt célzó politikai lépések hatására az 1980-as évekre felerősödött az iszlám radikalizmus, amely politikai ereje folyamatosan növekedett. Zavargások törtek ki az országban. Az „*Unbowed*” /*Legyőzetlen*/ című könyv társzerzői szerint már „*Boumediene maga is elősegíthette a fundamentalizmus első fészkeinek kialakulását, amelyek később alapul szolgálhattak az iszlám hatalomátvételére, a legcsekélyebb előjelek nélkül!*”³³ 1988. októberére a zavargásokban résztvevő ellenzéki csoportok közül csak a dzsihadisták tudtak megerősödni, akik létrehozták az Iszlám Üdvfront (FIS³⁴) pártot, amelynek fő célkitűzése a teljes algériai társadalom iszlamizációja és arabizációja lett, valamint az iszlám jogrend, a saría bevezetése. Bendjedid 1989-ben új „liberális”, piacgazdaság-orientált alkotmányt vezetett be, majd 1991. december 26-án általános választásokat tartottak, amely egyben az egypártrendszer végét is jelentette az országban. A választás az iszlám fundamentalista FIS győelmét hozta. Azonban az FLN, mint régi hatalmi elit nem volt hajlandó lemondani az állami és gazdasági pozícióról és a hadsereg is egyre növekvő aggodalommal figyelte a FIS dzsihadistáinak térnyerését politikai téren, mivel így fennállt a teljes hadvezetés leváltásának lehetősége és egy „demagóg” iszlám kalifátus irányába történő politikai eltolódás veszélye. Végül Bendjedid elnök 1992. január 4-én az FLN és az ALN nyomására érvénytelenítette a választás eredményét, feloszlatta a parlamentet és lemondott hatalmáról, így helyébe öttagú

²⁹ CNRA: Conseil National de la Révolution Algérienne - Algériai Forradalom Nemzeti Tanácsa

³⁰ J. NAGY (2012) 185.

³¹ Sz. n. (1963): *Annuaire de l'Afrique du Nord*. Párizs: CNRS. 683–704.

³² EVANS, Martin – PHILLIPS, John (2007): *Algeria - Anger of The Dispossessed*. Yale University Press. 114.

³³ MESSAOUDI, Khalida – SCHEMLA, Elisabeth (1998): *Unbowed. An Algerian Woman Confronts Islamic Fundamentalism*. University of Pennsylvania Press. 36.

³⁴ FIS: Front Islamique du Salut - Iszlám Üdvfront

terület lépett, amely 1992. január 11-én szükségállapotot vezetett be az Algériai Demokratikus és Népi Köztársaságban.³⁵

A BM III/I. CSOPORTFŐNÖKSÉG ALGÉRIAI SZERVEZETI ÉS HÁLÓZATI BÁZISA

Az MNK BM 1962. augusztus 15-ei átszervezését követően az újonnan felállított III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökségen belül a BM III/I. Csoportfőnökség látta el a külföldi hírszerzési és kolóniavédelmi feladatokat. A Csoportfőnökség szervezetén belül 1968. szeptember 01-ig a BM III/I-4. Osztály H. (Külképviseleti Objektumok Védelme) Alosztálya az MNK külképviselteinek és azok állományának operatív védelmét látta el – 1967. augusztus 01-ig pedig az F. Alosztálya a tudományos-műszaki hírszerzési feladatokat végezte.³⁶ Mint ahogyan az *„Az algériai egészségügyi kooperáció disszidálásokkal kapcsolatos állambiztonsági aspektusai – „ORVOSOK”*³⁷ című tanulmányban is bemutatásra került, az MNK 1963-tól kolóniavédelmi célból állambiztonsági hálózatot létesített Algériában, így *„az objektumok, illetve a magyar szakemberek védelme során keletkezett operatív anyagok nyilvántartása érdekében”*³⁸ a BM III/I-4-H. Alosztálya a vonatkozó 1963. január 30-i javaslat alapján megnyitotta az „ORVOSOK” fedőnevű objektum dossziét.³⁹ A 3307/1967. számú MT határozat alapján a BM III/I. Csoportfőnökség 1967. augusztus 01-jei átszervezését követően a BM III/I-4. Osztály Külföldi Kémelhárítási Szolgálatá alakult, majd a 0017/1968. sz. belügyminiszteri parancs értelmében a BM III/I-4. Osztály 1968. szeptemberétől a BM III/I-2. Osztály (2-es vonal) Külföldi Elhárító Szolgálat, majd Külföldi Elhárítási Szolgálat néven látta el feladatait a rendszerváltásig.⁴⁰ A BM III/I-2. Osztály egy 1979. július 11-ei határozata⁴¹ alapján az *„Algériában külszolgálatot teljesítő magyar állampolgárok ellen az ellenséges speciális szolgálatok aktív tevékenységet folytatnak. A fentiekkel kapcsolatosan összegyűjtött anyagok tárolásához javaslom az algériai magyar kolónia elhárítási dosszié megnyitását „TÁVOLI” fedőnévvel.”*⁴² A „TÁVOLI” fn-ű objektum dossziét megnyitó határozat azért is lényeges, mert az alapján a kolóniavédelem rendszerén belül látható az ellenséges hírszerző szolgálatok tevékenységének fokozódása a magyar állampolgárok ellen, így egyben ez az állambiztonsági munka már egy magasabb szerveződési fokát feltételezi, azonban ennek átlátásához szükséges megvizsgálni a defenzív

³⁵ KRAJCSÍR Lukács (2017): *Negyed évszázados „Arab tavasz” – az algériai polgárháború öröksége.* Napi Történelmi

³⁶ TÓTH Eszter (2011): *A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata, 1945-1990.* Betekintő 5/(2). sz. 13.

³⁷ TÓTH Tamás (2025): Az algériai egészségügyi kooperáció disszidálásokkal kapcsolatos állambiztonsági aspektusai – „ORVOSOK”. In SOLT István, MEZEI József (szerk.): *Szemelvények az állambiztonsági munka mindennapjairól I. – A III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökség tanulmánykötet.* Budapest: Polgári Nemzetbiztonsági Szolgálatok Tudományos Innovációs Fóruma. 93-104.

³⁸ ÁBTL 3.2.5. 0-8-297/1/1. Határozat. 1963. 54.

³⁹ ÁBTL 3.2.5. 0-8-297. „ORVOSOK” fn-ű objektum dosszié. 1963-1991.

⁴⁰ TÓTH (2011) 15-22.

⁴¹ ÁBTL 3.2.5. 0-8-530/1/1. Határozat. 1979. 58.

⁴² ÁBTL 3.2.5. 0-8-530 „TÁVOLI” fn-ű objektum dosszié. 1979-1991.

kolóniavédelmem mellett az Algériában működő offenzív hírszerző munka szervezeti és hálózati fejlődését is.

A 3307/1967. számú MT határozat alapján 1967. augusztus 01-től a BM III/I. Csoportfőnökség további feladatává vált többek között az *„aktív harc az ellenséges hírszerző és elhárító szervekkel a Magyar Népköztársaság határain túl hazánk s a szocialista tábor országai biztonsága, a kapitalista külföldön szolgálatot teljesítő, vagy oda kiutazó magyar állampolgárok védelmében.”* Így a tudományos és műszaki hírszerzés felértékelődése okán 1967. augusztus 01-től a BM III/I-4. Osztályból az F. Alosztály kivált és az az önálló BM III/I-5. Osztály hadrendi számon működött tovább egészen 1970. szeptember 01-ig, amikor is felállították a BM III/I-11. Osztályt (11-es vonal), ami a hazai bázison folyó hírszerzés mellett elsősorban a harmadik országos hírszerzésért felelt, így egyik fő feladatává a harmadik világban a nem rezidentúrális hírszerzőpontok, társadalmi rezidentúrák irányítása, a magyar külképviseleti szervek és kolóniák védelmében való közreműködés egészen a rendszerváltásig.⁴³ Megnyitásra kerül az „ATLASZHEGYI” objektum dosszié,⁴⁴ ami mind a kapitalista országok algériai ügynöki operatív helyezettére, mind az algériai speciális szervekre vonatkozóan tartalmaz információkat. A BM III/I-11. Osztály az 1973. augusztus 29-ei javaslata⁴⁵ alapján az „Arányi Árpád” fedőnéven foglalkoztatott Szentesi Antal titkosmunkatárs⁴⁶, az MNK Algíri Nagykövetség II. osztályú tanácsosának, első beosztottjának vezetésével 10 fős társadalmi hírszerző rezidentúrát létesített *„Algériában politikai, gazdasági, tudományos, műszaki információk szerzésére, ügynöki hálózat szervezésére, operatív akciók végrehajtására, továbbá Algéria területén működő magyar külképviseleti intézmények, a magyar állampolgárok védelmének biztosítására”*, egyben az „Algíri [Társadalmi Hírszerző] Rezidentúra” szervezési dosszié⁴⁷ megnyitásával.

Algéria szoros gazdasági kapcsolatot tartott fenn a kapitalista országokkal – például Franciaországgal, az USA-val, az NSZK-val –, törekedett a kapcsolatok fejlesztésére a szocialista országokkal is, amely hatására mind két pólusból számos szakember dolgozott Algériában. Ennek okán a hálózat feladata volt többek között ügynökség útján behatolni a francia, amerikai és nyugatnémet külképviseleti intézményekbe, kereskedelmi, sajtó képviseletekbe, szakember csoportokba társadalmi kapcsolatok szervezésével, tippszemélyek kutatásával, feldolgozásával.⁴⁸ Az ügynökhálózat kiterjedt például indonéz diplomatára, az algériai Pénzügy és Tervgazdálkodási Minisztérium főosztályvezető-

⁴³ ÁBTL 1.11.4. 67-16-1042/1970. Tervezet a III/I. Csoportfőnökség állománytáblázata részleges módosítására. 1970. október 8.; ÁBTL 1.11.4. 67-16-1164/1976. (16-462/1/1976.) Javaslát a BM III/I. Csoportfőnökség állománytáblázatának módosítására (jóváhagyva). 1976. szeptember 30.; ÁBTL 1.11.4. 67-16-427/1981. Javaslát a BM III/I. Csoportfőnökségen ideiglenes állománytáblájára. 1981. február 28.; ÁBTL 1.11.4. 1981. november 6.-ai vezetői értekezlet anyagából kiemelt iratok (a BM III/I. Csoportfőnökség ideiglenes állománytáblája, és létszámkimutatása)

⁴⁴ ÁBTL 3.2.5. 0-8-639/1/a. „ATLASZHEGYI” 1969-1980.

⁴⁵ ÁBTL 3.2.6. 0L-8-80/I. Javaslát. 1973. 9-18.

⁴⁶ ÁBTL 3.2.6. 0L-8-80/I. Átirat. 1972. 41.

⁴⁷ ÁBTL 3.2.6. 0L-8-80 „Algíri [Társadalmi Hírszerző] Rezidentúra” szervezési dosszié. 1973-1980.

⁴⁸ ÁBTL 3.2.6. 0L-8-80/I. Javaslát. 9-11.

helyettesére, aki az MNK-ban folytatta felsőfokú és agrártudományi doktori tanulmányait, a „Ben Hari” fedőnéven foglalkoztatott Sonhheim állami bányák termelési főosztályvezető-helyettesére,⁴⁹ a Felsőoktatási Minisztérium Külügyi Osztályának vezetőjére, a Legfelső Bíróság egy tagjára, egy kanadai állatorvosra, valamint „Bagdadi” fedőnéven foglalkoztatva az Algírba telepített egyiptomi kultúrattasára.⁵⁰

A BM III/I-11. Osztályának 1978. október 11-ei átirata alapján a belügyminiszter 1979. március 1-jei hatállyal „*elrendelte Hírszerző pont létesítését Algírban a Magyar Népköztársaság Nagykövetségének fedése alatt*”, évi 4.000 USD előirányzásával a várható költségek fedezésére, egy fő hírszerzőtiszti telepítésével.⁵¹ A hírszerzőpontra gazdaság-politikai diplomata fedésben, „Komáromi” fedőnéven kihelyezésre kerülő Kovács József r. alezredes 1978. október 10-ei felkészítési tervének⁵² jellemzés része alapján „*10 évig illegálisan utazott. A hírszerző munkát, annak elvi és technikai vonatkozásait magasfokon ismeri. Több éven keresztül az Idegennyelvi Főiskola Operatív Tanszékén tanárként dolgozott. A legális rezidentúrákon végzett munkája, valamint illegális utazásai folyamán számtalan éles akcióban vett részt.*” A felkészítési programnak megfelelő 1979. január 29-ei jelentése szerint részt vett a BM különböző szakterületeinél operatív elméleti és ügyszerű, operatív technikai, valamint politikai felkészülésen, továbbá annak ellenére, hogy tapasztalatára tekintettel figyelési, nyelvi, gépkocsivezetői gyakorlati felkészítést nem irányoztak elő számára, részt vett kb. 1 héten keresztül – „*mint figyelő brigádtag*” – egy éles akciót végző figyelő brigádban, amelyet igen pozitívan élt meg.⁵³ Bogye János r. vezérőrnagy, a BM állambiztonsági főcsoportfőnök-helyettesének 1979. január 30-ai, G. P. Szvesnyikov ezredesnek a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság (a továbbiakban: KGB⁵⁴) budapesti képviselete munkatársának⁵⁵ címzett átiratában⁵⁶ tájékoztatta a szovjet társszervet, hogy „*Algériában, a jelenleg működő Társadalmi Hírszerző Rezidentura helyett, Hírszerzőpontot állítunk fel.*” Kezdeményezte továbbá a szovjet információmegosztást Algéria ügynöki operatív helyzetéről, kérte helyi szovjet összekötő tiszt kijelölését a franciául beszélő kihelyezett hírszerzőtiszttel való kapcsolattartás érdekében. Az 1979. február 27-ei válaszirat⁵⁷ alapján a szovjetek egyetértettek az operatív kapcsolat létesítésével, az 1979. március 15-ei magyar válasziratban⁵⁸ a BM a kapcsolatfelvétel időpontja, módjaként javasolta, hogy az a szovjet fél kezdeményezésére 1979. május elején, Kovács elvtársnak

⁴⁹ Tóth Tamás (2022): Magyar állambiztonsági hálózat az Algériai Népi Demokratikus Köztársaságban 1962-1973 között. Arc és Álarc, Kommunista Állambiztonság Különszám. 223-224.

⁵⁰ ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Javaslat. 1973. 16-18.

⁵¹ ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Átirat. 1978. 191.

⁵² ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Felkészítési terv. 1978. 192-195.

⁵³ ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Felkészítési terv. 1978. 192-195.; OL-8-80/I. Jelentés. 1979. 196-199.

⁵⁴ KGB: Комитет государственной безопасности (КГБ: Комитет государственной безопасности) - Állambiztonsági Bizottság

⁵⁵ Sz. n. (2002): *Koszov borocskát, Fomuskin magnórádiót kapott....* Beszélő 7/(2) sz.

⁵⁶ ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Átirat. 1979. 200.

⁵⁷ Uo. 215.

⁵⁸ Uo. 214.

a szovjet kapcsolat munkahelyére történő meghívásával történjen, ahol az alábbi jelmondatokat közlik:

„Budapestről Kuznyecov elvtárs üdvözetét hoztam”,
amire válaszként Kovács elvtárs azt kérdezi:

„Jár-e még Kuznyecov elvtárs a Széchenyi fürdőbe szaunázni?”

A fentiekről a BM 11-es vonal „Pusztai” fedőnevű algériai tartótisztje 1979. április 9-én tájékoztatta „Komáromi”-t, valamint kezdeményezte a kapcsolatfelvétel létrejöttéről szóló jelenést, amely 1979. május 14-ei megtörténtéről „Komáromi” 1979. június 28-ai jelentésében⁵⁹ be is számol. Ennek során együttműködésük főbb irányai például a *„főbb ellenség elleni munka vonalán szerzett értesülésekről egymás tájékoztatása /mindenekelőtt USA, NSZK, Franciaország témákban/”,* de Algéria bel- és külpolitikai, ügynöki operatív helyzete, valamint a kolóniák elleni ellenséges tevékenységgel kapcsolatos információk cseréjére is kiterjedt. A szovjet értékelés szerint az algériai elhárítás elsősorban a franciák ellen dolgozott, utána következett – jó gazdasági kapcsolataik ellenére – az USA, majd az NSZK. Az MNK BM Állambiztonsági Főcsoportfőnöksége és a KGB közötti fentiek szerinti információcsere kapcsán szükséges kitérni arra, hogy a két ország állambiztonsági szervei között bilaterális megállapodás volt, *„amelyben rögzítették a két szerv, illetve a hírszerző és kémelhárító feladatokat ellátó szervezeti egységek közötti kooperáció szükségességét.”*⁶⁰ *„Az első ilyen típusú egyezményt – a jelenleg rendelkezésre álló adatok szerint – 1962-ben kötötte egymással a két fél⁶¹, ezt újították meg 1973-ban”* a MNK BM és a KGB között 1973. május 30-án aláírt együttműködési Megállapodás⁶² keretében.⁶³ (A budapesti KGB kirendeltség például az 1962-es megállapodáson alapult.⁶⁴) A szovjet és a magyar állambiztonsági szervek közötti Algériát érintő, azon belül is a francia vonatkozású információk cseréje igen aktív volt – elsősorban szovjet irányból.

A 11-es vonalon az 1979-ben létesített hírszerzőpont potenciálját a kolóniavédelmi vonal is igyekezett kiaknázni, amelyet például a BM III/I-2. Osztály 1979. november 28-án felterjesztett – a „TÁVOLI” fedőnevű kolóniavédelmi objektum dossziében lefűzött – hírigénye⁶⁵ is alátámaszt. Ez alapján célkitűzés volt *„az állam és szolgálati titok, valamint,*

⁵⁹ ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Jelentés. 1979. 228.

⁶⁰ Tóth Eszter (2012): *„A harc mindenesetre folyik; vigyázni kell, mert a világreakció rájött, hogy túljártunk az eszén.” A KGB vezetőinek Budapesten tartott helyzetértékelése 1968 decemberében.* Betekintő 6/(2). sz.

⁶¹ ÁBTL 1.11.12. 553. d. Egyezmények – Szovjetunió 1962–1973; 41-11-Sz-32/40-62. Megállapodás a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság és a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma közötti együttműködésről, Moszkva, 1962. június 26.

⁶² ÁBTL 1.11.1. 47. d. A Belügyminisztérium és a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság közötti együttműködés, 1973. május 30.

⁶³ KRAHULCSÁN Zsolt (2007): *KGB és III. Főcsoportfőnökség: egy kapcsolat vége...(?) (A szovjet–magyar állambiztonsági együttműködés szabályozása 1989-ben).* Betekintő 1/(4). sz.

⁶⁴ A megállapodás szerint a KGB kirendeltségének egy vezetőből, egy helyettesből, valamint három operatív munkatársból és *„szükséges létszámú”* műszaki (segéd) személyzetből kellett állnia, az ezzel kapcsolatos költségek pedig a KGB-t terheltek.

⁶⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-530/1. Hírigény. 1979. 153-157.

a kihelyezett személyek operatív védelme, a fedőszervül szolgáló külképviseleti objektumok, kolóniák tekintetében, továbbá minden olyan helyen, ahol az ellenséges hírszerző szolgálatok tevékenysége észlelhető.” A célkitűzések megvalósítása érdekében a 2-es vonal felelősenek – aki kezdetben szintén „Komáromi” – feladata volt *„a fogadó országban tevékenykedő ellenséges elhárító és hírszerző szervek munkájára vonatkozó adatok, információk operatív és egyéb úton történő folyamatos gyűjtése”,* a hálózatépítés, a konspiráció fenntartása, a *„kolónia tagjainak hazánk vagy a fogadó ország törvényeit sértő magatartására vonatkozó adatok időbeni jelzése”,* az ellenséges hírszerző tevékenység felderítésének, felfedésének szervezése, biztonsági intézkedések megtétele stb. A hírszerzőpont nyilvántartott tagjainak 1983. május 1-jei szabadságolási terve alapján a 11-es vonalon minimum 6 fős, a 2-es vonalon minimum 15 fős MNK kiküldöttből álló szervezete volt – nem részletezve a külföldi bázison szervezett ügynökhálózatot.⁶⁶

A FRANCIA HÍRSZERZÉS ALGÉRIAI ÜGYNÖKI OPERATÍV HELYZETE

Mint az a fentiekben ismertetésre került az MNK állambiztonsági szerve kiemelt érdeklődést mutatott a „főellenségnek” számító francia hírszerző szolgálatok algériai bázisú tevékenysége iránt. A 2-es vonalon keletkező, *„A főellenség speciális szerveinek tevékenysége”* fejezetcímű 1966. szeptember 5-én fordított szovjet társszervi információk⁶⁷ alapján Franciaország összesen 33 algériai városban rendelkezett külképviseleti kirendeltséggel, úgymint nagykövetség, főkonzulátus és konzulátus, számos hivatalos képviselő diplomáciai sértetlenséggel bírt, amely a szovjet szerv szerint mutatja az ország jelentőségét a francia hírszerzés számára. A jelentés beszámol francia fedőszervekről is, miszerint: *„A francia hírszerzés a diplomáciai képviseleteken kívül felhasználja fedőszerveként az Algériában lévő francia állami és magánhivatalokat.”* Az irat ilyen intézményként jelöli meg az algíri Francia Kulturális Központot, a Coopération újságot szerkesztő Algériai-Francia Együttműködés Szervezetét, amelynek szerkesztőjéről, Suajye-ről ismeretes volt, hogy *„kapcsolatokat próbál kialakítani a szovjet képviselőkkel, és felhasználni ezt a kapcsolatot a dezinformáció terjesztésére”.* Ezen kívül az információ szerint: *„A francia hírszerző szervek kettes irodája fedőszerveként az „Air France” társaságot használja, melynek beosztottjai feltűnően keresik a szovjet állampolgárokkal a kapcsolatot. Ebben különösen aktív Düran Biel a társaság vezérigazgatója és helyettese D. Akunso, azonkívül Saber, a társaság beosztottja.”* Számos minisztériumban a függetlenedést követően is dolgoztak francia tanácsadók, akik a szocialista államok polgárainak tanulmányozásával foglalkoztak, pozícióikat kihasználva az algériai biztonsági szervek, állampolgárok útján is igyekeztek feldolgozni az Algériába vezényelt szovjet katonai szakembereket. A francia speciális szerveknek jó lehetőségei voltak algériai bázison a külföldiek feldolgozására. *„Ennek érdekében felhasználják a széleskörű algériaiakból álló ügynöki hálózatot is, amelyet még Algéria francia gyarmati létének időszakában hoztak létre.”*⁶⁸

⁶⁶ ÁBTL 3.2.5. 0-8-530/1. Szabadságolási terv. 1983. 81-83.

⁶⁷ ÁBTL 3.2.5. 0-8-297/1/1. Jelentés. 1966. 137-140.

⁶⁸ ÁBTL 3.2.5. 0-8-297/1/1. Jelentés. 1966. 138-139.

A Központ 1966. december 20-ai hírigénye tudományos-műszaki hírszerzés vonalán kiterjedt például belpolitika terén a külföldi befolyás alatt álló algériai politikai személyek jellemzésére, külpolitika terén a Franciaországgal fennálló politikai és kulturális kapcsolatokra, gazdasági téren „*az egyes kapitalista országok gazdasági aktivitásának formái és eredményei*”-re, a fontosabb beruházásaikra és ezek szerződéseire. Ezeken túl a katonai és biztonsági helyzet tekintetében a hadseregre, a biztonsági és hírszerző szervek szervezetére, módszereire külföldi társszervekkel való együttműködésükre, tevékenységük jellemzésére az egyes szocialista és kapitalista államok, egyéb arab országok képviselővel szemben.⁶⁹

A szovjet társzervi információkon alapuló 1967. április 11-ei feljegyzés⁷⁰ részletesen vizsgálja a francia haderő algériai jelenlétét, amely mintegy 7 katonai bázist működtetett Algériában. Ezek közül a NATO⁷¹ korábbi stratégiai bázisaként is működő Mers El-Kebir támaszpont volt a legjelentősebb tengeri, légi és szárazföldi fegyvernemi képességekkel. Ezt a megállapodások szerint 1977-ig tarthatták fenn a franciák, míg a másik hatot 1967. júliusáig. A támaszpont feladata volt a francia szaharai kísérleti támaszpontok biztosítása, egyben itt helyezkedett el Franciaország algériai csapatainak főparancsnoksága. A kikötőben 5-7 kisebb cirkáló tartózkodott, nagyobb szállítmányozási hadihajók 2-3 hetente érkeztek, a bázis földalatti része 15.000 katona huzamosabb elhelyezésére volt alkalmas, földalatti úthálózata kb. 300 km. Ain El-Türk közelében helyezkedett el a bázishoz tartozó légítámaszpont, amely elsősorban szaharai tranzitbázisként funkcionált néhány Vantour típusú repülőgéppel, 4 nehéz és 5 könnyű helikopterrel. A légítámaszpont helyőrsége az AMX-13 típusú páncélosokkal és EBR taktikai föld-föld rakétákkal felszerelt Idegenlégió teljesen feltöltött első páncélos ezredéből, a második ejtőernyős ezredéből, valamint a tizedik GAMA⁷² és a tizenharmadik BIMA⁷³ egységéből állt a műszaki, híradó, csendőr és adminisztratív egységeken kívül. A támaszpont szimbolikus jelentősége is megnőtt, hiszen utolsó bázisként „*ez a támaszpont jelenti majd az Algériában lévő francia javak és érdekek közvetlen biztosítását*”, továbbá az Idegenlégió számára is kiemelt, hiszen Franciaországban csak ideiglenes jelleggel tartózkodhattak. A Regane, Adrar és In Salah támaszpontok leszerelése 1967. áprilisáig befejeződött. „*Hammagiurban sor került a két utolsó francia kísérletre, a „Diadame” mesterséges műholdak felbocsátásával. E támaszponton folyt eddig a föld-föld, a föld-levegő, valamint a világűr kutatásra szánt rakéták kipróbálása.*” Az In Ekker bázis könyékén végezték „*a franciák földalatti atomrobbantási kísérleteiket.*” A Colom Bechar támaszpont felszámolását 1967. júniusára ütemezték. Az algériai hadsereg tisztjeinek jelentős része francia katonai iskolát végzett, a francia hadseregben teljesített szolgálatot, az algériai hadsereg műszaki, hadtáp és adminisztratív tisztjeit francia segítséggel képezték ki. 1967-ben 25 francia tiszt és altiszt tanított az algériai katonai műszaki tiszti iskolán, a haditengerészetnél 10, továbbá Algírban a Központi Katonai Kórházban 40 katonaorvos és 50 ápoló teljesített

⁶⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-297/1/1. Hírigény. 1966. 142-143.

⁷⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-297/1/1. Feljegyzés 1966. 152-157.

⁷¹ NATO: North Atlantic Treaty Organization - Észak-atlanti Szerződés Szervezete

⁷² GAMA: Groupe d'Artillerie Martime - Tengeri Tüzérezred

⁷³ BIMA: Bataillon d'Infanterie d'Outre-Mer - Tengerészgyalogos Zászlóalaj

szolgálatot.⁷⁴ A fentiek alapján látható, hogy a KGB milyen mélységű információforrással bírt algériai hírszerző bázisán a franciák tekintetében.

A Központ 1968. szeptember 18-ai hírigénye⁷⁵ kiegészült belpolitikai vonalon Houari Boumédiene algériai elnök ellenzékében lévő franciabarát vezetők, befolyásuk és hatáskörük jellemzésével, a külpolitikai terén a „*franciák jelenlegi pozícióinak felmérése, gazdasági, műszaki, kulturális stb. területen*”, a katonai és biztonsági helyzet területén a „*katonai, karhatalmi és biztonsági szervek nyugati vonatkozású kapcsolatai /Kiképzők, egyes felszerelési tárgyak, stb./*” vonatkozásában.

Szintén szovjet társszervi információk⁷⁶ alapján 1970-re Algéria külpolitikájának irányát a „*Nyugat felé való kapcsolatok keresésének tendenciája*” jellemezte, különösen szembeutó volt ez Franciaország viszonylatában, mivel garanciákkal is elősegítették a magántőke beáramlását. A francia-algériai katonai együttműködés is intenzíven fejlődött. „*Egy 1969 júliusi megállapodás értelmében Párizs 40 millió dollár értékben szállított gyakorló repülőgépeket Algériába és tárgyalások kezdődtek Mirage gépek eladásáról is. [...] növelik a Franciaországban kiképzendő algériai katonák számát, és tárgyalások folytak a két ország biztonsági szerveinek együttműködéséről is.*”⁷⁷ Azonban egy 1971. június 12-ei szovjet társzervi információ szerint Algéria és Franciaország viszonyában elhidegülés volt tapasztalható, amely hatására Algéria a gazdasági kapcsolatok fejlesztése terén inkább az NSZK irányába fordult.⁷⁸

A Központból a BM III/I-11. Osztály algériai vonalának tartásáért felelős „Pusztai” fedőnevű tisztje 1977. április 6-ai átiratában⁷⁹ megküldte „Arányi Árpád” fn-ű társadalmi rezidensnek az USA, Franciaország, Egyiptom, Szaud-Arábia és Irán különleges szolgálatai vezető képviselőinek 1976 végén Iránban megtartott értekezletéről rendelkezésre álló információkat. Az értekezlet összehívására az USA és Franciaország hírszerző szervei képviselőinek kezdeményezésére került sor, akikkel több alkalommal is találkozott Hoszni Mubárak az EAK⁸⁰ – azaz Egyiptom – alelnöke, aki abban az időszakban hivatalos látogatáson tartózkodott Iránban. Az értekezleten a kezdeményező felek javaslatára megvitatták a „*különleges szolgálatok erőfeszítései egyesítésének kérdését a szovjet befolyás közel-keleti erősödése elleni harcra, a szocialista közösség e térségben meglévő tekintélyének aláásására, a Szovjetunió és a többi szocialista ország hírszerző tevékenysége elleni munka koordinálására.*”⁸¹ A résztvevők arra a következtetésre jutottak, hogy a szocialista országok tovább növelik befolyásukat a térségben – hiába annak

⁷⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-297/1/1. Feljegyzés. 1966. 152-158.

⁷⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-297/1/1. Hírigény. 1968. 181-183.

⁷⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-297/1/1. Feljegyzés. 1970. 224.

⁷⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-297/1/1. Feljegyzés. 1970. 224.

⁷⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-297/1/1. Feljegyzés. 1971. 235-236.

⁷⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-297/2/1. Feljegyzés. 1977. 59-61.

⁸⁰ EAK: Egyesült Arab Köztársaság. Az EAK (arabul الجمهورية العربية المتحدة – al-Ġumhūriyya al-‘Arabiyya al-Muttaḥida) Egyiptom és Szíria uniója, föderációja volt, amely a pánarab nacionalizmus eszméinek 1958-as megvalósulásaként jött létre, 1958–1961 között része volt az Egyesült Arab Államok nevű, Jemennel létesített szimbolikus konföderációnak is, majd 1961-ben Szíria kilépésével bomlott fel. Egyiptom ezt követően az 1970-es években is az EAK megnevezést viselte.

⁸¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-297/2/1. Feljegyzés. 1977. 60.

csökkenése Egyiptom, Szíria és Libanon vonatkozásában –, amely reális veszélyt rejtett magában a fennálló rezsimek számára. Így az értekezleten kidolgozták és jóváhagyták a tagállamok hírszerző szervei közötti együttműködés főbb irányait és formáit, amely elsődlegesen az információmegosztásra irányult. A hivatkozott átirat szerint a Központ továbbá kezdeményezte az algériai hírszerző hálózati bázison megkeletkező további kapcsolódó információk beszerzését.

A KGB budapesti kirendeltsége 1979. május 8-ai átiratában⁸² tájékoztatja a BM állambiztonsági főcsoportfőnök-helyettesét Algéria aktuális ügynöki operatív helyzetéről, amelyben kitért többek között a francia hírszerző szervek tevékenységére is. Kiemelte, hogy a *„francia különleges szolgálatok célirányos munkát folytatnak az Algéria területén lévő szocialista országokbeli objektumok és állampolgáraik ellen.”* Módszertanuk során *„a franciák felhasználva jelentős üzleti kapcsolatukat”* munkatalálkozóik során felméri a szocialista országok kolóniáinak hangulatát, nyugati szakértőkkel tanulmányozzák a kiküldötteket *„politikai vitákat kezdve velük a szocialista országbeli demokrácia kérdését illetően; egyes esetekben mélyítik a kapcsolatokat, felhasználva a szenvedélyeket, gyengeségeket, a közös szakmai érdeklődést”*, majd algériai kapcsolataikat is bevonják a kapcsolatfelvételbe, adatgyűjtésbe. A jelentős francia kolóniák, valamint az algériai burzsoázia egy részével fenttartott szoros francia kapcsolatok az algériai magánszektor, valamint a nyugaton tanult algériai tisztviselők körében felerősítették az ellenzéki hangulatot, amely lokalizálására és bomlasztására az algériai operatív szervek nagy erőket fordítottak, így csökkentve kapacitásaikat *„a nyugati hírszerző szervek szocialista országbeli állampolgárok ellen folytatott tevékenysége felett”*.⁸³ Egy 1983. december 1-jei feljegyzés⁸⁴ szerint annak ellenére, hogy Algéria az „El Nem Kötelezett Országok Mozgalma”⁸⁵ vezetőjeként igyekszik egyenlő távolságot tartani mind az imperialista, mind a szocialista tömböktől, *„az algériai vezetők körében mind nagyobb befolyással bírnak a nyugat-európai országokkal, az USA-val és a Kínával való katonai együttműködés hívei. [...] Ezzel együtt, több nyugat-európai ország periodikusan szállít Algériának speciális technikákat a rendőrség és a csendőrség számára”*. Algéria speciálisan felszerelt gépkocsikat és motorkerékpárokat vásárolt Franciaországban is.⁸⁶

Az Algériai hírszerzőpont „Jávor” fedőnevű tagja egy 1984-es „Ellenséges tevékenység a szakértők között” tárgyú jelentése⁸⁷ alapján fedőmunkája során felmérést végzett, amely szerint a *„Francia Intézet mindenütt a magyarok érdeklődésének középpontjában áll. Ez az intézet – algíri központtal – behálózta egész Algériát.”* Az Intézet igen aktív volt, iskolákat tartott fenn, nyelvtanfolyamokat, kulturális rendezvényeket szervezett, az

⁸² ÁBTL 3.2.5. 0-8-297/2/1. Átirat + Tájékoztató. 1979. 228-243.

⁸³ ÁBTL 3.2.5. 0-8-297/2/1. Tájékoztató. 1979. 239-240.

⁸⁴ ÁBTL 3.2.5. 0-8-530/2/1. Feljegyzés. 1983. 143-149.

⁸⁵ A Mozgalom 1961-es belgrádi megalapítása óta azokat az országokat tömöríti, amelyek nem csatlakoztak egyetlen nagyhatalmi, katonai tömörüléshez sem. Alapítója volt Egyiptom, Jugoszlávia, India és Indonézia. Algéria a Mozgalom tagja egészen 1961-től. (VUKMAN Péter (2011): Jugoszlávia és az el nem kötelezett országok belgrádi kongresszusa, 1961 - A Foreign Office iratai tükrében. Világtörténet 33/(1-2). sz. 77-89.

⁸⁶ ÁBTL 3.2.5. 0-8-530/2/1. Feljegyzés. 1983. 144-146.

⁸⁷ ÁBTL 3.2.5. 0-8-530/3/1. Feljegyzés. 1984. 39.

információ alapján, „*aki csak teheti, gyermekét francia iskolába járattja.*” Tlemcenben és Bėjaiában a magyarok számára külön nyelvi csoportokat is indítottak. „Jávor” értékelése szerint: „*A magyarok ilyenmértű érdeklődése a francia speciális szervek és a velük együttműködő más nemzetiségű speciális szervek számára is rendkívüli lehetőséget nyújt a tippkutatásra, egyesek tervszerű feldolgozására.*” A források alapján „Jávor” nem volt más, mint Józan Gábor r. alezredes, a BM III/I-11. Osztályának „SZT” állományú kiemelt főoperatív beosztottja, akinek fedőmunkahelye 1982. március 24-e és 1987. február 17-e között az MNK Algíri Nagykövetsége volt.⁸⁸

„Jávor” 1984-es jelentésében 11-es hírszerző vonalon a római katolikus egyház kapcsán is küldött jelzést a Központnak. Eszerint: „*Az Ain-Thémusaint-beli katolikus francia pap élénk tevékenységet kezd kifejteni a magyar szakértők között. Előbb csak néhány vallásos, templomát misehallgatás céljából felkereső szakértővel teremtett kapcsolatot, majd szélesítette személyes ismereteit. El Malah-ban nyelvtanfolyamot tart, közbenjár gyerekek iskolai felvételénél a Francia Intézetnél, ebédre hívott meg magyarokat, s maga is látogatást tett magyar családoknál.*” 1985-ben 2-es kolóniavédelmi vonalon is információ keletkezett francia pap kémgyanús tevékenységéről. A „Váci” fedőnevű – feltételezhetően rezidens, kihelyezett kolóniavédelmi operatív tiszt, de nincs konkrét adat – hálózati munkatárs 1985. március 12-ei, algíri állomáshelyű rejtjelezett táviratában⁸⁹ értesíti a 2-es vonalat – Tóth elvtársra, azaz Tóth Lajos r. főhadnagyról szignálva, aki a BM III/I-2. Osztály algériai kolóniavédelmi vonaláért felelős főoperatív beosztottja –, hogy „*Növényi [véltetően fedőnév, hálózati tag] jelentette, hogy Mohamed Laicstidar nevű algériai baráti jellegű kapcsolata közölte vele, hogy itteni rendőr rokonai szerint Jean Louis Déglais papot a helyi hatóságok francia kémgyanú miatt megfigyelés alatt tartják.*” Az információ alapján továbbá Laicstidar 1984 nyarán Déglaisal egyidejűleg járt Magyarországon Növényi vendégeként. Csordás László r. alezredes, a BM III/I-2. Osztályának vezetője az 1985. március 22-ei átiratában⁹⁰ tájékoztatja a fentiekről Győri Zoltán r. ezredest, a BM III/III. (Belső reakció elhárítás) Csoportfőnökség 1. Osztályának (az egyházak vonalán tevékenykedő ellenséges elemek elhárítása) vezetőjét, kiegészítve az hálózat útján beérkező információt azzal, hogy a korábban Normandiában teológia professzorként dolgozó Déglais az „*Algériában dolgozó magyar állampolgárok körében aktív tevékenységet folytat.*” Nevezett magyar hívő barátai meghívására megvalósult 1984-es MNK belső útján meglátogatta Pannonhalmát, Esztergomot és Visegrádot is. Továbbá a kolóniavédelem kezdeményezte az klerikális reakció elhárításnál a Déglaisal kapcsolatos információik átadását is. A Domonkos rend kairói székhelyű Keleti Tanulmányok Intézetének honlapja szerint Jean-Louis Déglais atya 1953-ban született, francia állampolgár, és 1978 óta az algériai Orán egyházmegyéjében élt misszionáriusként. A bibliai tanulmányok elvégzése után Normandiában tanított exegézist, majd iszlám tanulmányokat végzett. Jelenlegi kutatásai a bibliai hagyományokra az iszlám irodalmában, a próféták történeteinek (qışaş al-anbiyā’)

⁸⁸ ÁBTL 2.8.2.1. K-294 119/114/1982.03.31. BM III/I. csf. pcs.

⁸⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-530/3/2. Rejtjelezett távirat. 1985. 126.

⁹⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-530/3/2. Átirat. 1985. 125.

recepciójára összpontosítanak. Egyik legjelentősebb műve az 1999-ben kiadott „*David raconté par les musulmans*”, azaz „*Dávid a muszlimok elbeszélésében*„ című könyve.⁹¹

A fentiek jól példázzák az állambiztonság algériai hálózati munkájának fejlődését a társadalmi rezidentúra alapú szervezéstől a hírszerzőpont kialakításáig a kolóniavédelem és a tudományos-műszaki hírszerzés terén. Az MNK BM hírigénye a vizsgált időszakban kiterjedt például a francia hadseregre, az Idegenlégióra, a francia hírszerzés fedőszerveire is. Az operatív munka során láthatóvá vált a francia hírszerzés térségbeli tippkutató, beszerző tevékenysége, amely kiterjedt akár magyar disszidensek, akár francia katolikus papok foglalkoztatására is. Bizonyításra került a szovjet és magyar állambiztonsági szervek közötti együttműködés aktivizálódása, mélyülése, például az algériai kormány szocialista, nyugati blokk és az arab országok irányába gyakorolt külpolitikai törekvéseivel kapcsolatos információk megosztása, vagy a francia vadász repülők, egyéb katonai, rendvédelmi eszközök beszerzése terén. Információk keletkeztek az USA, Franciaország, Egyiptom, Szaud-Arábia és Irán különleges szolgálatait vezető képviselőinek 1976-os találkozásáról is.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmányban bevezetesként bemutatásra került Algéria függetlenedése és az egyes idegen hatalmi törekvések közül is kiemelten a gyarmatosító francia érdekek megjelenése, amely során a politikai, gazdasági és katonai szempontok mellett a háttérben meghúzódó titkosszolgálati érdekérvényesítésre, tevékenységbe is betekintést nyerhettünk. Algériát az 1962-es függetlenedésétől kezdődően egészen az 1990-es évekig a szocializmus, a kapitalizmus és az iszlám közötti „hintapolitika” jellemezte hol egyik, hol másik irányzat előtérbe kerülésével, hol a szovjet, hol a nyugati érdekszféra befolyásának növekedésével. Azonban az 1980/90-es évekre az addig lappangó iszlám dzsihadista fundamentalizmus megerősödése egyben újra társadalmi és politikai hatalmi polarizációt okozott, amely az újkori Algériában ismét erőszakos belső zavargásokhoz, végül pedig 1992. januárjára szükségállapothoz vezetett, az egypártrendszer és egyben az iszlám-szocializmus bukását is eredményezve.

Kutatási eredményként feltárássra került a magyar állambiztonság BM III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség hazai szervezeti és algériai kolóniavédelmi, valamint tudományos-műszaki hírszerző hálózati struktúrája, annak főbb változásai a vizsgált 1962-1989 időszakban. Ennek során láthatóvá vált egyrészt a tevékenységi körök erősödése és önállósodása szervezeti elem szintjén is a kezdetben egy osztályon belül (BM III/I-4. Osztály) elkülönült alosztályként működő tevékenységek önálló „osztályosodása” kapcsán (BM III/I-2. Osztály és BM III/I-11. Osztály), valamint a hálózati munka professzionalizálódása során a társadalmi rezidentúra alapú szervezéstől a hírszerzőpont kialakításáig mind kolóniavédelmi, mind tudományos-műszaki hírszerző vonalon. Tapasztalható volt a szovjet KGB és az MNK BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség közötti aktív együttműködés, információcsere a hírszerzés algériai bázisán.

⁹¹ Sz. n. (é. n.): Dominican Institute for Oriental Studies

Az MNK állambiztonsági hírszerző tevékenységének szemüvegén keresztül, elsősorban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában kutatható korabeli dossziék feldolgozásával bepillantást nyerhettünk a francia hírszerzés algériai tevékenységébe, ezzel kapcsolatosan az MNK BM hírigényeibe például a francia hadsereg, az Idegenlégió 1960-as évekbeli bázisainak, képességeinek területén, vagy akár a francia hírszerzés fedőszervei vonatkozásában is. Szovjet állambiztonsági társzervi információkkal kiegészítve az algériai kormány szocialista, nyugati blokk és az arab országok irányába gyakorolt külpolitikai törekvéseivel kapcsolatosan is keletkeztek adatok, például francia vadászrepülők, egyéb katonai, rendvédelmi eszközök beszerzése terén. Információk keletkeztek az USA, Franciaország, Egyiptom, Szaud-Arábia és Irán különleges szolgálatai vezető képviselőinek 1976-os találkozájáról is, ami a résztvevő államok titkosszolgálati együttműködésének megerősítését eredményezte a szovjet és a szocialista országok befolyásának térségbeli gyengítése érdekében. Továbbá a magyar hálózat útján keletkező hírszerzőjelentésekből láthatóvá vált a francia hírszerzés térségbeli tippkutató, beszerző tevékenysége, akár magyar disszidensek foglalkoztatása útján, illetve francia katolikus papok felhasználásával is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források:

- ÁBTL 1.11.1. 47. d. A Belügyminisztérium és a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság közötti együttműködés, 1973. május 30.
- ÁBTL 1.11.12. 553. d. Egyezmények – Szovjetunió 1962–1973; 41-11-Sz-32/40-62. Megállapodás a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság és a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma közötti együttműködésről, Moszkva, 1962. június 26.
- ÁBTL 1.11.4. 67-16-1042/1970. Tervezet a III/I. Csoportfőnökség állománytáblázata részleges módosítására. 1970. október 8.
- ÁBTL 1.11.4. 67-16-1164/1976. (16-462/1/1976.) Javaslat a BM III/I. Csoportfőnökség állománytáblázatának módosítására (jóváhagyva). 1976. szeptember 30.
- ÁBTL 1.11.4. 67-16-427/1981. Javaslat a BM III/I. Csoportfőnökségen ideiglenes állománytáblájára. 1981. február 28.
- ÁBTL 1.11.4. 1981. november 6.-ai vezetői értekezlet anyagából kiemelt iratok (a BM III/I. Csoportfőnökség ideiglenes állománytáblája, és létszámkimutatása)
- ÁBTL 2.8.2.1. K-294 119/114/1982.03.31. BM III/I. csf. pcs.
- ÁBTL 3.1.5. 19600/1. Feljegyzés. 1963. 142-158., 199-203.
- ÁBTL 3.1.5. 19600/2 Feljegyzés 1963. 39-44.
- ÁBTL 3.2.5. 0-8-060/1. Jelentés. 1963. 1-7.
- ÁBTL 3.2.5. 0-8-297/1/1. Feljegyzés. 1966. 152-158.
- ÁBTL 3.2.5. 0-8-297/1/1. Feljegyzés. 1970. 224.
- ÁBTL 3.2.5. 0-8-297/1/1. Feljegyzés. 1971. 235-236.
- ÁBTL 3.2.5. 0-8-297/1/1. Határozat. 1963. 54.

- ÁBTL 3.2.5. 0-8-297/1/1. Hírigény. 1966. 142-143.
- ÁBTL 3.2.5. 0-8-297/1/1. Hírigény. 1968. 181-183.
- ÁBTL 3.2.5. 0-8-297/1/1. Jelentés. 1966. 137-140.
- ÁBTL 3.2.5. 0-8-297/2/1. Átirat + Tájékoztató. 1979. 228-243.
- ÁBTL 3.2.5. 0-8-297/2/1. Feljegyzés. 1977. 59-61.
- ÁBTL 3.2.5. 0-8-530/1. Hírigény. 1979. 153-157.
- ÁBTL 3.2.5. 0-8-530/1. Szabadságolási terv. 1983. 81-83.
- ÁBTL 3.2.5. 0-8-530/1/1. Határozat. 1979. 58.
- ÁBTL 3.2.5. 0-8-530/2/1. Feljegyzés. 1983. 143-149.
- ÁBTL 3.2.5. 0-8-530/3/1. Feljegyzés. 1984. 39.
- ÁBTL 3.2.5. 0-8-530/3/2. Átirat. 1985. 125.
- ÁBTL 3.2.5. 0-8-530/3/2. Rejtjelezett távirat. 1985. 126.
- ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Átirat. 1972. 41.
- ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Átirat. 1978. 191.
- ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Átirat. 1979. 200.
- ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Átirat. 1979. 214.
- ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Átirat. 1979. 215.
- ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Felkészítési terv. 1978. 192-195.
- ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Felkészítési terv. 1978. 192-195.;
- ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Jelentés. 1979. 196-199.
- ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Javaslat. 1973. 9-18.
- ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Javaslat. 9-11.
- ÁBTL 3.2.6. OL-8-80/I. Jelentés. 1979. 228.
- ÁBTL 4.1. A-3189/5 A Belügyminisztérium tájékoztatója a tartós kiküldetést teljesítő magyar állampolgárok számára V., BM Könyvkiadó, 1984.
- ÁBTL 4.1. A-3189/5. Tájékoztató. 17.
- ÁBTL 4.1. A-3189/5. Tájékoztató. 18.
- MNL (MOL) XIX-J-1-j., Algéria 1958–1964. 2. doboz. 001701/3 sz. irat.

Szakirodalmi, internetes hivatkozások:

- COLONEL TAHAR Zbiri (2012): *Un demi siècle de combat. Mémoires d'un chef d'état-major algérien*. Algír: EhChourouh Edition.
- EVANS, Martin – PHILLIPS, John (2007): *Algeria - Anger of The Dispossessed*. Yale University Press.
- J. NAGY László - FERWAGNER Ákos (szerk.): DE GAULLE, Charles (2003): *A reménység emlékiratai: Mémoires d'espoir – 1. Az újjászületés 1958-1962*. Szeged: Gradus ad Parnassum Könyvkiadó.
- J. NAGY László (2012): *A független algériai állam születése*. Acta Historica 134/(1). sz. 177-191. <https://acta.bibl.u-szeged.hu/30510/> (Letöltés ideje: 2026. február 26.)
- J. NAGY László: *Új állam születik: Algéria, 1962*. Külügyi Szemle 13/(3). sz. 108–126.

- https://library.hungaricana.hu/hu/view/KULUGY_KulugyiSzemle_2014/?pg=533&layout=s (Letöltés ideje: 2026. február 26.)
- Kozma Klementina (2017): *Katonai szervezeteken belüli szocializáció. A Francia Idegenlégió katonái*. Hadtudományi Szemle 10/(3). sz. 386-402.
http://epa.oszk.hu/02400/02463/00036/pdf/EPA02463_hadtudomanyi_szemle_2017_3_386-402.pdf (Letöltés ideje: 2026. február 26.)
 - KRAHULCSÁN Zsolt (2007): *KGB és III. Főcsoportfőnökség: egy kapcsolat vége... (?) (A szovjet-magyar állambiztonsági együttműködés szabályozása 1989-ben)*. Betekintő 1/(4). sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_4_krahulcsan.pdf (Letöltés ideje: 2026. február 26.)
 - KRAJCSÍR Lukács (2017): *Negyed évszázados "Arab tavasz" – az algériai polgárháború öröksége*. Napi Történelmi Forrás
<https://ntf.hu/index.php/2017/07/11/negyed-evszazados-arab-tavasz-az-algeriai-polgarhaboru-oroksege/> (Letöltés ideje: 2026. február 26.)
 - MESSAOUDI, Khalida – SCHEMLA, Elisabeth (1998): *Unbowed. An Algerian Woman Confronts Islamic Fundamentalism*. University of Pennsylvania Press.
 - NÓVÉ Béla: « *PATRIA NOSTRA* » '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban. Doktori (PhD) értekezés. Eger: EKF. 196.
<https://core.ac.uk/download/pdf/73977733.pdf> (Letöltés ideje: 2026. február 26.)
 - Sz. n. (1962): L'Humanité. Algír. 1962. április 2.
 - Sz. n. (1962): L'Humanité. Algír. 1962. április 6.; 19.; 25.
 - Sz. n. (1963): Annuaire de l'Afrique du Nord. Párizs: CNRS. 683–704.
 - Sz. n. (2002): *Koszov borocskát, Fomuskin magnórádiót kapott....* Beszélő 7/(2) sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/koszov-borocskat-fomuskin-magnoradiot-kapott%E2%80%A6> (Letöltés ideje: 2026. február 26.)
 - Sz. n. (é. n.): Dominican Institute for Oriental Studies. <https://www.ideo-cairo.org/en/fr-jean-louis-declais/> (Letöltés ideje: 2026. február 26.)
 - SZEPESVÁRI Zsuzsanna (2019): *Küzdelem a független és szabad Algériáért*. Újkor.hu - A Velünk Élő Történelem <http://ujkor.hu/content/algeria> (Letöltés ideje: 2026. február 26.)
 - TÓTH Eszter (2011): *A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata, 1945-1990*. Betekintő 5/(2). sz. 1-40.
https://epa.oszk.hu/01200/01268/00018/pdf/EPA01268_betekinto_2011_2_toth_e.pdf (Letöltés ideje: 2026. február 26.)
 - TÓTH Eszter (2012): „A harc mindenesetre folyik; vigyázni kell, mert a világreakció rájött, hogy túljártunk az eszén.” A KGB vezetőinek Budapesten tartott helyzetértékelése 1968 decemberében. Betekintő 6/(2). sz. 1-13.
https://epa.oszk.hu/01200/01268/00022/pdf/EPA01268_betekinto_2012_2_toth.pdf (Letöltés ideje: 2026. február 26.)
 - TÓTH Tamás (2022): *Magyar állambiztonsági hálózat az Algériai Népi Demokratikus Köztársaságban 1962-1973 között*. Arc és Álarc, Kommunista Állambiztonság Különszám. 211-230.

- TÓTH Tamás (2025): Az algériai egészségügyi kooperáció disszidálásokkal kapcsolatos állambiztonsági aspektusai – „ORVOSOK”. In SOLTÍ István, MEZEI József (szerk.): *Szemelvények az állambiztonsági munka mindennapjairól I. – A III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökség tanulmánykötet*. Budapest: Polgári Nemzetbiztonsági Szolgálatok Tudományos Innovációs Fóruma. 93-104.
https://zenodo.org/records/16436877/files/%C3%81BMKCS_III_II_tanulm%C3%A1ny%C3%B6tet_2025.pdf?download=1
- VUKMAN Péter (2011): Jugoszlávia és az el nem kötelezett országok belgrádi kongresszusa, 1961 - A Foreign Office iratai tükrében. Világtörténet 33/(1-2). sz. 77-89.
https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/vil%C3%A1gt%C3%B6rt%C3%A9net/vt_2011_1-2/077-090_Vukman-.pdf

1979 FORDULÓPONTJAI: AZ IRÁNI ISZLAMISTA FORRADALOM ÉS AZ AFGANISZTÁNI SZOVJET INTERVENCIÓ ELEMZÉSE A KORABELI MAGYAR HÍRSZERZÉS PERSPEKTÍVÁJÁBÓL

ALBERT KATA

BEVEZETÉS

Ha betekintést kívánunk nyerni az állambiztonság korabeli magyar hírszerzés munkájába, akkor az 1962 és 1990 között működő magyar állambiztonság hírszerző szervének, a Belügyminisztérium III/I-es Csoportfőnökségének eredeti iratainak keresztüli vizsgálata megfelelő kiindulópont. A napjainkban kutatási engedéllyel fellelhető dokumentumok között azonban nem csak a feladatkörrel és eljárásrenddel foglalkozó útmutatók feltárása válhat hasznossá. Fontosnak tartom a konkrét információk jelentések értelmezését és ismertetését. A fellelhető információmorzsák a megfelelő forráskritikával és a hidegháborús időszak nemzetközi helyzetének átlátásával társítva új megvilágításba helyezhetik a vizsgált történelmi eseményt. E tanulmány két jelentős nemzetközi fordulópontot ismertet a korabeli magyar hírszerzés eredményeinek elemzésén keresztül.

A kutatáshoz választott térség Nyugat- és Közép-Ázsia. Indokolt az egész térséget tanulmányozni, mivel az ottani események gyakran – gazdasági és biztonsági szempontból – erősen kihatnak a globális folyamatokra, így közvetetten Magyarországra is. A tanulmány ennek alapján két jelentős 1979. évi ázsiai eseményt vizsgál: az iráni iszlamista forradalmat és az afganisztáni szovjet intervenciót, amelyek alapvetően felforgatták a nemzetközi rendet, a két- vagy többoldalú kapcsolatokat és a szuperhatalmak közötti szembenállást.

Célként került kijelölésre e két eseménnyel összefüggő hírszerzőmunka intenzitásának és minőségének meghatározása. Kérdésként fogalmazódott meg az, hogy az információszerzést mennyiben befolyásolta a külföldi, lényegében alárendelt együttműködés.

A tanulmány során célom új, hivatalos forrásban mindeztidáig nem közölt információk átadása, valamint esetleges új összefüggések ismertetése.

A módszertant illetően a tanulmány nyílt és kutatási engedélyhez kötött forrásokra támaszkodik. Ez utóbbit az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára szolgáltatta.

A tanulmány teljességéhez és megfelelő értelmezhetőségéhez szükséges a fejezetek két részre bontása: míg a fejezet első részében az esemény objektív ismertetése a cél, a másodikban a korabeli szocialista Magyar Népköztársaság hírszerzésének megközelítése olvasható. Ugyanakkor a Belügyminisztérium III/I-es Csoportfőnöksége által végzett munka eredményeként számontartott információk megfelelő forráskritikával kezelendők a politikai elvárások figyelembevételével.

AZ IRÁNI ISZLAMISTA FORRADALOM

Ha fel kívánjuk tárni az 1979-ben bekövetkezett legfontosabb eseményeket a térségben és az azokkal kapcsolatos nemzetközi összefüggéseket, lényeges szerepet kap az iráni forradalom, amely során egy – alapvetően a lakosság részéről kibontakozott – tüntetéssorozat eredményeként végleg megbukott az évtizedek óta fennálló monarchikus diktatúra és helyette egy teokratikus – szintén diktatórikus – rezsim vette kezdetét. Céлом kibontani az iráni eseményeket és azok nemzetközi, illetve magyar vonatkozását.

A FORRADALOM ÁLTALÁNOS ISMERTETÉSE

Irán hivatalosan nem került a történelem során gyarmati helyzetbe, azonban a 20. század első felében az orosz/szovjet nyomásnak, majd a kora hidegháborús időszakban nyugati kizsákmányolásnak volt elszenvedője. A második világháború lezárulása és a szuperhatalmak elhidegülése után a nyugati államok egy olyan folyamatba kezdtek, amelynek célja az iráni olaj monopóliumának megszerzése volt, miközben Irán saját olajának egyre kisebb százalékához jutott hozzá.¹ Mohammed Reza Pahlavi sah uralkodása alatt, 1951-ben Mohammed Moszaddek miniszterelnöki pozícióhoz jutott és olyan brit érdekekkel szembenálló iparosítási programba kezdett, melynek során államosítani kívánta az iráni olajat. A miniszterelnök két évvel későbbi eltávolítása és ennek köszönhetően az iráni olaj monopóliumának visszaszerzése a brit és az amerikai hírszerzés más országok belügyeibe való beavatkozásának példájává vált.²

A sah ebben az időszakban egy olyan gazdasági-szociális reformcsomagot hirdetett meg (fehér forradalom), amelynek legfőbb célja az országban működő tőkés fejlődés felgyorsítása volt, és amelyet az Amerikai Egyesült Államok erősen támogatott.³ A csomagon belül a földreform bírt a legnagyobb jelentőséggel, amellyel a dualizmus került bevezetésre. Bár a sah a reformprogramtól éppen a társadalmi osztályok közötti különbségek csökkenését várta, a program kimenetele végül ezzel ellentétesnek bizonyult. Parasztok százezrei jutottak csődbe, akik ennek következtében elhagyták a falvakat, növelve az urbanizációt és a nagyvárosok szélén kialakuló nyomornegyedek számát.⁴ Az 1960-as évektől Irán gazdasági ereje fokozatosan növekedésnek indult, ezzel párhuzamosan azonban a Nyugattól való függés is egyre markánsabban jelentkezett.⁵ Az 1973-ban kitört Jom Kippuri háború miatt kialakult olajválság következtében az iráni vezetés újratárgyalta az olajkérdést és sikeresen visszaszerezte az állami kontrollt. Ezzel a lépéssel szabadon határozhatta meg az olajárakat, és a konzorciummal ellentétben az iráni olajat a világ bármely piacán értékesíthette. Emiatt viszonylag hirtelen hatalmas összeg folyt be az államkasszába, amelynek segítségével finanszírozhatta a társadalmi és

¹ N. RÓZSA Erzsébet (2010): Az Iráni Iszlám Köztársaság – a síita modernizációs kísérlet. Grotius, 5. évf. (44. sz.) 2.

² N. RÓZSA (2010) 4.

³ DZSANGAHIR, Fahmi (1980) Az iráni forradalom társadalmi, gazdasági előzményei. *Egyetemi Szemle*, 2. évf (44. sz.) 23.

⁴ Uo. 24.

⁵ Uo. 28.

gazdasági fejlesztési projekteket, ugyanakkor komoly mértékben függött az olajipartól, és – bár az iparosítási politikája, az olaj monopóliumának visszaszerzése alapvetően sikeres volt – a nyugati hatalmaktól való függőség nem változott.⁶ Az 1970-es években az iráni vezetés az állami költségvetés tetemes részét fordította nyugati fegyvervásárlásokra, miközben a társadalom elszegényedése egyre számottevőbbé vált.⁷

Az iráni forradalom első jelei, a tüntetések már 1978 elején jelentkeztek. Ennek közvetlen kiváltó oka az Ettela'at perzsa folyóirat 1978. január 6-i száma, amely Khomeinit – akit már ekkor hatalmas személyi kultusz övezett – kommunistának, opportunistának és homoszexuálisnak állította be. Ezt követően zajlott le a több, mint egy teljes éven át tartó tüntetэшullám.⁸ Khomeini mindeközben nem tartózkodott Irán területén, Franciaországban letelepedve lázította a sah ellen az embereket. 1978 augusztusában tört ki a forradalom: 447 iráni polgár halt meg Abadanban egy tűz következtében, amelyért a SAVAK-ot, a sah által létrehozott belbiztonsági és hírszerző szervet okolták. Az 1978. szeptember 8-án bekövetkezett „Fekete péntek” során a kormány biztonsági erői tüzet nyitottak a tüntető tömegre több, mint 100 embert kivégezve.⁹ Annak ellenére, hogy ekkorra már rengeteg halálos áldozattal járt a tüntetэшullám, Khomeini levélben arra buzdította szimpatizánsait, hogy folytassák eddigi tevékenységüket.¹⁰

1979 elején a forradalom utáni új kormányzat feloszlatta a SAVAK-ot.¹¹ Khomeini az elűldözött sah által kinevezett és addig kormányzó Shapour Bakhtiart több soron felszólította a lemondásra, azonban ez az első napokban nem történt meg, így Khomeini megérkezésével kettős hatalom jött létre.¹² Az ajatollah 1979. február 1-én tért vissza Iránba, ahol Mehdi Bazargant nevezte ki az ideiglenes kormány (február-október) miniszterelnökének.¹³ Bár a liberálisabb Bazargan-kormány igyekezett megtartani az addig felépített pozitív eredményeket az Egyesült Államokkal, az 1979 őszi távozásakor azonban Khomeininek jutott a végső hatalom, aki mást vallott az USA kérdésében. Decemberben a nép megszavazta az új iráni alkotmányt,¹⁴ amely a hivatalos közlés szerint túlnyomó támogatással került elfogadásra.

Khomeini ígéretei között szerepelt a szabad választások megtartása és a pártok részlegesen szabad működése.¹⁵ Külpolitikáját illetően kezdetben deklarálta, hogy nem ragaszkodik nagy változtatásokhoz, többnyire fenn kívánta tartani Irán meglévő kapcsolatait.¹⁶ Az Egyesült Államokkal azonban már az első napokban érvénytelenítette a

⁶ Uo. 27.

⁷ Uo. 29.

⁸ SEYEDIN Szilvia (2021) Khomeini és az iráni forradalom: elképzelései, intézkedései. *Acta Historica*. 244.

⁹ MALONEY, Suzanne – REZIPOUR, Keian (2019) The Iranian revolution – A timeline of events. *Brookings*.

¹⁰ Uo. 246.

¹¹ Uo. 249.

¹² Uo. 251.

¹³ Uo. 253.

¹⁴ MALONEY – REZIPOUR (2019)

¹⁵ IMHASLY, Manuel (2026) Der grosse Verführer: Wie der Ajatollah den Westen täuschte. *SRF*.

¹⁶ SEYEDIN (2021) 249.

fegyvervásárlási megállapodásokat. Idővel Irán egyre inkább elszigetelődött. Nagyobb hatalomhoz jutott Khomeini saját rendészeti szerve, amely leginkább mollákból¹⁷ állt. A muszlim vallást a szabadság vallásaként kívánta bemutatni, ezen belül deklarálta, hogy a vallási kisebbségeket is tisztelni fogják.¹⁸

Az 1979-es iráni-amerikai viszony elemzéséhez nem hagyható figyelmen kívül az ehhez kapcsolódó talán legismertebb történet, az iráni túszdráma. Az amerikai adminisztráció szorosan nyomon követte a tüntetéshullámot, majd kijelentette, hogy bár alapvetően a sahot támogatja, az iráni nép dönt saját sorsa felett. 1979 novemberében diáktüntető elfoglalták az Egyesült Államok teheráni nagykövetségének épületét, és túszul ejtettek 52 amerikai állampolgárt. A támadás oka az volt, hogy az USA befogadta az elmenekült sahot, és Khomeini kérésére sem adta ki őt.¹⁹ Habár a támadás nem Khomeini által levezényelt akció volt – legalábbis a hivatalos közlés szerint – de az ajatollah rövid időn belül legitímálta azt. A túszejtés összesen 444 napig állt fenn. A kezdeti amerikai válaszlépések között volt a diplomáciai kapcsolatok teljes megszakítása, majd az Operation Eagle Claw,²⁰ amely kudarcra vezetett. Végül hosszas egyeztetés eredményeként, 1981. január 20-án valamennyi túsz szabadon engedték.²¹ Ebben fontos szerepet játszott az Algíri egyezmény²², amelyben az USA vállalta, hogy nem avatkozik Irán belügyeibe, illetve az amerikai bankokban korábban befagyasztott iráni milliárdokat is felszabadították.²³

A magyar sajtóban 1979 elejéig nem jelent meg hír az iráni tüntetésekről.²⁴ 1971. február 1-én azonban a keleti blokkból egyedüli újságíróként a magyar Róbert László kísérhette végig személyesen Khomeini visszatérését.²⁵

Mindeközben Sarlós István, az MSZMP KB Politikai Bizottságának tagja február 1-2-án látogatást tett Jasszer Arafatnál, a Palesztin Felszabadítási Szervezet vezetőjénél.²⁶ A találkozó során mindkét fél az iráni felkelés támogatásáról tett deklarációt és méltatta a sah elleni harcot (annak ellenére, hogy néhány hónappal korábban még Losonczi Pál és Kádár János Reza Pahlavi sahot Magyarországon szívélyes fogadtatásban részesítette). Tehát a hivatalos álláspont szerint a magyar nép is üdvözölte az iráni változásokat és a

¹⁷ Mollák: sīta muszlim vallási vezetők, hittudósok. (Szerző saját megjegyzése.)

¹⁸ SEYEDIN (2021) 255.

¹⁹ Uo. 255.

²⁰ Operation Eagle Claw: Az Egyesült Államok 1980 áprilisában indított különleges katonai művelete az iráni túszválság során fogva tartott amerikai túszok kiszabadítására. (Szerző saját megjegyzése.)

²¹ MALONEY – REZIPOUR (2019)

²² Algiers-i megállapodások: 1981-es USA – Irán túszválság rendezési egyezménye Algéria közvetítésével. (szerző saját megjegyzése)

²³ Algiers Accords. Declaration of the Government of the Democratic and Popular Republic of Algeria. (1981)

²⁴ RÓBERT László (1978) Kormányellenes megmozdulások Iránban. *Népszabadság*, XXXVI. évf. (110. sz.)

²⁵ KRAJCSÍR Lukács (2019) Egy fedélzeten az ajatolláhhallal – Magyarország és az iráni iszlám forradalom. *Napi Történelmi Forrás*.

²⁶ Sz.n. (1979) Magyar Külpolitikai Évkönyv 1979. 88.

sah bukását, illetve hangsúlyozta, hogy az iráni népnek külső befolyás nélkül kell döntenie saját sorsáról.²⁷

A FORRADALOM A MAGYAR HÍRSZERZŐ INFORMÁCIÓGYŰJTÉS MEGKÖZELÍTÉSÉBŐL

A hetvenes években Pahlavi uralma idején Magyarország egyike volt azon országoknak, amelyek iráni olajat importáltak. A Barátság kőolajvezeték mellett az iráni olajvásárlás a Magyar Népköztársaság részéről csupán kiegészítő jellegű volt. A magyar hírszerzés fontos célszágként kezelte Iránt. 1979-ben az információs jelentések száma hirtelen emelkedni kezdett, az ajatollah végső hatalomátvételét és a teokratikus új diktatúra kialakulását követően. A kizárólag magyar hírszerző jelentések száma meglepően magas volt, de az Iránnal kapcsolatos információk túlnyomó részét a szocialista országok állambiztonsági szolgálatai által megosztott jelentések képezték. A jelentések döntően Irán belső helyzetét, külkapcsolatait, a kurd kérdésben elfoglalt álláspontját, illetve a forradalommal kapcsolatos nyugati – főként amerikai – véleményeket tartalmaztak. A következő bekezdésekben felvezetésre és elemzésre kerülnek a jelentésekben található legértékesebb információk.

Egy szovjet jelentés szerint a sah 1979-es Iránból való elmenekülését követően egy régens tanács felállításán munkálkodott. A tanács tagjai között szerepelt a miniszterelnök, a Medzslisz²⁸ képviselői, az udvari miniszter²⁹ és a Legfelsőbb Bíróság elnöke.³⁰ Ezzel párhuzamosan, egy másik jelentés szerint a Khomeini érkezése előtti hetekben az ország helyzete folyamatosan romlott, több iráni tábornok is távozott, a dezertálások a tetőpontra hágtek.³¹ Khomeini visszatérése egyre nagyobb feszültségeket okozott a leköszönő és megalakuló rezsim szimpatizánsai között.³²

A sah által kinevezett Bakhtiar-kormány legfőbb feladata a monarchia túlélésének garantálása volt. Egy hírszerző jelentés szerint a miniszterelnök vissza akarta szorítani a tüntető tömeg aggályait a hatóságok agressziójával kapcsolatban, így parancsba adta, hogy csak a legvégső esetben alkalmazhatnak fegyvert a tüntetőkkel szemben.³³ További ígéretei között szerepelt, hogy visszaállítja a politikai szabadságjogokat, parlamenti választásokat tart, eltörli a SAVAK-ot és szabadon engedi a politikai foglyokat. Ezen elhatározásai közül többet rövid időn belül megvalósított.³⁴ A magyar hírszerzés úgy vélte, hogy Bakhtiar egy függetlenebb és enyhébb politikát helyezett volna előtérbe, miközben támogatta volna az arabok ügyét és megszüntette volna az Izraelbe folyó olajszállításokat. A jelentések szerint egyes teheráni politikai körök azonban már e mentő-intézkedések

²⁷ Uo. 89.

²⁸ Medzslisz: iráni parlament elnevezése. (Szerző saját megjegyzése.)

²⁹ Udvari miniszter: a sah és az állami intézmények között politikai összekötő szerepet betöltő személy. (Szerző saját megjegyzése.)

³⁰ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. Tárgy: Irán. Budapest, 1979. 63.

³¹ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 87.

³² ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 29.

³³ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 87.

³⁴ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 91.

kezdeténél úgy vélték, hogy a monarchia nem fogja rendezni sem az ellenállókat, sem a politikai válságot.³⁵ Khomeini bevonulása és kormányalakítása így nem jelentett az iráni politikum számára meglepetést.

A jelentések alapján Khomeini szinte közvetlenül a hatalomátvételét követően utasította az iráni külügyminisztérium dolgozóit, hogy akármi legyen is a személyes álláspontjuk, munkájuk során szellemükben kötelesek alkalmazkodni az iszlám forradalmi megközelítéshez. Emellett a külügyminisztérium és az iráni nagykövetségek szerte a világon kötelesek voltak mindent megtenni annak érdekében, hogy ellenőrizzék és felkutassák a munkatársaik közötti monarchiapártiakat. A rögzítettek szerint 1979. február 12-én Ali Mohamed Afshar, Irán akkori budapesti nagykövete saját beosztottjai ki is tiltották a nagykövetség épületéből.³⁶

1979-ben Irán gazdasága stagnált, az olajtermelés csökkent.³⁷ A jelentések részletezik, hogy a gyárak közül egyre kevesebb üzemelt, egyre több ember vált munkanélkülivé, akiknek segélyezését hosszú távon nem tudták kivitelezni.³⁸ Iránban a lakosság nagyjából 20%-át kitevő szunnita kisebbség tartott Khomeini keményvonalas síta tetteitől.³⁹

Az új iszlamista gárda vezetőségének az 1979-es információs jelentések által leginkább emlegetett tagjai között szerepelt Abolhassan Bani-Szadr – az Iráni Iszlám Köztársaság első elnöke, Ebrahim Yazdi – külügyminiszter a Bazargan-vezette ideiglenes kormányban, Mostafa Chamran – védelmi miniszter és Sadegh Ghotbzadeh – külügyminiszter az Iráni Köztársaság megalakulása utáni kormányban. A jelentések elemzik e személyeket: Ghotbzadeh és Yazdi folyamatos versengéséről és Bazargan egyre kisebb miniszterelnöki szerepéről szólnak a források.⁴⁰ A Szovjetunióból érkezett jelentések gyakran Khomeini személyét is elemezték, bírálták. A KGB álláspontja szerint Khomeini gyakran bizonyult alkalmatlannak és ingadozónak, beszédeit mások készítették elő, és a háttérben mások gyakoroltak felette befolyást.⁴¹

A mai, nyílt forrásokból származó információkból gyakran úgy tűnhet, hogy Khomeinit a nép túlnyomó többsége támogatta, ezt az elképzelést azonban az információs jelentések cáfolják. A monarchiapártiakat nem tudták teljesen eltávolítani, ahogy azokat a tömegeket sem, akik egy valódi demokráciát követeltek.⁴² A jelentések szerint a Khomeini ellen tüntetők kezdettől fogva jelen voltak, ez az újszerű ellenállás ereje pedig lineárisan nőtt, és nem csak tüntetések formájában. Tökéletes példa erre az egyik hírszerző jelentésben részletezett, az iráni légierőnél történt esemény, amely során pilóták azt a feladatot kapták, hogy Mahabad kurdok lakta városát bombázzák le, ehelyett azonban ők

³⁵ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 90.

³⁶ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 37.

³⁷ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 244.

³⁸ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/II. Tárgy: Irán. Budapest, 1979. 361.

³⁹ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 208.

⁴⁰ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/III. Tárgy: Irán. Budapest, 1979. 706.

⁴¹ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 329.

⁴² ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/III. 961.

elhatározták, hogy Qumot, a papság egy szent városát fogják tűz alá venni. A terv végül nem került végrehajtásra, mert korai fázisában kiszivárgott és a résztvevőit kivégezték.⁴³

Egy jelentés a nyugati diplomaták véleményét is felvázolja, amely szerint Khomeini már 1979-től kezdve egyre inkább csak a fanatikuskokban talált támogatásra, míg az ellene tüntetőket nehezen tudta visszafogni, a helyi hatóságok tekintélye folyamatosan csökkent.⁴⁴ Így már 1979 márciusában az ajatollah arra kényszerült, hogy engedélyezze egy forradalmi védelmi hadtest megalakítását.⁴⁵ Ez képezte a ma is ismert Iráni Forradalmi Gárda alapját. A hírszerző források szerint a hadtest feladataihoz tartozott, hogy megvédje a forradalom által hozott rendelkezéseket és elhárítsa az ajatollah rendszerével szembeni összeesküvéseket és szabotázs akciókat. A szerv tevékenységéért Khomeini személyes köréből kezdetben Yazdi felelt,⁴⁶ a hadtest elnökének pedig Ol-Eszlam Lehuti Asurit nevezték ki.⁴⁷ Az új hatóság vezető tagjai a kormányból kerültek ki, emellett önkénteseket is felvettek. Elvárás volt azonban, hogy a hadtest tagjai Khomeini legfőbb hívei legyenek.⁴⁸ A jelentésekben rögzítettek szerint az operatív csapatok felhatalmazást kaptak arra, hogy szerte az országban járőrözzenek és fegyvert viseljenek, a szervezet mégsem volt katonai alakulatnak nevezhető az időszakban. A hadtest fontos feladata volt a SAVAK és a bukott rezsim más aktív szervei volt munkatársainak felkutatása és utólagos felelősségre vonása, letartóztatása.⁴⁹ A gárda működése bizalmatlanságot, félelmet és elégedetlenséget váltott ki a népből, különösen azért, mert a fegyverek felkutatásának ürügyével bárhova szabadon bemehettek és bármit átvizsgálhattak külső engedély nélkül.⁵⁰ Tehát Khomeini személye, valamint a forradalmi hadtest idővel hatalmas ellenállásnak adott teret: egy jelentés szerint Teheránban egyre gyakrabban osztogattak kormányellenes és Khomeini-ellenes röplapokat, illetve egyre gyakoribbak lettek a munkanélküliek és az ifjúság tüntetései.⁵¹

Ahogy az korábban említésre került, 1979 végén népszavazáson elsöprő támogatással kikiáltották az új alkotmányt. Elengedhetetlen ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy a kutatás során vizsgált jelentések egyike a népszavazás eredményének meghamisítását tényként közölte.⁵² Természetesen – ahogy ezt a bevezetésben már említettem – érdemes az állambiztonság által írt dokumentumokat megfelelő forráskritikával kezelni, ugyanakkor nem elhanyagolható ezen információ lehetséges igazságalapja.

Az ázsiai – közel-keleti térség az amerikai közvetlen és közvetett beavatkozás gyakori színtere volt a hidegháború időszakában, valamint azután is. Irán stratégiailag kiemelten fontos volt az Egyesült Államok számára. Egy hírszerző jelentés szerint az iráni

⁴³ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 357.

⁴⁴ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/II. 361.

⁴⁵ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/II. 363.

⁴⁶ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/III. 695.

⁴⁷ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/III. 748.

⁴⁸ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/III. 747.

⁴⁹ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/III. 694.

⁵⁰ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/III. 699.

⁵¹ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/IV. Tárgy: Irán. Budapest, 1979. 246.

⁵² ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/IV. 310.

olajtermelés 40%-a külföldi multinacionális vállalatokhoz volt köthető. Az 1973-as olajválság és a nemzetközi olajkonzorcium megszűnését követően Irán, bár visszakapta saját olaja feletti hatalmát, de a külföldi tőke és vállalatok miatt az olajárak növekedése nem csak neki kedvezett. A jelentésekben tárgyaltak szerint 1979 februárjában az amerikai vezetők úgy gondolták, hogy a forradalom lezárására a legkedvezőbb megoldás egy USA számára előnyös katonai hatalomátvétel lenne.⁵³ Brzezinski⁵⁴ ugyanakkor azt javasolta Carter elnöknek, hogy ne válasszon a monarchia és az iszlamista köztársaság között, támogassa a mindenkor hatalmon lévő iráni kormányzatot. Azonban amerikai kormánysszervek vezetői – beleértve magát Cartert is – nem fogadták el Khomeini hatalomátvételét, helyette az utolsó pillanatban is meg akarták erősíteni a nyugatbarát Bakhtiar hatalmát.⁵⁵ A hírszerző dokumentumok részletezik továbbá, hogy az USA 1979-re aktív felforgató munkába kezdett, a CIA, a Pentagon és az Energiaügyi Minisztérium együttesen terveztek egy iráni államcsínyt. Ennek végrehajtását eredetileg arra az eshetőségre időzítették, ha a Bakhtiar-kormány nem sikerülne megerősíteni az eredeti rezsimet és emiatt veszélybe kerül az amerikai stratégiai pozíció Iránon belül.⁵⁶ A jelentések szerint tervek készültek arról is, hogy egy CIA művelet során megakadályozzák Khomeini hazarepülését.⁵⁷ Január végére azonban egyre valószínűbbé vált az USA Nemzetbiztonsági Tanácsa számára, hogy Bakhtiar mindenképpen kudarcot vall, így az amerikai adminisztráció felkészült arra, hogy a korábban tervezetekkel ellentétben kezdet nyújtson Khomeininek, elsősorban az olajszállítás megőrzése érdekében.⁵⁸ Ekkor a jelentés szerint szakértők úgy vélték, hogy az ajatollah politikája semleges lesz, amely inkább nyugatbarátként kategorizálható, mint szocialistaként.⁵⁹ Az amerikai vezetés számára a probléma ott lépett fel, hogy Khomeini hatalomra jutását követően nem sokkal deklarálta, hogy a gazdasági együttműködést elsősorban az Egyesült Államokkal kívánja csökkenteni. A megszerzett információk alapján a jelentések kitértek arra, hogy az USA-val való együttműködés elhagyása miatt kialakult gazdasági vákuum kitöltése érdekében Irán szükségesnek vélt bevonni olyan országokat, mint Franciaország, Olaszország, a Német Szövetségi Köztársaság és Japán.⁶⁰

A KGB intenzív hírszerzőmunkát végzett Iránnal szemben, jelentéseik egy részét a BM III/I-es Csoportfőnökség is megkapta. Egy 1979. januári szovjet jelentés alapján, Khomeini bevonulása előtt a KGB megígérte az iszlamista csoportosulás és a kettős kormány kialakulását.⁶¹ A szovjet vezetés reménykedett abban, hogy a Khomeini vezette megalakuló kormány szocialistabarát lesz, azonban a valóság mást mutatott. Az ajatollah kommunista-ellenes politikát folytatott, az iráni kurdok válsága pedig az iráni papság még

⁵³ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 34.

⁵⁴ Zbigniew Brzezinski amerikai nemzetbiztonsági tanácsadó a Carter-adminisztráció alatt. (Szerző saját megjegyzése.)

⁵⁵ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 24.

⁵⁶ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 88.

⁵⁷ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 132.

⁵⁸ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 122.

⁵⁹ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 121.

⁶⁰ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/III. 815.

⁶¹ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 86.

határozottabb kommunista-ellenességét váltotta ki.⁶² Egy KGB jelentés szerint az iráni vezetés bővítette az afganisztáni ellenforradalmároknak nyújtott segítséget. Az iráni papság vezetői szoros kapcsolatot tartottak fenn reakciós erőkkel a Qomban élő afgán vallási vezetőkön keresztül.⁶³

Egy jelentés szerint hivatalosan Észak-Korea ismerte el elsőként az új iráni kormányt, kettős célból: egyrészt meg akarta őrizni az olajmegállapodásokat, másrészt a hetvenes évek során odaküldött amerikai fegyverekből kívánt vásárolni.⁶⁴ A hírszerző források rögzítették, hogy a Kínai Népköztársaság ettől eltérően vélekedett. Nem volt hajlandó elismerni az ajatollahot, mint legfőbb vezetőt, mivel a múltban Khomeini többször bírálta a kínai vezetést. Így Kína számára a legjobb lehetőség az Iszlám Köztársaság helyett egy USA által irányított kormányalakítás lett volna.⁶⁵ A közel-keleti/ázsiai térség tekintetében az új iráni vezetéssel kapcsolatos álláspontok sem egyeztek, ezeket is részletezik a jelentések. Míg Egyiptom ellenezte az új rezsimet,⁶⁶ Törökország a kurd kérdésben együttműködött,⁶⁷ a Palesztin Felszabadítási Szervezet pedig kifejezetten támogatta. Jasszer Arafat⁶⁸ még 1978 decemberében, Párizsban találkozót szervezett Khomeinivel. Arafat szerint az amerikai, angol, nyugatnémet és francia vezetők folyamatosan olyan intézkedéseket dolgoztak ki, amelyek Iránban a nyugati befolyást ösztönözték.⁶⁹

Az egyik hírszerző jelentés részletesen tárgyalja a NATO-tagországok képviselői 1979. március 8-án tartott megbeszélésének fejleményeit.⁷⁰ A tanácskozáson az amerikai képviselő bejelentette, hogy az Egyesült Államok a Perzsa-öböl térségében fokozott katonai jelenlétről hozott határozatot. A török képviselő úgy vélte, a NATO-nak sokkal inkább figyelembe kell vennie a valós belpolitikai helyzetet, továbbá a belügyekbe való beavatkozás nem jelenthet megoldást a problémára.⁷¹ Végül a NATO-tagországok többsége támogatta az amerikai döntést a katonai jelenlét fokozásáról.⁷²

Egy jelentés szerint a brit külügyminisztérium saját információi alapján valószínűnek tartotta, hogy Khomeini új felsővezetési apparátusának tagjai a nyugati országokban élő bevándorlók közül kerülhetnek ki. Ezt azzal indokolták, hogy Khomeini szemszögéből a legbiztonságosabb olyan személyeket választani az apparátusába, akik még a sah időszakában vándoroltak ki az országból, hiszen ezzel tudta garantálni, hogy bizalmasai nem szimpatizáltak a monarchiával. A brit feltételezés később beigazolódott, Yazdi, Ghotbzadeh, Charman és Bani-Szadr is Nyugatra emigrált. A jelentésben foglaltak szerint brit titkosszolgálat elkezdte felkutatni és tanulmányozni az iráni elsőgenerációs

⁶² ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 349.

⁶³ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/III. 798.

⁶⁴ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 50.

⁶⁵ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 99.

⁶⁶ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/III. 752.

⁶⁷ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/II. 36.

⁶⁸ Jasszer Arafat a Palesztin Felszabadítási Szervezet elnöke. (Szerző saját megjegyzése.)

⁶⁹ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 68.

⁷⁰ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/III. 754.

⁷¹ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/III. 752.

⁷² ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/III. 757.

bevándorlókat, hogy közülük néhány beszerzésre kerüljön és brit ügynökké váljon még mielőtt elvállalná Khomeini felkérését és visszautazna Iránba. Egy későbbi dokumentum szerint a külügyminisztérium munkatársai magánbeszélgetéseik során azt érzékeltették, hogy Khomeini közvetlen közelében és a Bazargan-kormányban néhány személy CIA kapcsolattal rendelkezik, esetleg be is szervezték őket.⁷³ Ez alapján nem zárható ki, hogy Khomeini közvetlen közelében nyugati hírszerző-ügynökségek által szervezett személyek voltak.

A magyar hírszerzés 1979 szeptemberében úgy vélte, hogy Khomeini rövid idő alatt meg fog bukni. Fél éven belülre feltételezték, hogy az ajatollahhal szemben felülkerekedik majd az iszlám vallási vezetők mérsékelt szárnya és a politikai demokráciát követelő csoportok. Arra számítottak, hogy Khomeini befolyása gyorsan csökken és Khomeini rövid időn belül visszavonul.⁷⁴ Ez nem következett be, Khomeini még tíz éven át kormányon maradt és halála után az általa létrehozott rezsim folytatódott. A rezsim, amellyel kapcsolatban 2026 februárjában, mintegy 47 évvel később az amerikai adminisztráció úgy vélekedett, hogy a belső elégedetlenség miatt egy gyors külső beavatkozással rövid időn belül megbuktatható.

AZ AFGANISZTÁNI SZOVJET BEVONULÁS

Az 1979 decemberi afganisztáni szovjet megszállást és az azt követő közel tíz éven át tartó szovjet-afgán háborút az angolszász szakirodalomban gyakran a Szovjetunió „Vietnámjaként” emlegették a korszakban.⁷⁵ A fejezet során a történelem ezen igen jelentős eseménye kerül elemzésre, amellyel szoros összefüggésben áll a „kis hidegháború” időszaka, a fegyverkezési verseny hirtelen növekedése és hosszútávon a Szovjetunió felbomlása. Nem állítható az, hogy a rendszerváltásnak és a magyar vezetés demokratizálódásának egyik oka az elhúzódó afganisztáni háború, azonban kijelenthető, hogy rendkívül jelentős szerepet tulajdoníthatunk ennek a Szovjetunió összeomlásában.

A BEVONULÁS ÁLTALÁNOS ISMERTETÉSE

Afganisztán hivatalos létrejöttékor ütközőállam szerepet töltött be a korabeli Perzsa Birodalom mellett.⁷⁶ Elhelyezkedése komoly gazdasági szereppel bírt, hiszen már ebben az időszakban a Távol-Keletet a Földközi-tengerrel összekötő, rendkívül fontos kereskedelmi útvonal haladt keresztül az országon.⁷⁷ Az afgán szuverenitás megvalósítása hosszú ideig nem volt lehetséges az alapvetően kevert nép számára, hiszen az újkori történelem során állt felette görög, perzsa, arab és török uralom is,⁷⁸ majd lezajlott a három brit-afgán háború, amely közel egy évszázadot ölelt fel a nép életében. A 20. század során a határokat meghúzó nagyhatalmak Afganisztán esetében – hasonlóan

⁷³ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 198.

⁷⁴ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/III. 961.

⁷⁵ CSICSIMANN László (2010) Szovjet intervenció Afganisztánban (1979-1988) *Grotius*. 4.

⁷⁶ Uo. 1.

⁷⁷ SOLYMOS András (2010) Afganisztáni háborúk. *Hadtudomány*, 20. évf. (E-szám) 1.

⁷⁸ Uo. 2.

más térségbeli országokhoz – nem vették figyelembe a nemzetiségi megoszlást, a természetes nyelvi-etnikai határokat, melynek eredményeként a lakosság összetételének heterogenitása jelentkezett. A második világháború idején már észlelhető volt egy Szovjetunió irányába történő közeledés, amelynek indukátora alapvetően az Egyesült Királyságtól való elidegenedés volt.

A hosszú ideig fennálló Afgán Királyság hirtelen megszűnése 1973-ban következett be, amikor Mohammed Daud herceg köztársaságot hozott létre új államformaként, majd magához ragadta az államfői hatalmat. Daud adminisztrációja alatt erőteljes politikai pálfordulás ment végbe: kezdetben növelte a keleti bloktól való függést, hiszen a Szovjetuniótól és számos szocialista országtól vásárolt fegyvert. Azonban a hetvenes évek közepétől szakított a keleti blokkal és olyan – akkoriban – nyugati támogatású országokkal erősítette meg diplomáciai kapcsolatait, mint Irán és Egyiptom.⁷⁹ Végül számos sikertelen puccskísérletet követően, 1978-ban egy marxista csoport által vezényelt államcsíny sikerrel járt, és az Afgán Népi Demokratikus Párt (ANDP) került hatalomra. A párton belül a Khalk és a Parcsam frakció két különböző álláspontot képviselt a reformok bevezetésének kérdésében. Először a Khalk frakció jutott fölényhez, amelynek vezetője, Nur Mohammed Taraki miniszterelnöki kinevezését követően azonnal, 1978. december 5-én⁸⁰ barátsági szerződést kötött a Szovjetunióval.⁸¹ A következő évben a frakción belül rivalizálás kezdődött Mohammed Taraki és Hafizullah Amin között, melynek eredményeként Tarakit megölték és a szovjet befolyás csökkentését támogató Amin került miniszterelnöki pozícióba. A lakosság jelentős hányada azonban nem akarta elfogadni Amint vezetőnek, mivel iszlámellenesnek tartották. A már meglévő elégedetlenség végül felkeléshez vezetett, amely idővel az egész országra kiterjedt. Amin először a hadsereg bevetésével próbálta fékezni a felkelőket, miközben az ellenállás leveréséhez segítséget kért a Szovjetuniótól, Kínától, az Egyesült Államoktól és Pakisztántól.⁸²

A Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) Politikai Bizottsága már 1979 tavaszán fontolgatta az intervenció lehetőségét, azonban ettől visszalépett a közelgő SALT II⁸³ megállapodás aláírása végett. Az 1979 nyarán tartott Brezsnyev-Carter találkozón a szovjet vezető kijelentette, hogy nem fog katonailag beavatkozni az afganisztáni eseményekbe. A szóbeli deklaráció ellenére 1979. december 24-én a kommunikációs rendszer feletti ellenőrzés átvételével és a december 27-i 5000 deszantos katona Kabulba való telepítésével mégis megkezdődött a szovjet invázió Afganisztánban.⁸⁴

⁷⁹ CSICSMANN (2010) 2.

⁸⁰ Uo. 2.

⁸¹ SOLYMOS (2010) 13.

⁸² CSICSMANN (2010) 3.

⁸³ SALT II (Strategic Arms Limitation Talks II): 1979-ben aláírt amerikai-szovjet fegyverzetkorlátozási megállapodás, amely a stratégiai nukleáris hordozóeszközök számának korlátozását célozta. Bár aláírták, az amerikai szenátus éppen az afganisztáni szovjet bevonulás miatt nem ratifikálta. (Szerző saját megjegyzése.)

⁸⁴ CSICSMANN (2010) 4.

Egy KGB támogatású puccs keretében megölték Amint, majd Babrak Karmalt ültették a helyére az ANDP Parcsam frakciójából. A Szovjetunió az elhúzódó háború kezdetén nagyjából százezer katonát vezényelt Afganisztán déli és délnyugati részébe, azonban az ország összterületének mindössze 20-30%-át tudták ellenőrzés alá vonni. A terület egészét a tíz éven át tartó elhúzódó háború során sem sikerült megszállnia a szovjet félnek.⁸⁵

Ha elemezni kívánjuk a szovjet-afgán háború sikertelenségét, nem elég kizárólag a belső mozzanatok és erőviszonyokat vizsgálni, hiszen az évtizedes háború már a kezdetétől fogva hatalmas nemzetközi szerephez jutott. Az események teljeskörű átlátásához szükséges a háttérben meghúzódó nemzetközi szándékoknak, valamint Afganisztán nemzetközi kapcsolatainak feltárása.

Afganisztán már a kora-hidegháború időszakában törekedett a jószomszédi viszonyra. Több barátsági szerződést is aláírt, 1950-ben Indiával, majd 1963-ban Kínával. A térségben Pakisztánnal azonban kifejezetten rossz kapcsolatot ápolt, ami kulcsfontosságú részlete a szovjet-afgán háborúnak. Az afgán és pakisztáni pastuk közös területen éltek, amelyet szétvágott a 19. század végén, a britek és oroszok által húzott határ, a Durand-vonal. Az afganisztáni pastuk körében felmerült annak gondolata, hogy Afganisztán alatt egyesíteni kellene a kettévágott etnikai térséget, azaz magukhoz kívánták csatolni Pakisztán egy részét. Mivel ez a törekvés sértette Pakisztán szuverenitással kapcsolatos elképzeléseit – bár a Durand-vonal kérdése később rendeződött⁸⁶ – a két ország közötti kapcsolat megpecsételődött. Már Daud idején, amikor kezdetleges ellenállás bontakozott ki az afgán rezsim ellen, Pakisztán vállalta a felkelők támogatását.⁸⁷ Miután a szovjetek hatalomra juttatták Karmalt, Pakisztánban az ellenállás jelentősen felerősödött: hét csoport szerveződött a rezsimmel szemben, akik gerillaháborút hirdettek.⁸⁸ A muszlim világ minden pontjáról érkeztek mudzsahedek⁸⁹ Pakisztán területére, akik készen álltak felvenni a harcot a szovjet katonákkal. Az 1980-as évekre a számuk meghaladta a 20.000 főt.⁹⁰

Korábban már említésre került az Afganisztán földrajzi helyzetéből adódó stratégiai lehetőség kihasználása. A hidegháború időszakában kulcskérdéssé vált, hogy a két szembenálló tömb közül melyik gyakorolhat befolyást az ország felett. Az 1979-es bevonulásra a szovjet vezetés fontos ürügyeként szolgált az afgán déli határ közelsége a Hormuzi-szorozshoz, a világ egyik legfontosabb stratégiai tengeri átjárójához.⁹¹ Az Egyesült Államokat már jóval a bevonulás előtt zavarta a szovjet befolyás Afganisztánban, azonban közvetlen lépésre nem szánta el magát (teljes katonai akcióra akkoriban nem volt kapacitása az elhúzódó vietnámi háború miatt). Helyette a CIA-t alkalmazva, Pakisztánon keresztül, a pakisztáni titkosszolgálat segítségével támogatta a felkelőket az első

⁸⁵ Uo. 4.

⁸⁶ Uo. 1.

⁸⁷ Uo. 2.

⁸⁸ Uo. 4.

⁸⁹ Mudzsahedek: fegyveres iszlamista ellenálló csoport elnevezése. (Szerző saját megjegyzése.)

⁹⁰ Csicsmann (2010) 5.

⁹¹ Uo. 4.

fegyveradományaival már 1979 nyarán.⁹² Az 1979 decemberében történtek azonban – a világ számos országával egyetemben – az amerikai vezetést is meglepték. A folyamatos fegyveradományok mellett a Carter-adminisztráció számos szankciós eszközzel is élt. Korlátozta a takarmánygabona eladását a Szovjetuniónak, szigorította a COCOM listákat,⁹³ illetve megkezdte az 1980-ra tervezett moszkvai olimpia bojkottját.⁹⁴

A Magyar Népköztársaságnak korlátozott tere volt a szovjet féllel szembeni véleménynyilvánításra. Kádár János már az 1962-es kubai rakétaválság idején igyekezett jelezni az SZKP-nak, hogy célravezető lenne előzetes tájékoztatást nyújtani az ehhez hasonló akcióiról a szocialista partnerországok felé. A szovjet vezetés nem fogadta meg ezt a tanácsot, hiszen a Magyar Népköztársaság az afganisztáni intervencióról a hírekből értesült.⁹⁵ A magyar vezetés számára komoly kihívást jelentett az 1980-as évek kétutas politikájának megóvása, miszerint párhuzamosan engedelmeskedtek a Szovjetunió kéréseinek és erősítették a nyugati országokkal kiépített érzékeny kapcsolatokat. A hivatalos álláspont szerint a magyar vezetés egyetértett a szovjet beavatkozással,⁹⁶ a valóság azonban ennél jóval árnyaltabb volt.

AZ AFGANISZTÁNI SZOVJET BEVONULÁS A MAGYAR HÍRSZERZŐ INFORMÁCIÓGYŰJTÉS MEGKÖZELÍTÉSÉBŐL

Korábban rögzítésre került, hogy a Magyar Népköztársaság – szovjetizált partnereihez hasonlóan – nem kapott a Szovjetuniótól előzetesen semmilyen értesítést arról, hogy intervencióra készülnek Afganisztánban. A szovjet invázió utáni első napokban érkezett a KGB részéről egy tájékoztatás, amely részletezte a szovjet álláspontot és arra szólította fel a keleti blokk országainak állambiztonsági szerveit, hogy elsődleges feladatként szerezzenek hírt a szovjet bevonulással kapcsolatos nyugati reakciókról. A Szovjetunió Magyarországot elsősorban arra utasította, hogy gyűjtsön információt nyugati irányban és tárja fel azt, hogy a NATO tagállamok, különösen pedig az Amerikai Egyesült Államok hogyan akar reagálni a szovjet bevonulás kapcsán.⁹⁷ A magyar állambiztonság minden kérést igyekezett teljesíteni.

Az információgyűjtés során hangsúlyt fektettek arra, hogy feltárják az események előzményeit és körülményeit. Részletezték, hogy már 1979-ben, Amin idejében egyre nagyobb mértékben jelent meg a terror, mint eszköz, amelynek használatát a szovjetek az ellenforradalmárokhöz kötötték, míg az afgánok szovjet megmozdulásokként tüntették fel.⁹⁸ A Moszkvából származó KGB-jelentések kitérnek a bevonulás indokoltságára is. A

⁹² SOLYMOS (2010) 12.

⁹³ Sz.n. (é.n.) Balancing the National Interest: US National Security Export Controls and Global Economic Competition (1987) *National Academies*. 144.

⁹⁴ BÉKÉS Csaba (2006) Miért nem lett második világháború Európában? A magyar pártvezetés és az 1979. évi afganisztáni szovjet intervenció. *Elegyes darabok*. 227.

⁹⁵ BÉKÉS (2006) 223.

⁹⁶ J. NAGY László (2017) Az iszlám politikai szerepének növekedése az 1970-es évtizedben. *Szegedi Tudománygyűjtemény, Magyar Medievisztikai kutatócsoport*. 200.

⁹⁷ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/79. Tárgy: Afganisztán. Budapest, 1979.145.

⁹⁸ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/79. 148.

szovjet álláspont szerint az afganisztáni belső helyzet alakulásának folyamatos figyelemmel kísérése a sokéves kétoldalú gazdasági együttműködés miatt volt kiemelt jelentőségű.⁹⁹ Fontos tehát kiemelni, hogy a vizsgált jelentések nem tartalmaznak érdemi utalást a Hormuzi-szoros feletti ellenőrzés megszerzésével összefüggésbe hozható esetleges szovjet stratégiai érdekekről.

Egy Bagdadból származó magyar hírszerző jelentés szerint egy afganisztáni diplomata 1979 tavaszán értékes információkat osztott meg egy magyar hírszerzővel. Arról számolt be, hogy az új rezsim ellenfelei leginkább a földbirtokaiktól megfosztott földesurak, a volt rezsimet kiszolgáló rétegek, valamint az iszlám fanatikusok voltak. Kitért arra is, hogy egy esetleges szovjet intervenció nehezen lenne megvalósítható, mivel az afgánok nagy fegyverkészlettel rendelkeznek, szinte mindenkinek van lőfegyvere. Az infrastrukturális elmaradottság, az úthálózat nem megfelelő kiépítettsége megkönnyíthette az ellenforradalmárok gerillaharcát. Beszámolt arról, hogy Afganisztán határai nyitottak voltak Pakisztán és Kína felé, így az emberek ellenőrizetlenül mozoghattak ki és be akár csoportosan is.¹⁰⁰ Így a Pakisztánban szerveződött hét csoport akkor léphette át az afganisztáni határt, amikor csak akarta. Ez a jelentés segíthetett a Szovjetunióknak az előzetes esélyei felmérésében. A szovjet vezetés mindezek ellenére megkezdte a bevonulást.

Egy hírszerző jelentés leírja, hogy már 1979 februárjában tárgyalta a NATO Politikai Bizottsága az ügyet, ahol a brit fél kijelentette: a válság legnagyobb veszélyforrása egy nacionalista jobboldali államcsíny elkövetése lehet. Valószínűleg éppen az egyenlőtlen esélyek miatt a nyugati országok kevésbé számítottak a szovjet beavatkozásra.¹⁰¹ Egy másik jelentés szerint még az intervenció tényleges bekövetkeztekor is egyes országok úgy vélték, hogy ez valójában a kínai jelenlét ellen irányulhatott, hiszen a Kínai Népköztársaság Pakisztán mellett az afgán felkelőket is kiemelten támogatta.¹⁰²

Az ellenforradalmárok jelenléte és a külső támogatás már a háború kitörése előtt is nyilvánvaló volt, a megszállást követően pedig az idegen befolyásolás súlya jelentősen növekedett. A kibontakozott gerillaharc viszonylagos eredményessége a hirtelen megnövekedett külső támogatás következménye volt. A KGB által küldött jelentések felbujtó erőkként az Amerikai Egyesült Államokat, Kínát, Pakisztánt és Iránt jelölték meg.¹⁰³ A magyar hírszerzés által szerzett információk szerint mind a muszlim vallási vezetők, mind a nyugati államok hírszerző szolgálatai szovjetellenes felforgató tevékenységet szerveztek az országban.¹⁰⁴

A jelentések számos alkalommal említik a CIA munkáját a térségben. Már 1979 decembere előtt jelen voltak CIA ügynökök a határvonalon, ahol jelentős károkat okoztak, majd ezt kiszivárogtatták nyugati hírügynökségeknek azzal a céllal, hogy a Taraki-rezsim

⁹⁹ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/79. 146.

¹⁰⁰ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/79. 119.

¹⁰¹ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/79. 94.

¹⁰² ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80/II. Tárgy: Afganisztán. Budapest, 1980. 361.

¹⁰³ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/79. 150.

¹⁰⁴ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/79. 146.

külföldi megítélése minél negatívabb legyen.¹⁰⁵ A jelentések rögzítik, hogy a szovjet bevonulást közvetlenül megelőzően a CIA beavatkozások és az amerikai fegyvereladások is jelentősen megnövekedtek. Már 1980 során fény derült arra, hogy a Pakisztánba áramló amerikai fegyverezéskor alapvetően illegális USA szállítmány volt. Az Egyesült Államok nem adhatott el fegyvert olyan országnak, ahol az emberi jogok kérdésében kifogásolható magatartást mutattak¹⁰⁶ és ahol nukleáris fegyverkezés folyt.¹⁰⁷ Ezt azonban az USA nem a fegyvereladás leállításával akarta megoldani, hanem úgy, hogy hagyományos fegyvereket (harckocsi, rakéta) kezdett el szállítani kézi fegyverek helyett.¹⁰⁸ A fegyvereladások védelmi célokra használható fegyverekkel kezdődtek, majd az amerikaiak viszonylag korán áttértek a támadásra is alkalmas fegyverek szállítására.¹⁰⁹ A jelentések emellett beszámolnak arról is, hogy a térség felfegyverzése nem bizonyult hatékonynak az Egyesült Államok számára, hiszen a fegyverek egy része el sem jutott az ellenforradalmárokhöz azok szervezatlensége miatt. Egyik jelentős ellenzéki erőt képviselő csoportnak sem volt befolyása Afganisztán egész területe felett.¹¹⁰

A Pakisztánban lévő ellenforradalmárok megosztottak voltak. Egy Bejrútból származó magyar hírszerző jelentés szerint a különböző csoportoknak esélyük sem volt arra, hogy valós egységet alakítsanak ki, hiszen kizárólag a kommunista-ellenesség biztosította a kohéziós erőt közöttük, az ország jövőbeni vezetéséről nem rendelkeztek konkrét elképzeléssel.¹¹¹ Egy jelentés rögzíti azonban, hogy nem az Egyesült Államok volt az egyetlen olyan hatalom, amely közvetlenül támogatta a felkelőket. Míg Kína amerikai jóváhagyással a Javed Shole¹¹² párton keresztül segítette az ellenforradalmárokat,¹¹³ Egyiptom és Szaúd-Arábia katonailag is patronálta a gerillaharcot.¹¹⁴

Felmerülhet a kérdés, hogy mi volt az amerikai adminisztráció valós indoka jelentős mértékű támogatásra egy olyan időszakban, amikor a vietnámi háború miatt alapvetően az amerikai fegyverkezési képesség legyengült. Az egyik hírszerző jelentés erre kereste a választ. Eszerint mire elkezdődött az afganisztáni szovjet intervenció, a szomszédos Iránban a zavargások ellenőrzése kicsúszott az USA kezéből.¹¹⁵ Ennek magyarázata az, hogy az amerikai vezetés az afganisztáni eseményeket az egész közel-keleti problémával együttesen kezelte.¹¹⁶ Ugyan a Carter-adminisztráció az afganisztáni háború elején nem tulajdonított nagy jelentőséget a történeteknek, úgy vélte, hogy Afganisztán nem a Kelet-Nyugat szembenállás fő helyszíne, és nem háborús gócpont, inkább egy politikai kérdés.

¹⁰⁵ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/79. 92.

¹⁰⁶ Foreign Assistance Act (1961), Public Law 87-195

¹⁰⁷ Foreign Assistance Act (1961), Public Law 87-195; Symington Amendment (1961); Glenn Amendment (1994)

¹⁰⁸ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80. Tárgy: Afganisztán. Budapest, 1980. 82/a.

¹⁰⁹ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80. 134.

¹¹⁰ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80. 240/a.

¹¹¹ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80. 196/a.

¹¹² Javed Shole: Afgán maoista politikai mozgalom. (Szerző saját megjegyzése.)

¹¹³ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80/II. 378.

¹¹⁴ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80/II. 370.

¹¹⁵ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/79. 91.

¹¹⁶ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80. 246/a.

Ekkor a cél az volt, hogy a helyzet minél előbb lekerüljön az amerikai napirendről, ehhez pedig el kellett tántorítani a Szovjetuniót attól, hogy a közeljövőben hasonló akciókat indítson.¹¹⁷ Egy New Yorkból származó jelentés szerint az amerikai vezetés már a háború elején úgy vélte, hogy a Szovjetunió elszámította magát Afganisztánnal kapcsolatban, később pedig nem tudott kihátrálni a maga által előidézett problémából, amely folyamatosan mérgezte a nagyhatalmat. A Szovjetunió jelentős belső feszültségekkel küzdött ebben az időszakban, miközben folyamatosan nőttek a veszteségei Afganisztánban, ezzel még inkább ellehetetlenítve az agresszort. Így az amerikai valós érdek nem a háború megállítása vagy a konfliktus rendezése volt, hanem éppen annak kontrollált fenntartása: Carter elnök azt akarta elérni az ellenforradalmárok támogatásával, hogy a gerillacsoportok kitartsanak és minél hatékonyabb legyen a konfliktus elhúzódó jellege.¹¹⁸ Az amerikai fél szemében, ha lezárták volna ezt a háborút, az csupán a Szovjetunió helyzetén könnyített volna.

A szovjet intervenció idején zajlott le az iráni túsdráma, amely során iráni diákok elfoglalták az Egyesült Államok teheráni nagykövetségének épületét, amerikai diplomatákat és állampolgárokat több, mint egy éven át túszként tartottak fogva, ezzel súlyos nemzetközi válságot előidézve. Egy jelentés szerint az amerikai külügyminisztériumban kezdetben kifejezett öröm fogadta a szovjet beavatkozás hírért, hiszen azt feltételezték, hogy az afgán eseményeket Irán ellenségesnek tekinti majd, így a túszkérdésben rugalmasabbnak bizonyul.¹¹⁹ Washington csak attól tartott, hogy – amennyiben a Szovjetunió sikert érne el az afganisztáni háború során, európai szintén is egy ehhez hasonló intervenciót fog elkövetni esetleg, amikor Tito távozásával Jugoszlávia egysége felborul.¹²⁰ Egy francia nagykövet beszámolója alapján az USA az afganisztáni eseményeket több dologra is felhasználta a Szovjetunió gyengítésén túlmenően. Egyrészt ezen keresztül kívánta elérni a NATO, Japán és Kína gazdasági és katonai együttműködése erősítését és az El Nem Kötelezetek Mozgalma¹²¹ térnyerésének visszaszorítását. Emellett másodlagos oka volt az elnökválasztás: Carter elnök képtelen volt a semleges álláspont képviselésére, hiszen éppen az erős szovjetellenes politikájával nyerte meg a választói és támogatói körét. Egy agresszívabb külpolitikai iránnyal való kampányolás és a korábban éppen általa kezdeményezett enyhülés-politika kritizálása segítette őt az esetleges újraválasztásában.¹²² A nagykövet arról is beszélt a magyar hírszerzőnek, hogy létezett egy végső amerikai forgatókönyv is, miszerint fegyveresen leverik az iráni eseményeket, majd lezárják a Perzsa-öböl térségét, hogy a Szovjetunió Afganisztánon keresztül se férhessen hozzá.¹²³

A megoldási lehetőségeket vizsgálva érdekesnek bizonyulhat egy jelentés, amely arról számolt be, hogy 1980 elején a NATO tagok diplomatái milyen amerikai válaszlépéseket

¹¹⁷ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80. 240/a.

¹¹⁸ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80. 222.

¹¹⁹ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80/II. 361.

¹²⁰ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80/II. 480.

¹²¹ El Nem Kötelezetek Mozgalma: Semleges államok politikai tömörülése a hidegháború idején. (Szerző saját megjegyzése.)

¹²² ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80. 125.

¹²³ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80. 122/a.

valószínűsítettek. Ezek közé tartozott a fenyegetést is magába foglaló propagandahadjárat, az Egyesült Államok pakisztáni helyzetének megerősítése és ennek érdekében Pakisztán minden kérésének teljesítése, illetve az amerikai pozíció helyreállítása Iránban, Bakhtiar elnök újbóli hatalomra juttatásával.¹²⁴ Azonban a NATO-n belül jelentős volt az egyet nem értés az afganisztáni helyzet rendezését illetően, ugyanis az Egyesült Államok céljai jelentősen eltértek az európai NATO országokétól. Az USA számára legfőbb cél a fegyverkezés fokozása, az ország iráni és pakisztáni pozíciójának helyreállítása és a Perzsa-öböl térségében az amerikai katonai befolyás növelése volt. Ezzel szemben francia és portugál diplomáciai körökből származó forrás szerint a többi NATO tag a belső problémák felszámolását és a szervezet belső egységének szorosabbra fűzését tartotta elsődlegesnek.¹²⁵ Fontos kiemelni, hogy a magyar hírszerzés szerint számos európai tagállam hajlandó volt követni az USA erőteljes szovjetellenes afganisztáni vonalát, azonban amennyiben az NSZK és Franciaország elhatározta volna magát a kérdésben az USA álláspontjától, Olaszország (mint abban az időszakban erősen az amerikai álláspontot követő NATO tagállam) és számos más USA-barát ország mégis elfordult volna Carter elnök véleményétől.¹²⁶

Ami az arab országokat illeti, az eseményekbe való beavatkozás kérdésében igen megosztott nézeteket képviseltek. Egy jelentés rögzíti, hogy a Közel-Kelet nagy része az afganisztáni eseményeket az akkori palesztin kérdés után csak másodlagos problémaként kezelte. A Szovjetunió saját hírszerző munkájának eredményéből kiindulva 1979 során úgy vélte, nem kell tartani attól, hogy a térségbeli országok segítséget küldenének az ellenforradalmároknak szovjet beavatkozás esetén.¹²⁷ A háború kezdete után az arab országok deklarálták, hogy nem szívesen tolerálnák az amerikai jelenlétet saját területükön, hiszen zavarta őket, hogy a palesztin kérdésben Izrael az USA pártfogoltja volt.¹²⁸ A MENA-térségbeli¹²⁹ országokat áttekintve Algéria esetében annak semlegességéről készült jelentés, míg Kuvaittal kapcsolatban arról, hogy továbbra is törekedett a Szovjetunióval való baráti viszony fenntartására.¹³⁰ A további jelentések azonban rögzítik, hogy két arab ország kifejezetten konfliktusos viszonyban állt a Szovjetunióval. Egyiptom és Szaúd-Arábia katonai beavatkozást tervezett az afgán ellenforradalmárok oldalán. Egyiptom rakétákkal, harckocsikkal és légvédelmi fegyverekkel felszerelt századot állított ki, amely készen állt egy afganisztáni bevonulásra, miközben számos megszorító intézkedést vezetett be a Szovjetunióval és a Német Demokratikus Köztársasággal szemben.¹³¹ Szaúd-Arábia 710 millió dolláros katonai

¹²⁴ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80/II. 362.

¹²⁵ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80/II. 363.

¹²⁶ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80. 81/a.

¹²⁷ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80. 202.

¹²⁸ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80. 196/a.

¹²⁹ MENA (Middle East and North Africa): A Közel-Kelet és Észak-Afrika országait magába foglaló geopolitikai régió. (Szerző saját megjegyzése.)

¹³⁰ ÁBTL RA-5/80/II. 374.

¹³¹ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80/II. 370.

segítséget ajánlott fel Pakisztánnak, emellett vállalta az afgán ellenforradalmárok felszerelésének költségeit.¹³²

A dokumentumok jelentős hányada Indiából származó jelentés volt, amelyet az indiai hírszerzés készített és egyebek között – együttműködés keretében – a BM III/I-nek is megküldték. India szorosán követte a Szovjetuniót az afgán kérdésben. Ugyanakkor diplomáciai csatornákon hangsúlyozták, hogy az ázsiai térségben igazán Indiának van a legnagyobb befolyása az ügyben, ezért Moszkvának nagy szüksége volt Delhi barátságára. A magyar hírszerzés jelentései szerint NATO országok különböző biztosítékokat ígértek India számára: azt kérték, hogy foglaljon állást a Szovjetunió ellen és a Nyugat mellett az afganisztáni kérdésben, viszonzásként pedig a NATO tagállamok készen álltak nagyobb dél-ázsiai nemzetközi szerephez juttatni az országot.¹³³

A magyar vonatkozást tekintve a jelentések egy része a hazai helyzetet is érintette. Az amerikai korlátozó gazdasági intézkedések közvetlenül csak a Szovjetunióra terjedtek ki. Ugyanakkor a szankciók kihatottak a szovjet szállítási képességekre is,¹³⁴ így közvetetten Magyarország is elszenvedője volt a helyzetnek. Az amerikai külügyminisztérium közölte, az USA arra törekszik, hogy a kiélezett szovjet-amerikai viszony ne rontsa a szocialista országokhoz fűződő kapcsolatát.¹³⁵ Az amerikai adminisztráció kiemelte, hogy a Magyar Népköztársaság és a Lengyel Népköztársaság vonatkozásában legfőbb cél a kapcsolat elért szintjének fenntartása.¹³⁶ Éppen ezért a magyar véleménynyilvánítás az ügyben erősen behatárolt volt. Tekintettel arra, hogy a Szovjetunió felszólította Magyarországot, kövesse a szovjet álláspontot, eközben a nyugati nyomás azt diktálta, hogy álljon az USA mellé az ügyben. A magyar vezetés ezért igyekezett semlegesnek mutatkozni és inkább egy tartózkodó magatartást tanúsítani. Egy jelentés kitér Horn Gyula, akkori külügyminiszter az amerikai külügyminisztériumban folytatott tárgyalására, amely során feltette a kérdést, számíthat-e a magyar-amerikai kapcsolat romlására az afgán háború okán. Annak ellenére, hogy mindössze néhány hónappal korábban az amerikai adminisztráció azt jelezte, hogy nem fog rontani a pozitív irányba haladó viszonyon, Horn a látogatása alatt nem kapott biztató választ, a jelentés szerint a kérdésben az amerikai fél „kemény volt”.¹³⁷

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány célja a magyar hírszerzés 1979-ben, az iráni és afganisztáni válságokkal összefüggésben végzett tevékenységének ismertetése volt. Mindkét országot önálló fejezet keretében tárgyalta. Az egyes fejezetek további szerkezeti bontásra kerültek: az első rész az adott esemény, valamint az érintett ország történelmi és politikai hátterének

¹³² ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80/II. 423.

¹³³ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80/II. 372.

¹³⁴ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80/III. Tárgy: Afganisztán. Budapest, 1980. 606.

¹³⁵ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80/III. 616.

¹³⁶ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80. 115/a.

¹³⁷ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80. 135.

általános bemutatását célozta, a második a tanulmány központi elemeként a hírszerző információgyűjtés részletes elemzésére helyezte a hangsúlyt.

Fontos megjegyezni, hogy a Magyar Népköztársaságban a hírszerzés nem volt önálló. A KGB folyamatos ellenőrzés alatt tartotta, állandó volt az információcsere. Így a feldolgozott dokumentumok nem csak a magyar, hanem bizonyos szinten a szovjet információs igényt is tükrözik.

Ázsia geopolitikai és társadalmi összetettsége indokoltá teszi a térség mélyreható kutatását. A hidegháború óta eltelt évtizedekben a migráció felerősödése, a terrrorszervezetek aktivitása, és számos esetben az Európában civilek ellen elkövetett terrorcselekmények miatt is szükséges, hogy a hírszerző szolgálatok Ázsia egyes térségeit kiemelt figyelemmel kövessék.

A tanulmány célja volt olyan új információkat feltárni, amelyek többsége eddig nyílt források alapján nem volt ismert, illetve megvilágítani, hogy a Belügyminisztérium III/I-es Csoportfőnöksége miként látta a két igen jelentős nemzetközi kihatással járó eseményt.

Irán vonatkozásában a tanulmány kiemelt jelentőségű elemeit három, a hírszerző jelentésekből feltárt információ képezi. Az egyik információs szemelvénny az iráni légierőnél észrevett súlyos ellenszegülésről számol be.¹³⁸ Egy másik irat rögzíti, hogy az ajatollah által szorgalmazott, alkotmánnyal kapcsolatos, 1979 decemberében megtartott népszavazás eredményét meghamisították.¹³⁹ E két információ együttes vizsgálata arra enged következtetni, hogy a témában korábban megfogalmazott álláspontok jelentős része – amelyek szerint Khomeini teokratikus rendszere a korszakban széles körű társadalmi támogatottságot élvezett – átértékelést igényelhet.

A Khomeini hazatérését megelőző jelentések egyike arra a feltételezésre épült, hogy a későbbi iráni vezető réteg jelentős része az Európában élő iráni emigránsok köréből kerülhet ki, ezért e személyek felkutatását és megfigyelését indokoltnak tartották. Egy másik, már Khomeini kormányalakítását követően keletkezett irat arról számolt be, hogy széles körben elterjedt szóbeszéd szerint az ajatollah közvetlen környezetében nyugati ügynökök is jelen lehettek.¹⁴⁰ A két jelentés összeolvasásából megfogalmazható a hipotézis, miszerint nyugati hírszerző szolgálatok valóban kapcsolatfelvételt kezdeményezhettek a későbbi iráni politikai elit egyes tagjaival még európai tartózkodásuk idején. E felvetést erősíti az a körülmény, hogy az iráni felsővezetés számos meghatározó szereplője az ajatollah hatalomra kerülését megelőzően valóban európai országokban élt, valamint később több esetben is konfliktusos viszony alakult ki közöttük és Khomeini között.

Ami Afganisztánt illeti, különös jelentőségűnek bizonyulhat egy korábban említett magyar információs jelentés, amely 1979 tavaszán részletes képet vázolt fel az afganisztáni általános fegyverállomány magas szintjéről, az infrastrukturális elmaradottságból fakadó gerillaháborús kockázatokról, valamint a Pakisztán felé nyitott, ellenőrizetlen határok

¹³⁸ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 357.

¹³⁹ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/IV. 310.

¹⁴⁰ ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. 198.

jelentette stratégiai sérülékenységről.¹⁴¹ Ezt az információt a magyar hírszerzés továbbította a szovjet partnerszolgálat felé, ezáltal hozzájárult ahhoz, hogy Moszkva előzetes információhoz jusson egy esetleges katonai intervenció várható nehézségeivel, mi több, sikertelenségével kapcsolatban. Ennek ellenére a szovjet vezetés a rendelkezésre álló magyar dokumentumot figyelembe nem véve, végül az intervenció mellett döntött.

Az eseménnyel kapcsolatban a szakirodalomban széles körben elterjedt álláspont szerint az elhúzódó háború mielőbbi lezárása mind a Szovjetunió, mind az Egyesült Államok érdekeivel összhangban állt. A hírszerző jelentések ugyanakkor ettől eltérő összefüggést tártak fel. Ezek szerint az Egyesült Államok stratégiai célja nem a konfliktus gyors lezárása volt, hanem az, hogy az afganisztáni ellenálló csoportok – amelyekből később a tálib mozgalom nőtt ki – olyan mértékű és jellegű támogatásban részesüljenek, amely a szovjet-afgán háború elhúzódását eredményezi, ezáltal fokozatosan gyengítve a Szovjetuniót.¹⁴² Mindez alapjaiban kérdőjelezi meg a korabeli amerikai mögöttes szándékkal kapcsolatos hagyományos értelmezéseinket.

A tanulmányban feltárt dokumentumok azt mutatják, hogy az 1979-ben történt események magyar hírszerző vonalon megvalósuló értelmezése árnyaltabb volt annál, mint ahogy azt a későbbi szakirodalmi források gyakran rögzítik. A bemutatott esetek nem lezárt következtetéseket nyújtanak, inkább további kutatási irányokat jelölnek ki a hidegháborús hírszerzésen keresztül globális biztonságpolitikai folyamatok kölcsönhatásainak mélyebb megismeréséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források:

- ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/I. Tárgy: Irán. Budapest, 1979.
- ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/II. Tárgy: Irán. Budapest, 1979.
- ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/III. Tárgy: Irán. Budapest, 1979.
- ÁBTL 1.11.4. – PZ/1979/IV. Tárgy: Irán. Budapest, 1979.
- ÁBTL 1.11.4. – RA-5/79. Tárgy: Afganisztán. Budapest, 1979.
- ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80. Tárgy: Afganisztán. Budapest, 1980.
- ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80/II. Tárgy: Afganisztán. Budapest, 1980.
- ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80/III. Tárgy: Afganisztán. Budapest, 1980.

Szakirodalom:

- Algiers Accords. Declaration of the Government of the Democratic and Popular Republic of Algeria. 1981.
- BÉKÉS Csaba (2006) Miért nem lett második világháború Európában? A magyar pártvezetés és az 1979. évi afganisztáni szovjet intervenció. *Elegyes Darabok*. Elérhető:

¹⁴¹ ÁBTL 1.11.4. – RA-5/79. 119.

¹⁴² ÁBTL 1.11.4. – RA-5/80. 222.

- https://efolyoirat.oszk.hu/02200/02288/00031/pdf/Evkonyv56_10_2003_223-256.pdf (Letöltés ideje: 2026. 05. 15.)
- CSICSMANN László (2010) Szovjet intervenció Afganisztánban (1979-1988). *Grotius*. Elérhető: https://www.grotius.hu/doc/pub/RHDILW/2010_188_csicsmann-laszlo_szovjet-intervencio_afganiszt%C3%A1nban.pdf (Letöltés ideje: 2026. 05. 15.)
 - DZSAHANGIR, Fahmi (1980) Az iráni forradalom társadalmi, gazdasági előzményei. *Egyetemi Szemle*, 2. évf. (44. sz.) Elérhető: <https://www.jstor.org/stable/41484537?seq=1> (Letöltés ideje: 2026. 05. 15.)
 - Foreign Assistance Act (1961), Public Law 87-195; Symington Amendment (1961); Glenn Amendment (1994)
 - IMHASLY, Manuel (2026) Der grosse Verführer: Wie der Ajatollah den Westen täuschte. *SRF*. Elérhető: <https://www.srf.ch/news/international/islamische-revolution-von-1979-der-grosse-verfuehrer-wie-der-ajatollah-den-westen-taeuschte> (Letöltés ideje: 2026. 05. 15.)
 - J. NAGY László (2017) Az iszlám politikai szerepének növekedése az 1970-es évtizedben. *Szegedi Tudományegyetem, Magyar Medievalisztikai Kutatócsoport*. Elérhető: http://acta.bibl.u-szeged.hu/51054/1/historica_141_195-202.pdf (Letöltés ideje: 2026. 05. 15.)
 - KRAJCSÍR Lukács (2019) Egy fedélzeten az ajatolláhhallal – Magyarország és az iráni iszlám forradalom. *Napi Történelmi Forrás*. Elérhető: https://ntf.hu/index.php/2019/02/11/egy_fedelzeten_az_ajatollahhal_magyar_orszag_es_az_irani_iszlam_forradalom/ (Letöltés ideje: 2026. 05. 15.)
 - MALONEY, Suzanne – REZIPOUR, Keian (2019) The iranian revolution – A timeline of events. *Brookings*. Elérhető: <https://www.brookings.edu/articles/the-iranian-revolution-a-timeline-of-events/> (Letöltés ideje: 2026. 05. 15.)
 - N. RÓZSA Erzsébet (2010): Az Iráni Iszlám Köztársaság – a síita modernizációs kísérlet. *Grotius*, 5. évf. (44. sz.) Elérhető: https://www.grotius.hu/doc/pub/VPUIJK/2010_116_n.rozsa_erzsebet_iran.pdf (Letöltés ideje: 2026. 05. 15.)
 - RÓBERT László (1978) Kormányellenes megmozdulások Iránban. *Népszabadság*, XXXVI. évf. (110. sz.)
 - SEYEDIN Szilvia (2021) Khomeini és az iráni forradalom: elképzelései, INTÉZKEDÉSEI. *Acta Historica*. Elérhető: https://acta.bibl.u-szeged.hu/87103/1/historica_146_243-260.pdf (Letöltés ideje: 2026. 05. 15.)
 - SOLYMOS András (2010) Afganisztáni háborúk. *Hadtudomány*, 20. évf. (E-szám) Elérhető: <https://ojs.mtak.hu/index.php/hadtudomany/article/view/6386/5026> (Letöltés ideje: 2026. 05. 15.)
 - Sz.n. (1979) Magyar Külpolitikai Évkönyv 1979. Elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/KULUGY_KulPolEvkonyv_1979/?pg=0&layout=s (Letöltés ideje: 2026. 05. 15.)

- Sz.n. (é.n.) Balancing the National Interest: US National Security Export Controls and Global Economic Competition (1987). *National Academies*. Elérhető: <https://www.nationalacademies.org/read/987/chapter/8#144> (Letöltés ideje: 2026. 05. 15.)

BEVEZETŐ

Külföldiek jelentős számú beutazásáról legelőször az 1963-as nagy amnesztiát¹ követően 1964-ben beszélhetünk, amikor is az hirtelen meghaladta az 1 milliós nagyságrendet. *(1963-ban összesen még csak 85 ezer turista érkezett, 1978-ban viszont már elérte a 17 millió főt a beutazók száma.)* Az idegenforgalom megkönnyítéséhez nagyban hozzájárult az is, hogy a Kádár-rezsim csatlakozott a turistaforgalom megkönnyítését célzó, 1954. június 4-én New Yorkban kelt Egyezményhez.²

Az Állambiztonsági Szolgálatok oktatási anyagainak áttanulmányozása során idegenforgalomról és a szocialista Magyarországra történő beutazás helyzetéről „*A hazánkba irányuló idegenforgalom állambiztonsági értékelése, az ellenséges tevékenység elhárítása*” című 1971-ben készült tanulmányban kaphatunk egy áttekintő széles képet:

*„Korunk progresszíven fejlődő jelensége a nemzetközi idegenforgalom. Az imperialisták az utóbbi években az idegenforgalmat is politikájuk alkalmazásának színterévé változtatták.”*³

Az (aktív és passzív) idegenforgalom *(a korszak nyelvezete a turizmust ugyanis idegenforgalomnak nevezete)* az a jelenség, amikor az országba, illetve annak vidékeire idegenek – belföldi vagy külföldi – állampolgárok látogatnak el, és rendszerint üdülés, a szórakozás vagy a tapasztalatszerzés céljából hosszabb-rövidebb időt töltenek ott, avagy átutaznak. A 70-es évek elejére a nemzetközi turizmusnak kelet-közép-európai népszerű centrumává vált hazánk, amely nem csak az ideérkező és korábban még nem tapasztalt nagyszámú külföldi turisták száma miatt volt az érdeklődés célkeresztjébe, hanem maga az idegenforgalom a gazdaságpolitika egyik lényeges elemévé vált, főként a devizabevételek jótékony hatása miatt.

*„Az idegenforgalom valutatermelő népgazdasági ágazat, tehát a beutazásokhoz érdek fűződik (konvertibilis bevétel növelése, fajlagos költség növelése stb.) Idegenforgalmi céljaink megvalósítása érdekében vállalni kell azt a kockázatot, hogy az ellenség az ebből adódó széleskörű lehetőséget felhasználja az ellenünk folyó aknamunkára. A tőkés beutazók esetében körülmények, differenciált intézkedések szükségesek. Az elhárítási intézkedéseket az ellenséges tevékenységet kifejtőkre kell összpontosítani.”*⁴

A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének tevékenysége során az operatív információ minden olyan információ volt, amit a hírszerzés a maga sajátos eszközeivel, a

¹ 1963. évi 4. törvényerejű rendelet a közkegyelem gyakorlásáról

² Az Egyezményt az 1964. évi 2. törvényerejű rendelet hirdette ki.

³ ÁBTL-4.1.-A-3017/8, A hazánkba irányuló idegenforgalom állambiztonsági értékelése, az ellenséges tevékenység elhárítása, 5.

⁴ ÁBTL-4.1.-A-3168/3, Elhárítási ismeretek, 3. kötet, 62.

„saját” hírigénye alapján szerzett meg és majd hasznosította azokat. A hírszerző apparátus a működéséhez szükséges operatív információkkal - többek között - megállapította:

- célországban milyen objektumokban vannak hazánkat érdeklő titkok
- ezeket a titkokat az objektumban hol és hogyan védik
- a titkokhoz közvetlenül, vagy közvetve kik férhetnek hozzá
- ezek közül kik azok, akikkel célszerű „foglalkozni”
- milyen ezeknek a személyeknek a jelleme, milyenek a körülményeik, gondolkodásmódjuk stb.

„A hírszerzési információk jelentős titkot képeznek. Ismeretük, birtoklásuk a nemzetközi kapcsolatok valamennyi területén vagy az állambiztonsági munkában lépéselőnyt, ugyanakkor az ellenségnek érzékeny veszteséget jelent...”⁵

HÍRSZERZÉS MEGJELENÉSE AZ IDEGENFORGALOMBAN

A hírszerzés évszázados történetében az átlagemberek figyelmében leginkább a kémek játszották a fő szerepet. A hírszerző szervek a kémügynökök hálózatára alapozták tevékenységüket. Ugyanakkor, ha az elhárítás egy-két kulcshírszerzőt felderített, az akár évekre is mélyreható csapást jelentett a hírszerző szervezetek számára. A hidegháború időszakában is megjelent a legálisan megszerzhető információk nagy tömegének folyamatos gyűjtése, megszerzése és feldolgozása, amely a tanulmányban az idegenforgalom keretében kerül bemutatásra.

A BM III/I. Csoportfőnökség az idegenforgalom kiépített bázisain keresztül is szerzett gazdasági, politikai és katonai információkat, illetve azok kombinációját használta fel munkája során. Az információ megszerzésének tárgya:

GAZDASÁGI INFORMÁCIÓ

A turizmussal szorosan összefüggő és azt elősegítő közlekedési iparág lehetőséget biztosított a hírszerző szervek munkájában.

„Kémia” fn. ügy keretében egy amerikai vegyipari konszern bécsi képviselőjének piackutató delegációja lett ellenőrizve, amely tárgyalásokat kezdeményezett egy külkereskedelmi vállalattal. A delegáció viselkedését a magyar tárgyaló felek általában a „korrekt” szóval jellemezték, de a szállodájukban végrehajtott titkos kutatás eredménye azt bizonyította, hogy a delegáció szakértő tagjai viszonylag rövid idő alatt, meglepően nagy mennyiségű és komoly jelentőséggel bíró információt gyűjtöttek össze az akkori vegyiparunk helyzetéről, kapacitásáról, valamint fejlesztési terveikről. Ezzel kapcsolatos feljegyzések azt bizonyították, hogy mindezt tulajdonképpen legálisan, a tárgyalások közben szerezték meg, kihasználva egyes magyar partnerek indokolatlan bőbeszédűségét. Feljegyzések között rögzítésre került az amerikai konszern igazgatóságának titkos instrukciói a konkrét üzleti ajánlatokkal kapcsolatban: „Ezek

⁵ ÁBTL-4.1.-A-3017/8, A hazánkba irányuló idegenforgalom állambiztonsági értékelése, az ellenséges tevékenység elhárítása, 22.

megismerése után olyan információkkal segíthettük külkereskedelmi szerveinknek, amelyek ügyes felhasználása végül többszáz ezer dolláros megtakarítást eredményezett népgazdaságunknak.”⁶

POLITIKAI INFORMÁCIÓ

A 70-es években – főként a szovjet tanácsadó elvtársaknak „köszönhetően” – a politikai hírszerzés a társadalompolitika élet meghatározó és befolyásoló tényezőit kutatta. A politikai hírszerzés lényegében az akkori szocialista Magyarország társadalmi életének döntő kérdéseire; így a társadalmi osztályok és rétegek egymáshoz való viszonyára, az életszínvonal alakulására, az ellentmondások és feszültségek feltárására, a gazdaság átfogó kérdéseire, a távlati tervekre és ezek végrehajtásában mutatkozó problémákra koncentrált.

Ennek megfelelően a nyugati emigrációs szervezetek kiemelt figyelmet és feladatot jelentettek a BM III/I. Csoportfőnökségének. A hírszerző munka fő célja az volt, hogy felderítse összeköttetési csatornáikat és tevékenységük tartalmát. Az emigrációs területen végzett hírszerző munka egyik legfontosabb objektuma a Szabad Európa Rádió volt. Ez részben emigrációs központ, részben az amerikai hírszerzés alközpontja volt.

„Az imperialista hatalmak egyes hírszerző és elhárító szervei olyan speciális pszichológiai szolgálatokkal rendelkeznek, amelyek széleskörűen és gondosan kidolgozott programokkal a hírszerző és az elhárító tevékenység, pszichológiai tényezőinek kutatásával foglalkoznak. Az ellenség hírszerzése által megvalósított ideológiai diverzió során nagy jelentőséget kapnak a pszichológiai ráhatás különféle formái és módszerei, különösen a megtévesztés és a rémhírterjesztés.”⁷

KATONAI INFORMÁCIÓ

Általánosságban a katonai hírszerzés a katonai felkészültség és a hadászati ütőképesség személyi és tárgyi feltételeivel kapcsolatos információk gyűjtésével voltak kapcsolatosak.

„Léna” fn. rezidens,⁸ MALÉV alkalmazottként egy 1971. április 23-27. közötti athéni kiküldetése során többek között feltérképezte az Athén-Pireuszi kikötőben állomásozó USA Hadászati Légierőjének Atlanti Flottájához tartozó USS Forrestal (CVA-59)⁹ anyahajót is, amelyről külön mintegy 5 oldalon keresztül részletes ügynöki jelentésében leírja a fontosabb adatait és tartozékait, szolgálatot teljesítők számát (5000 fő), egyéb berendezéseit, valamint az anyahajón lévő légijárművek (harci vadászgépek és helikopterek) típusait.

⁶ Uo. 21.

⁷ A Belügyminisztérium III/IV. Csoportfőnökségének 33. számú belső TÁJÉKOZTATÓJA az operatív állomány részére

⁸ Balef Ludmilla (Gosztonyi Jánosné, Gorkij, 1937.02.22.). MALÉV légi-utaskísérő, akit a BM III/II-6. osztály 1957-1983 között az idegenforgalom területén foglalkoztatott.

⁹ 1955-ben állították szolgálatba, az Egyesült Államok első elkészült szuperhordozója volt, és osztályának vezető hajója volt, amelyet USA első védelmi miniszteréről: James Forrestalról neveztek el.

A folyamatosan bővülő idegenforgalom a hálózatok megszervezéséhez és működtetéséhez új feltételeket biztosított. Az újonnan megnyíló lehetőségek – így pl. turisztikai és közlekedési irodák, kereskedelmi képviselők megnyitásával -, vagy a nyugati partnerek meghívásai legális fedést biztosítottak a hírszerzési tevékenységek végrehajtására. Az információ megszerzésének a módjai:

NYÍLT ADATSZERZÉS

Az üzleti életben természetes, ha a tárgyalást megelőzően és szerződéskötés előtt a partnerek leinformálják egymást. A nyílt információgyűjtés esetleges hírszerzési vagy kémkedési célzatát nehéz volt bizonyítani azokban az időkben is, mivel nehéz meghúzni a határvonalat a gazdasági együttműködéshez szükséges információs igény és a hírszerzési törekvések közötti adatszerzés között.

„Gyakran tapasztaljuk azonban, hogy a tőkés cégek képviselői az együttműködéshez valóban szükséges informáltságot jóval meghaladó adatszerzési igénnyel lépnek fel. Az ilyen, üzletileg indokolatlan aktivitás az ellenséges hírszerző szervek gazdasági fedéssel folytatott tevékenységére utal.”¹⁰

A bécsi Osztrák Gazdasági Kutató Intézet 60-as években egy tervet dolgozott ki a szocialista és kapitalista országok összehasonlítása érdekében, amelyhez be kívánták vonni a magyar gazdaság akkori vezetőit is, hogy betekintést nyerjenek a szocialista gazdasági életünk területeire. A szocialista hírszerzésünk kiderítette, hogy az osztrák kezdeményezést az amerikai Ford-alapítvány támogatta.

AZ ÜGYNEVEZETT „SÖTÉT” HÍRSZERZÉS

A „sötét” hírszerzés a legális adatgyűjtésnek egyik leplezett formája. Lényege, hogy a hírszerző olyan személlyel alakít ki szoros kapcsolatot, aki a helyzeténél és beosztásánál fogva bizalmas információk birtokosa. A hírszerző ügynök és a hírforrás között nem jön létre klasszikus (kém)kapcsolat.

Ez a módszer alapvetően az emberi gyengeségekre – a fecsegésre, hiúságra, anyagiasságra, az intrikus jellemvonásokra vagy a butaságra – épült. Az ilyen jellegű kapcsolatokat többnyire „fehér asztal” mellett mélyítik el, és az együttműködés valódi jellegét baráti – esetleg szerelmi – viszony is leplezheti. A hírszerzés – megfelelő hírforrások esetében – a kapcsolat folyamatosságára törekszik, s egy idő múlva már olyan kompromittáló adatok birtokába jut, amelyek felhasználásával akár a formális beszervezést is végrehajthatná.

Az esetek többségében amúgy erre mégsem került sor, mert az együttműködésnek ezt a félig legális formáját a hírszerzés nehezebben tudja dokumentálni. Az ún. „sötét” hírszerzés eredményességének döntő feltétele, hogy milyen legális tevékenységgel leplezik. A kiutazók figyelemre méltó kategóriái ebből a szempontból a csereprogramok, szerződés vagy ösztöndíj alapján huzamosabb ideig külföldön tartózkodó szakemberek – kutatók, újságírók, turisztikai szakemberek, kulturális megbízottak stb. –, akik legális

¹⁰ A Belügyminisztérium III/IV. Csoportfőnökségének 33. számú belső TÁJÉKOZTATÓJA az operatív állomány részére

lehetőségeik felhasználásával tervszerűen építhetik ki a hírigényeiknek megfelelő kapcsolatokat, s ugyanakkor megfelelő felkészültségük is van a bonyolultabb információk megszerzéséhez és értékeléséhez.

„Marosiné” fn. informátor¹¹ 1960. július 22-i jelentésében említést tett egy Huguet Gerard nevű francia állampolgárról, aki korábban ejtőernyős alhadnagyként Algírban és Vietnámban is szolgált, de már a Renault autógyár külkereskedője volt. Huguet Gerard nagybátyja a francia külügyminisztérium konzuli osztályának vezetője volt államtitkári rangban. Huguet elfecsegi az ügynöknek, hogy megismerkedett a részére biztosított magyar tolmáccsal, aki mérnökként „*egy nagyon rendes katolikus fiú*”, és meghívta őt Párizsba a Renault autógyárba, ahova elhelyezni szándékozik, mert a mérnök disszidálni akar. Az ügynöki jelentést Barják László r. százados operatív szempontból értékesnek találta, mivel Huguet nagybátyja a kémelhárítás és hírszerzés szempontjából is fontos helyen dolgozik, így szükségesnek látta Huguet alapos tanulmányozás alá vonását, valamint intézkedni Huguet magyar mérnök kapcsolatának és személyének a felderítésére.

„Az amerikai hírszerzés nagy figyelmet fordít az olyan információs módszerre, amelynek alapját az egyes emberek eredeti pszichés tevékenységét képezi. Így az amerikai hírszerzés a sötét információszerzésre vonatkozó instrukcióiban kimondják, hogy az emberismeret az információszerzés sikerének az alapja.”¹²

VIZUÁLIS FELDERÍTÉS

Az idegenforgalom legális lehetőségeinek felhasználására alapozott olyan speciális módszer volt, amely a hírszerző szervek érdeklődésének előterében leginkább a katonai és ipari objektumok, harceszközök és védelmi berendezések szakszerű szemrevételezését és dokumentálását jelenti. A hírszerző szervek olyan személyeket választottak ki vizuális felderítésre, akik megfelelő felkészültséggel rendelkeztek egy katonai objektum, vagy berendezés pontos és szakszerű felmérésére. Leggyakrabban a hírszerző tiszteket diplomáciai fedéssel végeztek felderítő jellegű utazásokat.

Az 1968-as csehszlovákiai események kapcsán „Telex” fedőnév alatt feldolgozott ügyben a Newsweek amerikai lap magyar származású bonni tudósítója gépkocsival a csehszlovák-magyar határ mentén végzett személyes felderítést, ahol a szovjet és a magyar katonai alakulatok mozgását figyelte. A katonai információkat tartalmazó tudósításait majd a budapesti szállodájából telex-készüléken akarta továbbítani. (Az újságíró végül haladéktalanul kiutasították.)

A Kádár-rendszer megerősödésének időszakában és a 60-as évek közepétől meginduló turizmus a kémhálózatok megszervezéséhez és működtetéséhez is új feltételeket biztosított. A kor kihívásaira és az idegenforgalmi elhárítás, hírszerzés sajátos feladataira tekintettel az akkori Belügyminisztérium speciális egységek felállításával, illetve

¹¹ BM II/2-f alosztálya által foglalkoztatott informátor 1960-ban a budapesti Duna Szállodában dolgozott, az ott megszálló külföldi vendégekről és a szállodai alkalmazottakról adott jelentéseket.

¹² A Belügyminisztérium III/IV. Csoportfőnökségének 33. számú belső TÁJÉKOZTATÓJA az operatív állomány részére.

eseteként munkaszervezési módosításokkal próbálkozott. Olyan bázisokat létesítettek az idegenforgalom csúcsszerveiben és mindazokon a kulcshelyeken, ahol hatékonyan tudják érvényesíteni a hírszerzés és az elhárítás érdekeit.

HÁLÓZATI SZEMÉLYEK AZ IDEGENFORGALOM TERÜLETÉN

Idegenforgalommal kapcsolatos operatív felderítő munkában a leggyakrabban és legeredményesebben alkalmazott „eszköz” a hálózati személy volt. Hálózati munkára – a hírszerző lehetőségének a figyelembevételével - leggyakrabban az idegenforgalommal hivatásszerűen foglalkozó személyek kerültek kiválasztásra, így például az idegenforgalmi hivatalok, irodák (pl. MALÉV, Express, IBUSZ alkalmazottak), az idegenvezetők, tolmácsok és kereskedelmi képviselők dolgozó magyar állampolgárok, de alkalmanként akár hajósok, kamionvezetők, zenészek és művészek, üzletkötők, csempészek, üzérek, prostituáltak is számításba jöttek. Kiválasztás során gondosan ügyeltek a megfelelő személyi tulajdonság mellett, hogy az illető legalizálható legyen a környezetében. Kutatási területemen az idegenforgalom területén kialakított hálózati személyekről általánosságban elmondható, hogy nagyrészüket az akkori átlaghoz képest magasabban kvalifikált és több nyelvet beszélő a pártállamhoz lojális, megbízhatónak nyilvánított személyek közül kerültek ki.

Az „Arab” fedőnevű informátort¹³ 1960-ban hazafias alapon, Modex külkereskedőjeként általános informátori feladattal került beszerzésre, aki német, angol és francia nyelven beszélt. 1960-1963 között rendszeresen írt jelentést a kuvaiti, jordániai és líbiai útjairól, majd 1963. év végén a Scandinavian Airlines (SAS) alkalmazásába került, így informátori lehetőségei is kiszélesedtek. „Arab” 1964-ben lehetőséget kapott egyhónapos észak-amerikai körutazásra, hogy az ottani utazási irodák tájékoztatást adjanak a SAS magyarországi forgalmának növelésére, ezért Koczka János r. századostól az alábbi eligazításban részesült:

- Tanulmányozza a SAS-irodák vezetőiknek és munkatársaiknak személyi tulajdonságaikat, anyagi helyzetüket és esetleges magyar kapcsolataikat,
- Tanulmányozza a SAS-irodákkal kapcsolatba kerülő szervezetek, lehetőségeihez mérten szerezze meg annak működési elvét és a beosztottak névsorát,
- Utazása során jegyezze meg az ellenőrzött objektumokat (különösen Los Angeles, San Diego),
- Tárgyalásairól készítsen részletes beszámolót,
- Jegyezze meg, hogy az USA és Kanada határán a be- és kilépéseknél az útlevelellenőrzés és a vámvizsgálat hogyan történik.

„Arab” 1964. május 11-i részletes tájékoztató jelentésében jelentette, hogy 1964. február 29-től és március 24-ig tartózkodott az USA-ban és Kanadában a SAS megbízásából és költségére. Észrevétele szerint az USA-ban az élet távolról se olyan jó, mint ahogy a magyar

¹³ BM III/II-3. Osztálya által foglalkoztatott informátor üzletkötőként dolgozott arab országokban, majd egy csempészési ügyben lebukott Ferihegyen, s ezután a SAS légitársaság magyarországi képviselője lett.

emberek hiszik. Az átlag amerikai havonta 400-600 USD keresettel rendelkezik, viszont utána adózni kell, magasabb a megélhetés költségei (lakbér, fogyasztói árak), valamint a társadalombiztosítás hiányzik és a munkalehetőségek is bizonytalanok. Politikai szempontból az tapasztalta, hogy általános a félelem a kommunizmustól, jelenleg még erősebbnek tartják magukat, de aggódnak, hogy elveszíthetik a versenyt.

„Problémák bőven akadnak az USA számára, elég csak Kubát, Vietnámot és a szövetségesek egymás közötti nézeteit említeni külpolitikai téren, belpolitikában a négerkérdés, a munkanélküliség, a tanulatlanság, illetve a fejlett, magasan képzett szakmunkások hiánya stb., hogy csak néhányat említsek.”¹⁴

Magyarország idegenforgalmi helyzetéről kevés információkkal rendelkeztek, de „Arab” részletes tájékoztatást adott a hazai turisztikai lehetőségekről és az amerikaihoz képest sokkal alacsonyabb árakról. „Arab” észrevételezte, hogy a „régii amerikai magyarok” nincs jó véleményrel az 56-os „szabadságharcosokról”, akik szervezetekbe tömörülnek és „erős reakciós lapokkal” rendelkeznek. Az 1963-as amnesztiát nem ismerik eléggé, és nem örülnek annak a folyamatnak, ami hazánkban az utóbbi időben végbement. *„Az volt az érzésem, hogy a Horthy rendszer osztály rétegződései, illetve hangulatából kapok ízelítőt. Azt is hallottam, hogy Ohióban, Cleveland környékén a nyilasoknak, fasisztáknak igen erős a bázisuk.”¹⁵*

A vámellenőrzésnél – mint SAS alkalmazott – nem találkozott különösen nagy ellenőrzéssel, de tapasztalata szerint a csomagokat, bőröndöket mindig kibontják és beleturkálnak. A Kanada-USA határon szigorú ellenőrzés van, pl. filmeket nem vihetett át, csak ha jelentős vámot fizettet volna.

„Léna” fn. titkos megbízott, MALÉV alkalmazott 1964.03.20-i jelentésében tartótisztjének Szilágyi János r. századosnak felhívja a figyelmet egy holland repülőtéri rakodóként dolgozó 56-os disszidensre:

Amszterdamban (Schiphol International Airport) a MALÉV repülőgép fedélzetén megjelent egy repülőtéri dolgozó, aki magyar újságokat kért, s közben elmesélte az ügynöknek, hogy 1956-ban távozott Magyarországról, testvére pedig Genfben lakik. Ő maga villanyszerelő, de jelenleg a KLM légitársaság rakodómunkásaként áll alkalmazásban, miközben átképzős tanfolyamot végez, és szeretne az étteremben elhelyezkedni pincérként. 18 éves volt, amikor elhagyta Budapestet, honvágya van, különösen azért, mert nem kedvelte meg a hollandokat. *„Igaz, most egy holland kislánynak udvarol (megmutatta a fényképét), de a magyar nők mások (...) kb. egy évvel ezelőtt meglátogatta a Svédországban élő disszidens barátait, akik közül Bendő Gyurit ismertette meg őt a várossal, illetve a Stockholmi repülőtérral is. (...) Lénárd úr egyébként még elmesélte, hogy a repülőgép fedélzetére szinte ellenőrzés mellett szokott felmenni, mivel azt követően mindig érdeklődnek (főleg kollégái, valamint főnökei), miért tartózkodott ott olyan sokáig, vagy*

¹⁴ ÁBTL-3.1.2.-M-22875, Jelentés, 69.

¹⁵ Uo. 70.

*egyáltalán milyen céllal ment oda, amikor neki, mint rakodómunkásnak semmi keresnivalója sincs a MALÉV repülőgépek fedélzetén.*¹⁶

Az akkori kor feladatszabásának megfelelően Szilágyi János r. százados az ügynöki jelentésre tett kézírásos értékelése szerint:

„Léna állandó feladatai között szerepel a nyugati reptereken dolgozó »disszidensek« feltérképezése, illetve azok véleményét, Mo-i rokonait megállapítani és figyelemmel kísérni a MALÉV hajózók viszonyát a disszidensekkel.” („Léna” fn. rezidens a jelzett feladatszabásnak rendszeresen és nagy buzgalommal a későbbiekben is eleget tesz.) Szilágyi főnöke 1964. április 13-i kézírásában utasította beosztottját: *„Szilágy et! Ellenőrizd és tájékoztasd a III/I-t.”*¹⁷

„Elekes” fn. hírszerző informátor,¹⁸ MALÉV, majd IBUSZ alkalmazott 1960-ban készült kiképzési terve alapján az ügynöknek a hírszerzés elméleti és gyakorlati alapjait úgy kell elsajátítania, amely alkalmassá teszi őt a Bécsi rezidentúrán – MALÉV fedésben – az osztrák és NATO országok légierijére vonatkozó adatgyűjtésre, továbbá az osztrák és Nyugat-Európai államok légierijére és a repülés technikájára vonatkozó szaklapok, könyvek és egyéb kiadványok beszerzésére, valamint a munkaterületén a szolgálat számára fontos személyek felkutatására és tanulmányozására.

„Elekes” 88 órás kiképzése során többek között elsajátította:

- az ügynöki kategóriákat
- az elhárítással kapcsolatos alapismereteket és az elhárítás elleni védekezést
- a külföldi szolgálat alatti magatartást
- hírszerzésről általában, célja és feladatai, továbbá konspiráció a hírszerzésben
- személyekről szóló jelentések összeállítását
- fényképezés alapismereteit, film előhívását, nagyítás és másolás gyakorlását
- laktanyák, repülőterek, lokátorok, rádióállomások felderítésének gyakorlati végrehajtását
- összeköttetésről általában, rejtkehelyen történő összeköttetést
- rejtkehely keresésének a szabályait
- térképekről általában, tájékozódás terepen
- osztrák hadseregben használatos fegyvereket

„Elekes” korábban 1949-1955 között a KÜM német osztályán főelőadóként dolgozott, ahonnan koholt vádak alapján („Rajk-banda” tagja) távoznia kellett, és a Filatélia külkereskedelmi vállalat vezérigazgatóságán helyezkedett el egészen a MALÉV külszolgálatáig. „Elekes” végül nem a MALÉV bécsi irodáján, hanem 1960. novemberében

¹⁶ ÁBTL-3.1.2.-M-39955, Jelentés, 1964.03.15., 105.

¹⁷ Uo. 105.

¹⁸ Vermes Sándort (1915.03.19) a MNVK/2 Csoportfőnökség szervezte be 1958-ban. 1960-ban került a MALÉV Frankfurt am Main-i kirendeltségéhez. A BM III/I-2-C alosztály 1965-ben vette át további foglalkoztatásra. 1966-ban tért haza, ezután az IBUSZ-nál dolgozott.

a MALÉV frankfurti kirendeltségén kapott beosztást, majd 1965-től az IBUSZ utazási irodának a frankfurti képviselője lett.

„Elekes” hírszerzői tevékenységét tartótisztje, Fényi Sándor r. százados már 1961. július közepén elég sok kritikával illette. Fényi Sándor „Elekes” ügynöki jelentéseit igen gyenge értékűnek találta, kifogásolta továbbá, hogy nem tart rendszeres kapcsolatot a nagyobb utazási irodákkal és idegenforgalmi vállalatokkal, és már a MALÉV repülő személyzet is panaszkodott a feladatvégrehajtására. A pénztárellenőrzés során is merült fel visszaélés, mivel „Elekes” 300 DM-t fizetéseelőleget önhatalmúlag vett fel.

Fényi Sándor r. százados 1961. július 13-i jelentésében utasított az ügynököt, hogy maximálisan használja ki hivatali lehetőségét a kapcsolatépítésre: *„Ezen lehetőségek felhasználásával a hivatalos kapcsolatokon keresztül szélesítse ismeretségi körét, hogy a hivatalos kapcsolatokon túlmenően, magánjellegű kapcsolatokkal is rendelkezzen.”*¹⁹

„Elekes” 1966. március 15-ig teljesített külszolgálatot, majd ezt követően a hírszerző munkája is megszűnt. Hazatérése után az IBUSZ-nál csoportvezetői beosztásba került.

IDEGENFORGALOMI HÍRSZERZÉS A KÁDÁR-REZSIMBEN

Az állambiztonsági operatív munka tervezésénél és feladatainak a végrehajtásánál figyelembe kellett venni a nemzetközi kapcsolatoknak az állam biztonságát veszélyeztető hatásait is. Az idegenforgalom adta lehetőségek ugyanakkor kedvező feltételeket teremtettek a mélyfedésű ügynöki tevékenységhez. A nemzetközi idegenforgalomban szabályozatlan és ellenőrizhetetlen kapcsolatokat alakíthattak ki az általános magatartási normák fellazulásával. Az idegenforgalom megjelenésével és annak kialakulásával összbelsőügyi, valamint össz-állambiztonsági érdekek érvényesülését vontta maga után, amelynek során az elhárítás és a hírszerzés között a gyakorlatban nem a rivalizálás jelent meg, hanem a harmonikus együttműködés. Ennek során az idegenforgalomban alkalmazott hálózati személyeket lényegében – feladatköréhez igazítva – az elhárítás és a hírszerzés is hatékonyan tudta alkalmazni.

A MALÉV és más utazási irodák külföldi – különösen a nyugat-európai – képviselőiknek legális lehetőségük volt kutató- és tanulmányozó tevékenységet végezniük az idegenforgalmi területen és a polgári repülésben dolgozó személyek körében. Összeköttetési feladatokat oldhattak meg a külföldi rezidentúra és a hazai hírszerző központ között, valamint tranzit utasként egy harmadik város közbeiktatásával. A célország területén még rejtkehely-kutatást is végezhetett, illetve, ha már volt működő, akkor ott töltés-ürítést végezhetett. Az operatív helyzethez igazodva a felderítésben és a feldolgozásban is aktív szerepük volt.

Az idegenforgalmi területén keresztül a külföldi kiküldetésben lévő magyar állampolgárokat többszörös „szűrőn” keresztül lehetett alkalmazni a Kádár-rezsim időszakában. Ennek megfelelően az arra alkalmas személyeket a BM III/I.

¹⁹ ÁBTL-3.2.3.-Mt-75/1, Jelentés, 59.

Csoportfőnöksége kiválasztotta és majd gondosan és alaposan kiképezte hírszerzői tevékenység végzésére, de ez egy másik történet.

IRODALOMJEGYZÉK

- ÁBTL-4.1.-A-3168/1, A-3168/2, A-3168/3, Állambiztonsági (szolgálati) ismeretek, Elhárítási ismeretek 1., 2., 3. kötet, BM Könyvkiadó 1984-1988
- ÁBTL-4.1.-A-3017/8, A hazánkba irányuló idegenforgalom állambiztonsági értékelése, az ellenséges tevékenység elhárítása – Állambiztonsági tanulmány, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség 1971/4.
- ÁBTL-4.1. A-3940, Bűnügyi operatív felderítés az idegenforgalom vonalán, BM Könyvkiadó 1981.
- ÁBTL-4.1 A-3008/53, A Belügyminisztérium III/IV. Csoportfőnökségének 33. számú belső Tájékoztatója az operatív állomány részére
- ÁBTL-3.1.2.-M-39955, „Lena” fn. Munka Dosszié
- ÁBTL-3.1.2.-M-39955/1, „Léna” fn. Munka Dosszié
- ÁBTL-3.1.2.-M-22875, „Arab” fn. Munka Dosszié
- ÁBTL-3.2.1.-Bt-488, „Elekes” fn. „B” Dosszié
- ÁBTL-3.2.3.-Mt-75/1, „Elekes” fn. Munka Dosszié
- ÁBTL-3.2.1.-M-13194, „Marosiné” fn. Munka Dosszié

SZILÁNKOK A NEMZETKÖZI TERRORIZMUS ÉS A MAGYAR HÍRSZERZÉS KAPCSOLATÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL (1976–1989)

MEZEI JÓZSEF

Állambiztonsági percepciók, nemzetközi együttműködés és magyarországi vonatkozások

BEVEZETÉS

A 20. század második felében a terrorizmus egyre hangsúlyosabb nemzetközi biztonsági problémává vált. Olyan terrorszervezetek kerültek előtérbe, amelyek tevékenysége túllépett az egyes államok határain, célpontjaik és műveleteik több országot is érintettek. A jelenség internacionalizálódása következtében a terrorizmus kezelése mindinkább nemzetközi politikai, rendészeti és titkosszolgálati kérdéssé vált.

A terrorizmus történetével, szervezeteivel és nemzetközi összefüggéseivel foglalkozó szakirodalom jelentős terjedelmű. A magyar állambiztonság és a nemzetközi terrorizmus kapcsolatának egyes kérdéseit is vizsgálták már korábbi kutatások.¹ Ugyanakkor a Belügyminisztérium III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség terrorizmussal kapcsolatos információgyűjtő és értékelő tevékenységének, valamint az e tevékenység során keletkezett iratanyag célzott vizsgálata mindaddig kisebb figyelmet kapott.

A tanulmány célja annak feltárása, hogy a magyar állambiztonsági hírszerzés miként értelmezte a nemzetközi terrorizmus jelenségét, milyen fenyegetéseket azonosított, milyen hírszerzési és operatív válaszokat dolgozott ki, valamint milyen szerepet tulajdonított Magyarországnak a nemzetközi terrorizmus összefüggésrendszerében. Ennek keretében azt is vizsgálom, hogy miként változott a terrorizmusról alkotott hírszerzési kép 1976 és 1989 között.

A források alapján a magyar állambiztonsági hírszerzés terrorizmusról alkotott képe a vizsgált időszak során jelentős átalakuláson ment keresztül. Míg az 1970-es évek közepén a terrorizmust elsősorban külföldi jelenséggként értékelték, amely Magyarország számára nem jelentett éles és közvetlen fenyegetést, addig az 1980-as évek egyre nagyobb figyelmet kaptak annak magyar biztonsági vonatkozásai is. Magyarország tranzitterületként, kapcsolattartási pontként és potenciális logisztikai háttérként is megjelent.

A kutatás alapját az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött KADRA fedőnevű, 15-OD-8046 nyitószámú objektumdosszié képezi. A vizsgálat kvalitatív

¹ ORBÁN-SCHWARZKOPF Balázs (2016): *A magyar állambiztonság és a nemzetközi terrorizmus az 1980-as években – az iratok tükrében*. Kommentár, /6. 86–102.; Uő (2017): Fegyver, szex, drog és rock 'n roll a 80-as években. Válogatás a nemzetközi kábítószer- és fegyverkereskedelem, valamint terrorizmus kutatható állambiztonsági irataiból. Betekintő, 11. évf. 4.sz. 1-15; Uő (2017): *Célkeresztben Abu Nidal. Átfogó kép egy terrorszervezet állambiztonsági megfigyeléséről a nyolcvanas években*. Arc és Álarc, 1. évf. 2–3. sz. 45–70.; BEKE József (2022): *A terrorelhárítás kialakulása és fejlődése Magyarországon a hidegháborúban a „C-79-es” akta tükrében*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Doktori Iskola,

módszertanra épül, középpontjában a dokumentumok tartalmi elemzése, az egyes iratok közötti összefüggések feltárása, valamint az állambiztonsági értékelések időbeli változásának vizsgálata áll. A cél nem az egyes terrorista események teljes körű rekonstrukciója, hanem az állambiztonsági percepciók, értékelések és reagálási mechanizmusok feltárása.

Az állambiztonsági iratok felhasználása szükségessé teszi a forráskritikai szempontok következetes érvényesítését. A dokumentumok nem tekinthetők a vizsgált események közvetlen és torzításmentes leképezésének, mivel tartalmukat befolyásolhatta az információforrások megbízhatósága, az információszerzés módja, a szervezeti érdekek, valamint a korszak politikai és ideológiai keretrendszere. A KADRA-dosszié forráskritikai értékelését tovább árnyalja, hogy az iratanyag nem kizárólag a BM III/I. Csoportfőnökségén keletkezett dokumentumokat tartalmaz: más állambiztonsági szervezeti egységektől, a katonai hírszerzéstől, a Külügyminisztériumtól, külföldi partnerszolgálatoktól, valamint nyílt forrásokból származó információk is bekerültek a dossziéba. Az eltérő eredetű dokumentumokat ezért keletkezési körülményeik, információforrásaik és céljuk figyelembevételével szükséges értékelni.

Ennek megfelelően a tanulmány a levéltári dokumentumokban szereplő információkat – különösen a nemzetközi eseményekre, terrorista szervezetekre és személyekre vonatkozó adatokat – lehetőség szerint szakirodalmi és nyílt források segítségével is ellenőrzi és kontextusba helyezi. A vizsgálat így egyszerre törekszik a források kritikai értékelésére és annak rekonstrukálására, hogy a magyar állambiztonsági hírszerzés milyen információkkal rendelkezett a nemzetközi terrorizmusról, és azok alapján miként értékelte a jelenséget.

A vizsgálat során külön figyelmet fordítok a magyar külképviselőket érintő incidensekre, a nemzetközi terrorista szervezetekkel kapcsolatos hírszerzési információkra, valamint a Carlos- és Abu Nidal-ügyekre, amelyek lehetőséget teremtenek a magyar állambiztonsági hírszerzés terrorizmussal kapcsolatos percepcióinak és azok változásainak vizsgálatára

A TERRORIZMUS MEGJELENÉSE A HÍRSZERZÉS FELADATAI KÖZÖTT

Az 1970-es években a terrorizmus fokozatosan a nemzetközi biztonságpolitika egyik meghatározó kérdésévé vált. A korábbi, elsősorban nemzeti keretek között működő szélsőséges csoportok mellett egyre nagyobb szerepet kaptak azok a szervezetek, amelyek tevékenysége több állam területére is kiterjedt, célpontjaik között pedig diplomaták, légitársaságok, nemzetközi szervezetek és külföldi képviselők is megjelentek. A korszakban különösen a palesztin szervezetek tevékenysége járult hozzá a terrorizmus nemzetközi dimenziójának erősödéséhez, amelyet a nemzetközi szakirodalom a modern terrorizmus egyik meghatározó fordulópontjaként értékel.²

A nemzetközi közvélemény figyelmét a terrorizmusra irányító események közé tartozott a Kőolaj-exportáló Országok Szervezetének (Organization of the Petroleum Exporting Countries - OPEC) bécsi székháza elleni, 1975. december 21-én végrehajtott támadás is.

² Bruce Hoffman (2021): *Inside Terrorism*, New York, Columbia University Press

Az Ilich Ramírez Sánchez („Carlos”)³ vezette csoport az olajügyi miniszterek értekezletét támadta meg, több tucat tüst ejtett, majd a foglyok egy részével elhagyta Ausztriát.⁴ Az akció nemcsak a terrorista szervezetek nemzetközi mozgásterére és szervezettségére irányította rá a figyelmet, hanem arra is, hogy a terrorizmus egyre inkább nemzetközi biztonsági problémaként jelent meg.

A KADRA-dosszié dokumentumai alapján a Belügyminisztérium III/I., Hírszerző Csoportfőnökségén 1976 januárjában – vagyis a fent jelzett támadást követő hónapban – kezdődött meg „a terrorizmusra vonatkozó hírszerző és legális információk szervezett gyűjtése, rendszerezése és felhasználása”. A feladat koordinálásával a BM III/I-2. Osztályt bízták meg. A terrorelhárítás a hírszerzés keretében tehát nem egy önálló szervezeti egységként, hanem speciális hírszerzési problémaként jelent meg. A dokumentumok tanúsága szerint a csoportfőnökség több irányban indított intézkedéseket. Felmérték a hírszerző hálózat azon tagjait, akik pozíciójukból adódóan terrorizmussal kapcsolatos információk megszerzésére alkalmasak lehetnek, továbbá hírigényeket fogalmaztak meg a külföldi rezidentúrák és hírszerző központok részére. Ezzel párhuzamosan fokozták a magyar külképviseletekre belépő külföldi állampolgárok mozgásának és tevékenységének megfigyelését is.⁵

A rendelkezésre álló források nem teszik lehetővé annak megállapítását, hogy az OPEC-akció közvetlenül befolyásolta volna a magyar állambiztonsági szervek döntéseit. Mindössze annyi állapítható meg bizonyossággal, hogy a nemzetközi terrorizmus iránti intézményes érdeklődés a magyar hírszerzésben szintén ebben az időszakban erősödött fel.

A források alapján jól érzékelhető, hogy a terrorizmust a hírszerzés nem elszigetelt események összességeként, hanem nemzetközi összefüggéseiben értelmezhető jelenségként kívánta vizsgálni. A hangsúly nem elsősorban a konkrét merényletek elemzésén, hanem a terrorista szervezetek kapcsolatrendszerének, mozgásának és működési módszereinek feltárásán volt.

A terrorizmussal kapcsolatos munka intézményesülésének fontos állomását jelentette a „Forrongók” fedőnevű objektumdosszié 1976. április 23-i létrehozása. A dosszié megnyitásával megteremtették a keretét a terrorizmussal összefüggő dokumentumok gyűjtésének, rendszerezésének és hosszabb távú nyilvántartásának.⁶

Az objektumdosszié létrehozása arra utal, hogy a magyar hírszerzés a terrorizmust nem átmeneti vagy eseti jelenségként kezelte. A dokumentumok kezelése és rendszerezése mögött az a felismerés állhatott, hogy a terrorista szervezetek működésének megértése hosszabb távú információgyűjtést és folyamatos elemzőmunkát igényel. Ezt támasztja alá

³ HANKISS Ágnes (2017): *Terrorista hálózatok. A C-79-es dosszié*. Terror & Elhárítás, 4. sz. 4–22.

⁴ Thomas RIEGLER: When Modern Terrorism Began: The OPEC Hostage Taking of 1975. In: Dag Harald CLAES – Giuliano GARAVINI (eds.): *Handbook of OPEC and the Global Energy Order: Past, Present and Future Challenges*. Abingdon – New York, Routledge, 2020, 290.

⁵ ÁBTL -3.2.5. - O-8-689/I. KADRA - Átirat a III/I. Csoportfőnöktől a III. Főcsoportfőnöknek, 67/52-32/18/78., 1978., 31.

⁶ Uo. 31.

az is, hogy 1978-tól a terrorizmus témaköre már a „Központ” által összeállított hírigények között is megjelent, vagyis a kérdés a hírszerző munka rendszeres elemévé vált.

A KADRA-dosszié korai dokumentumai alapján a terrorizmus értelmezésében sajátos kettősség figyelhető meg. Az ideológiai megközelítésben rendszeresen megjelent az a nézet, hogy egyes terrorista szervezetek mögött nyugati titkosszolgálatok vagy más politikai érdekcsoportok állnak. Ez a szemlélet jól illeszkedett a hidegháború korszakának általános politikai diskurzusához, amely a nemzetközi konfliktusokat gyakran a kelet–nyugati szembenállás keretei között értelmezte. Az operatív munka során ugyanakkor egy jóval pragmatikusabb megközelítés érvényesült. A dokumentumok tanúsága szerint a magyar hírszerzés kiemelt figyelmet fordított a terrorista hálózatok kapcsolatrendszerének feltárására, a tranzitmozgások nyomon követésére, valamint a nyílt forrásból származó információk elemzésére. A hangsúly a megelőzésen és a fenyegetések korai felismerésén volt. A szolgálatok törekedtek arra is, hogy elkerüljék a szocialista országok és a terrorista szervezetek közötti kapcsolatok látszatát, és több dokumentumban hangsúlyozták annak fontosságát, hogy ne alakuljanak ki olyan érintkezési pontok, amelyek politikai támadások vagy provokációk alapjául szolgálhatnak.⁷

Mindez arra utal, hogy a magyar állambiztonság terrorizmusról alkotott képe a hetvenes évek második felében egyszerre hordozta a korszak ideológiai kereteit és a professzionális hírszerző munka pragmatikus szempontjait. A terrorizmus értelmezése ekkor még nem szakadt el teljesen a hidegháborús politikai narratíváktól, ugyanakkor a gyakorlati munka egyre inkább egy valós és növekvő jelentőségű nemzetközi biztonsági kihívás kezelésére irányult.

A MAGYAR ÉRDEKEK ELLENI INCIDENSEK ÉS A FENYEGETÉS KONKRETIZÁLÓDÁSA (1976–1978)

A hírszerzés 1978-ban úgy értékelte, hogy az 1970-es évek második felében a „*terrorizmus lényegében nem jelentett éles, közvetlen veszélyt*” Magyarországra, azonban nem lehetett kizárni egy ilyen támadás lehetőségét.⁸

Ezen szakmai álláspont kialakításában biztosan közrejátszott a hírszerzés azon – a magyar diplomáciai képviselőket vagy külföldi magyar állami érdekeket érintő – támadásokat összesítő jelentése is, amely huszonhét olyan incidenst sorol fel az 1976–1978 közötti három évből (1. sz. táblázat), amelyeket terrorista vagy terrorjellegű fenyegetésként értékelt.

⁷ Uo. 35.

⁸ Uo. 35.

Ország	Típus (db)	érintett
AEÁ	zaklatás, 2	külképviselőt ellen
	fenyegetés 5	külképviselőt ellen
	fenyegetés, 1	személy ellen
Ausztria	fenyegetés, 2	személy ellen
NSZK	fenyegetés, 4	külképviselőt ellen
	fenyegetés, 1	nagykövet ellen
Franciaország	fenyegetés, 1	külképviselőt ellen
Argentína	lövés, 1	követségi gépkocsira
	feltartóztatás, 1	ügyvivő ellen
Ausztrália	fenyegetés, 1	külképviselőt ellen
Belgium	fenyegetés, 1	külképviselőt ellen
Etiópia	lövés, 1	követségi gépkocsira
Kanada	fenyegetés, 1	nagykövet ellen
Peru	fenyegetés, 1	külképviselőt ellen
Spanyolország	fenyegetés, 3	külképviselőt ellen
Peru	fenyegetés, 1	külképviselőt ellen
Svájc	fenyegetés, 1	személy ellen

1. táblázat: A MNK külképviselői és állampolgárai ellen elkövetett terrorista jellegű cselekmények 1976-1978-ban⁹

Az incidensek túlnyomó többsége nyugati országokban működő magyar külképviselőkhöz kapcsolódott. A legtöbb eset az Amerikai Egyesült Államokban, az NSZK-ban, Spanyolországban és Ausztriában történt, de a jelentés Argentínában, Franciaországban, Belgiumban, Kanadában, Ausztráliában, Etiópiában, Peruban és Svájcban bekövetkezett eseményeket is említ.

A nyilvántartott incidensek többsége fenyegetés, zaklatás vagy megfélemlítő jellegű cselekmény volt. A dokumentum ugyanakkor követségi gépkocsik elleni lövéseket, valamint diplomatákkal és külképviselői alkalmazottakkal szembeni közvetlen fellépéseket is rögzített. A három év alatt összegyűjtött huszonhét eset számszerűen nem tekinthető kiemelkedően magasnak, különösen annak fényében, hogy a legtöbb incidens nem járt közvetlen fizikai erőszakkal. A forrás alapján a magyar külképviselők a vizsgált időszakban ténylegesen intenzív vagy szervezett terrorista kampány célpontjai nem voltak.

A jelentés értelmezése során ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a terrorizmussal kapcsolatos információk tervszerű gyűjtése a BM III/I. Csoportfőnökségén csak 1976 elején kezdődött meg. A rendelkezésre álló források alapján nem állapítható meg, hogy

⁹ ÁBTL -3.2.5. – O-8-689/I. Kadra - Átirat a III/I. Csoportfőnöktől a III. Főcsoportfőnöknek., 1978., 36.

korábban készültek-e hasonló összesítések, ezért nem zárható ki, hogy a dokumentum a kialakuló terrorellenes információs rendszer egyik első átfogó helyzetértékeléseként szolgált. Jelentősége ezért nem elsősorban az incidensek számában vagy súlyosságában rejlik, hanem abban, hogy betekintést enged a terrorizmussal kapcsolatos információgyűjtés és elemző munka korai szakaszába, valamint az állambiztonsági szervek fenyegetésértékelési gyakorlatának formálódásába.

Külön figyelmet érdemel, hogy a dokumentumban szereplő események egy része a mai fogalmi keretek között nem feltétlenül minősülne terrorcselekménynek. A fenyegetések, zaklatások és egyéb megfélemlítő jellegű cselekmények szerepeltetése arra utal, hogy a magyar állambiztonság a terrorizmust nem kizárólag konkrét erőszakos cselekmények összességéként értelmezte, hanem tágabb biztonsági kategóriaként kezelte. A forrás ezért nem pusztán az események nyilvántartásaként értékelhető, hanem annak dokumentumaként is, hogy a szolgálatok milyen jelenségeket soroltak a terrorfenyegetés körébe, és miként alakult a terrorizmus gyakorlati értelmezése a hetvenes évek második felében.

Érdekes gondolatokat fogalmazott meg a hírszerzés a terrorista szervezetek, illetve az ilyen jellegű cselekedetek és az ellenérdekelte különleges szolgálatok viszonya kapcsán. Egyrészt ezen szervezetek egyes, a magyar külképviseleteket érintő tevékenységei kapcsán (fenyegetések, zaklatások) a hírszerzés terrorista jellegről beszélt. Másrészt úgy gondolták, hogy ezen különleges szolgálatok a terrorizmus elleni fellépés céljából kapott nagyobb hatáskört és anyagi lehetőségeket a szocialista országok ellen használták fel. Harmadrészt, szerintük a speciális szolgálatok „sugallatára” a médiumok a szocialista országok és egyes baloldali terrorszervezetek kapcsolatáról írtak, amely a magyar hírszerzés szerint csupán „koholmány” volt.¹⁰ Ez jól érzékelteti a korábban megfogalmazottakat, miszerint a terrorizmus értelmezése a vizsgált időszakban egyszerre jelent meg operatív biztonsági problémaként és a hidegháborús politikai-ideológiai diskurzus részeként.

A TERRORFENYEGETÉSEK KEZELÉSÉNEK OPERATÍV MECHANIZMUSAI

A dosszié anyagai által érintett időszakban az operatív munka három, egymástól jól elkülöníthető, mégis összefüggő szakaszra volt osztható. Ezek: a szűrő-kutató munka, az előzetes ellenőrzés és a bizalmas nyomozás.¹¹ Az operatív munka kezdeti, legalapvetőbb szakasza, az operatív osztályok fő feladata a szűrő-kutató¹² munka volt.¹³ A KADRA

¹⁰ ÁBTL -3.2.5. - O-8-689/I. Kadra - Átírat a III/I. Csoportfőnöktől a III. Főcsoportfőnöknek, 1978., 35.

¹¹ ÁBTL - 4.1. - A - 3168/1 - Rajnai Sándor et al. (1984), *Állambiztonsági ismeretek - Elhárítási ismeretek*, Budapest: BM Könyvkiadó. 92.

¹² „szűrő-kutató: a differenciált operatív felderítés rendszere, amely komplex módon alkalmazza (felhasználja) az operatív erőket, eszközöket és módszereket abból a célból, hogy a legális nemzetközi érintkezési felületeken kiválassza az állambiztonsági szempontból figyelemreméltó személyeket és jelenségeket”. - GERGELY Attila (1980): *Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár*, Budapest: BM Könyvkiadó. 180.

¹³ 38-28/5/1972. A Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökség Ügyrendje, 19.

dosszié is ennek a munkának adott keretet, a BM III/1-2. Osztály munkatársai által folytatott szűrő kutató munka során, a terrorelhárítás szempontjából összegyűjtött lényeges információkat tartalmazó ügydarabokat ebben helyezték el.¹⁴ Ez az információgyűjtés elsődlegesen nem személyekre, hanem olyan történésekre koncentrált, amely a hatáskörbe tartozó bűncselekményekre utalt. A szűrő-kutató munkát, jelen esetben a terrorelhárítási vonal vonatkozásában az említett osztály folyamatosan végezte.¹⁵

Amennyiben a szűrő-kutató munka eredményeként hatáskörbe tartozó bűncselekményekre utaló információk keletkeztek, akkor azt az információ jellegétől függően előzetes ellenőrzés, vagy bizalmas nyomozás, vagyis operatív ügyek keretében vizsgálták.¹⁶ Az előzetes ellenőrzés egy adat kiegészítő, adat pontosító tevékenység volt, amelynek keretében az operatív szerv vizsgálta a bűncselekményre utaló információ forrásának megbízhatóságát; a jogellenes tevékenység létezését, illetve az elkövető személyét. Ezen ismeretek birtokában már következtetni lehetett a „bűncselekmény elkövetésére, vagy annak hiányára”.¹⁷ A bizalmas nyomozás célja ezzel szemben olyan adatok összegyűjtése volt, amelyek alkalmasak voltak a jogellenes tevékenység bizonyítására vagy megcáfolására.¹⁸ Az ellenőrzést¹⁹ és a nyomozást²⁰ is elrendelhették ismert vagy ismeretlen személy, vagy csoporttal szemben.

A bizalmas nyomozás során az operatív szervek minden operatív eszközt és módszert igénybe vehettek,²¹ azonban „az állampolgári jogok érvényesülését” korlátozó intézkedéseket csak indokolt esetben.²² Előzetes ellenőrzés esetében pedig csak azokat az operatív eszközöket és módszereket lehetett alkalmazni, amelyek nem korlátozták az érintett személy állampolgári jogait, és nem eredményeztek az ellenőrzött személyt érintően „bizalmatlanságot” a kapcsolatrendszerében.²³ A cél elérése érdekében alkalmazni szükséges eszközöket, módszereket, azok felelőseit, időtervezését Intézkedési tervekben összesítették.

¹⁴ ÁBTL 1. 11. 5. 13-1301-2/75. - Emlékeztető az 1975. november 27-i III/II. Csoportfőnökség Vezetői Értekezletéről. 2.

¹⁵ ÁBTL - 4.1. - A - 3168/1. - Rajnai Sándor et al. (1984), *Állambiztonsági ismeretek - Elhárítási ismeretek*, Budapest: BM Könyvkiadó. 92.

¹⁶ ÁBTL - 4.2 -10 - 33/1/1978. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszter - helyettesének 1/1978 számú Elvi Állásfoglalása az állambiztonsági szervek állam elleni és politikai jellegű bűncselekmények megelőzését szolgáló operatív tevékenységének értelmezésére és gyakorlatára. 4.

¹⁷ ÁBTL - 4.2 - 10 - 21/10/1973/. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0010. számú Parancsa az állambiztonsági szervek előzetes ellenőrző és bizalmas nyomozó munkájának szabályozása tárgyában. 8.

¹⁸ Uo. 11.

¹⁹ Uo. 8.

²⁰ Uo. 11.

²¹ Uo. 12.

²² Uo. 16.

²³ Uo. 10.

A KADRA-dosszié egyik legtanulságosabb dokumentuma egy 1982 júliusában készült intézkedési terv (1. sz. melléklet), amelyet egy ismeretlen szervezet által megfogalmazott terrorfenyegetés nyomán dolgoztak ki. A forrás különlegességét nem elsősorban maga a fenyegetés adja, hanem az, hogy ritka részletességgel mutatja be, milyen intézményi és operatív folyamatokat indított el egy potenciális terrorveszély a magyar állambiztonsági szerveknél.

Az ügy előzménye, hogy 1982. július 8-án az MSZMP KB Külügyi Osztálya egy arab nyelvű fenyegető levelet kapott. A levél írója az „Arab Élcsoport Szervezet” nevében közölte, hogy amennyiben a magyar hatóságok nem változtatnak az arab állampolgárokkal szemben alkalmazott gyakorlatukon, akkor 1982. augusztus 30-tól terrorcselekményeket hajtanak végre magyar külképviseletek, légi és közúti szállítmányozási vállalatok, valamint hazai objektumok ellen. A levél külön figyelmet szentelt két, a magyar igazgatásrendészet területén dolgozó személynek, akiket korrupcióval és az arab állampolgárokat érintő jogszerűtlen intézkedésekkel vádolt.²⁴

Már önmagában figyelemre méltó, hogy a dokumentumban megjelenő terrorfenyegetés mögött nem valamely ismert nemzetközi konfliktus vagy ideológiai követelés állt, hanem egy látszólag személyes sérelmekből és idegenrendészeti ügyekből táplálkozó konfliktus. A forrás rámutat, hogy a terrorizmus és a terrorfenyegetés nem feltétlenül nagypolitikai folyamatokból fakadt, hanem egyéni vagy csoportos sérelmekből is kialakulhatott. A BM számára ugyanakkor nem a motiváció volt az elsődleges kérdés, hanem annak eldöntése, hogy a fenyegetés mögött állhat-e valós cselekvőképességgel rendelkező szervezet.

A szolgálatok a levél elemzése során három lehetséges magyarázatot fogalmaztak meg: 1. a fenyegetés mögött egy újonnan létrejött terrorista szervezet állhatott; 2. a levél valamely ellenséges titkosszolgálat provokációja lehetett, amelynek célja a Magyar Népköztársaság és az arab országok közötti kapcsolatok megromlásának előidézése volt; 3. a levél szerzője egy korábban Magyarországról kiutasított arab állampolgár lehetett, aki személyes sérelmei miatt fogalmazta meg fenyegetését.²⁵

A dokumentum egyik legérdekesebb tanulsága éppen az, hogy a BM egyik lehetőséget sem zárta ki. A fenyegetés valóságtartalma ekkor még nem volt ismert, a szolgálatok nem a bizonyított veszélyre, hanem a potenciális kockázatra reagáltak.

A dokumentum részletesen rekonstruálhatóvá teszi a terrorfenyegetések kezelésének állambiztonsági mechanizmusát. A levél 1982. július 8-i beérkezését követően július 19-re elkészült az intézkedési terv. Az első feladatok végrehajtására július végéig adtak határidőt, augusztus közepére várták a felderítő munka első eredményeit, míg augusztus 25-re összefoglaló jelentés elkészítését írták elő. Mindez öt nappal megelőzte a fenyegető levélben megjelölt támadási időpontot.²⁶ Az időtervezés arra utal, hogy a BM nem közvetlenül bekövetkező támadásként kezelte az ügyet, ugyanakkor elegendően komolynak tartotta ahhoz, hogy több héten át tartó, összehangolt operatív műveletet

²⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-689/I. Kadra - Intézkedési terv, Ismeretlen terrorszervezet felderítésére, cselekményeik megakadályozására, 1982., 31-36.

²⁵ Uo. 31-36.

²⁶ Uo. 31-36.

indítson. A dokumentum alapján a terrorfenyegetések kezelése a nyolcvanas évek elején formalizált, felelősökhöz és határidőkhöz rendelt döntési folyamatként működött.

Az intézkedési tervből az is jól látható, hogy a terrorizmust a magyar állambiztonság ekkorra már összállambiztonsági problémaként kezelte. A felderítésbe bevonták a BM III/I. Hírszerző, BM III/II. Kémelhárító és a BM III/III. Belső Reakcióelhárító Csoportfőnökségeit, az Országos Rendőr-főkapitányság illetékes szerveit, a Határőrséget, a Vám- és Pénzügyőrséget, valamint a Magyar Néphadsereg Felderítő Csoportfőnökségét is.²⁷ A terrorizmus elleni fellépés így nem egyetlen szolgálat feladatáént jelent meg, hanem több szervezet összehangolt együttműködését igénylő biztonsági kihívásként.

A dokumentum a titkosszolgálatok nemzetközi együttműködésébe is betekintést enged. A magyar szervek segítséget kértek a bolgár, a szovjet, a kelet-német és a csehszlovák állambiztonsági szolgálatoktól, emellett információkat kértek a jugoszláv szervektől, valamint kapcsolatba léptek a Szíriai Arab Köztársaság és a Palesztinai Felszabadítási Szervezet budapesti képviselőivel is. A terrorizmus elleni fellépés tehát nemzetközi információs hálózatokra támaszkodott, és a magyar állambiztonság a fenyegetések kivizsgálását nem kizárólag saját erőforrásaira alapozta.

Az ügy kapcsán egyes külképviseleteken védelmi intézkedéseket is bevezettek. A bagdadi magyar nagykövetség ez például magában foglalta az alábbiakat:

- „kötelező eltávozási bejelentés,
- középületekbe való minimális tartózkodás,
- idegen gépkocsik a nagykövetség körüli parkolásának megtiltása, ill. ellenőrzése,
- saját gépkocsik is csak a belső udvaron parkolhattak.”²⁸

Damaszkuszban pedig a helyi, illetékes szervektől azt kellett kérni, hogy állítsanak egy fegyveres őrt a nagykövetség épülete elé, másrészt a konzuli fogadóban a berendezések átalakításával meg kellett teremteni az ügyfelek ellenőrzésének lehetőségét, illetve egy férfi munkatárnak is jelen kellett legyen fogadódőben a három ügyintéző hölgy mellett.²⁹

A vizsgálat végül eredményre vezetett. A magyar szervek egy korábban Magyarországon élő, jordán állampolgárt azonosítottak a levél feltételezett szerzőjeként. Az érintett személy hosszabb ideig Magyarországon tartózkodott, családot alapított, majd terrorista kapcsolatok gyanúja miatt kiutasították az országból. A bolgár állambiztonsági szervek a kézírásvizsgálat eredményei alapján megerősítették a magyar fél feltételezését.³⁰

Az ügy jelentősége túlmutat a konkrét fenyegetés történetén. A dokumentum világosan mutatja, hogy a magyar állambiztonság a terrorizmust már nem kizárólag egyes szervezetek vagy személyek tevékenységeként értelmezte, hanem olyan biztonsági kockázatként, amely komplex intézményi választ igényelt. Egyetlen fenyegető levél

²⁷ Uo. 31-36.

²⁸ ÁBTL 3.2.5 - O-8-689/I., Kadra - 5786., Rejtjelzett okmány, Bagdad, 1982. 49.

²⁹ ÁBTL 3.2.5 - O-8-689/I., Kadra - 9984., Rejtjeltávirat, Damaszkusz, 1982., 60.

³⁰ ÁBTL 3.2.5. - O-8-689/I., Kadra - Intézkedési terv, Ismeretlen terrorszervezet felderítésére, cselekményeik megakadályozására. 1982., 31-36.

elegendő volt ahhoz, hogy nemzetközi együttműködési csatornák aktiválódjanak, több állambiztonsági és rendvédelmi szerv összehangolt munkát kezdjen, valamint megelőző biztonsági intézkedések sora induljon el. A forrás ezért nem csupán egy konkrét ügy dokumentuma, hanem annak lenyomata is, hogy a terrorizmus a nyolcvanas évek elejére intézményesült biztonsági problémává vált a magyar állambiztonság számára.

A MAGYAR KÜLKÉPVISELETEK TERRORIZMUS ELLENI VÉDELMEÉNEK FEJLESZTÉSE

1982 szeptemberében fegyveres lengyel emigránsok elfoglalták a Lengyel Népköztársaság berni nagykövetségét, és több diplomatát túsul ejtettek. A támadók politikai követeléseket fogalmaztak meg, ugyanakkor arra is hivatkoztak, hogy a nagykövetségen található bizalmas dokumentumok birtokába jutottak. A válság több mint egy napig tartott, végül a svájci hatóságok különleges egysége fegyverhasználat nélkül felszámolta a túszejtést. A nemzetközi visszhangot kiváltó esemény ráirányította a figyelmet a diplomáciai képviseletek biztonságának, valamint a külképviseleteken kezelt minősített információk védelmének kérdésére.³¹

Hasonló eset, bár kicsit több, mint húsz évvel korábban a magyar külképviseletet is érintette. 1958. augusztus 16-án két 1956-os magyar emigráns, Nagy Sándor és Papp Endre fegyveresen behatolt a Magyar Népköztársaság berni követségére, hogy tiltakozzon az 1956 utáni megtorlások ellen. Az akció során tűzharc alakult ki, amelynek következtében Nagy Sándor életét veszítette. Az esemény a magyar külképviseletek elleni politikai indíttatású erőszak egyik korai példájának tekinthető.³²

Az 1982-es berni eseményekre visszatérve, az a magyar állambiztonság figyelmét is felkeltette. A KADRA-dossziében található dokumentumok tanúsága szerint a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnöksége 1982 decemberében kezdeményezte a történetek tapasztalatainak feldolgozását, valamint a magyar külképviseletek védelmével kapcsolatos feladatok áttekintését. A BM a Külügyminisztérium Igazgatási Főosztályának küldött átíratában felvetette egy olyan körlevél kiadásának szükségességét, amely a külképviseletek számára összefoglalná a nemzetközi terrorizmus fokozódásából eredő veszélyeket és a szükséges védelmi intézkedéseket. A javasolt intézkedések jelentős része az objektumvédelem, a technikai biztonság és a minősített információk védelmének területére tartozott. A BM javasolta a külképviseleti épületek biztonsági övezetekre történő felosztását, a különösen érzékeny helyiségek megerősített védelmét, valamint olyan helyiségek kijelölését, ahol az ügyfelekkel történő kapcsolattartás ellenőrzött körülmények között történhetett. Külön figyelmet fordítottak a technikai védelem kérdésére. A javaslatok között szerepelt a dupla riasztórendszerek telepítése, a nyílászárók mechanikai megerősítése, a telefonok és telefonközpontok lehallgatás elleni védelmének megoldása, továbbá rendszeres technikai ellenőrzések végrehajtása az esetleges lehallgató eszközök felderítése érdekében. A BM emellett vizuális

³¹ Roger de WECK (1982): *Bern: Mit Dynamit gegen die Militärjunta*, Die Zeit

³² KRAHULCSÁN Zsolt (2007) „A mi figyelmeztetésünk egy kicsit radikális volt...”: A berni magyar követség elleni támadás, 1958. augusztus 16. Betekintő, 1.

megfigyelőrendszerek alkalmazását, valamint robbanóanyagok és gyanús küldemények ellenőrzésére alkalmas technikai eszközök beszerzését is szükségesnek tartotta. A dokumentum különösen nagy hangsúlyt helyezett a minősített adatok védelmére. A szolgálatok javasolták, hogy a titkosított iratok tárolására szolgáló helyiségeket olyan eszközökkel szereljék fel, amelyek szükség esetén lehetővé teszik a dokumentumok gyors megsemmisítését.³³ Ez arra utal, hogy a BM a külképviseltek elleni esetleges támadásokat nem csupán a személyi állomány biztonságát fenyegető veszélyként értelmezte, hanem olyan helyzetként is, amelynek során érzékeny állami információk kerülhetnek illetéktelen személyek birtokába.

A berni események nyomán megfogalmazott javaslatok jól érzékeltetik a magyar állambiztonság terrorizmusról alkotott képének változását. A hangsúly már nem kizárólag a terrorista szervezetek megfigyelésére vagy az egyes személyek azonosítására helyeződött, hanem a lehetséges támadások következményeinek mérséklésére és a külképviseltek ellenálló képességének növelésére is. A dokumentum azt mutatja, hogy a nyolcvanas évek elejére a terrorizmus elleni fellépés a magyar állambiztonság számára olyan komplex biztonsági feladattá vált, amelyben az információvédelem, az objektumvédelem és a technikai biztonság szorosan összekapcsolódott.

KONKRÉT FENYEGETÉSEK

Ilich Ramírez Sánchez, közismert nevén Carlos, a hetvenes–nyolcvanas évek nemzetközi terrorizmusának egyik legismertebb alakja volt. A venezuelai származású terrorista a Palesztina Felszabadításáért Népi Front (Popular Front for the Liberation of Palestine - PFLP) környezetében kezdte meg tevékenységét, nemzetközi ismertségét pedig a korábban említett OPEC elleni támadás alapozta meg.

A magyar állambiztonság érdeklődését Carlos személye nem kizárólag nemzetközi ismertsége miatt keltette fel. A később feltárt levéltári dokumentumok szerint Carlos és szervezetének tagjai 1979 és 1982 között rendszeresen tartózkodtak Magyarországon, elsősorban Budapesten. A csoport a magyar fővárost pihenő-, találkozási és logisztikai bázisként használta, miközben különböző közel-keleti és európai kapcsolatait is innen koordinálta. A magyar állambiztonság egyrészt már 1979-ben kapcsolatba lépett Carlosszal és másrészt Magyarországon tartózkodása időszakában folyamatos operatív ellenőrzés alatt tartotta személyét és csoportjának tevékenységét. A Vend utcában bérelt konspiratív lakás technikai megfigyelése, a rendszeres titkos kutatások és a személyes kapcsolattartás révén a szolgálatok részletes információkat szereztek Carlos hálózatról, kapcsolatrendszeréről és egyes tervezett akcióiról. A rendelkezésre álló adatok szerint ugyanakkor a magyar állambiztonság nem rendelkezett olyan információval, amely arra utalt volna, hogy Carlos szervezete a szocialista országok ellen készülne fellépni. A magyar szolgálatok számára a legnagyobb kockázatot inkább az jelentette, hogy Magyarország a

³³ ÁBTL 3.2.5 - O-8-689/I., Kadra - Átírat a Külügyminisztérium Igazgatási Főosztályának. a BM III/I. Csoportfőnökségtől, 1982., 68-71.

nemzetközi terrorizmus egyik háttér- és tranzitterületévé válhat, illetve, hogy a csoport jelenléte nemzetközi politikai és biztonsági következményekkel járhat.³⁴

Az előzőek alapján nem meglepő, hogy a KADRA-dossziében Carlossal kapcsolatban is található dokumentum, amely egy, a magyar és a kelet-német állambiztonsági szervek között 1979 októberében, Berlinben folytatott egyeztetésről készült jelentés. A megbeszélés középpontjában Ilich Ramírez Sánchez, valamint szervezetének tevékenysége állt. A dokumentum nem, csak hogy új információkat közöl Carlos működéséről, hanem betekintést enged a szocialista állambiztonsági szolgálatok terrorizmussal kapcsolatos gondolkodásába és együttműködésébe is. Bár azt is meg kell jegyezni, hogy az érintett időszakban az állambiztonság szerveinél már készültek átfogó, illetve a terrorizmus egy-egy részterületét kibontó anyagok is.³⁵

A kelet-német fél tájékoztatása szerint a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) állambiztonsági szervei (Állambiztonsági Minisztérium, Ministerium für Staatssicherheit - STASI) 1979 februárjában figyeltek fel Carlos környezetére, amikor egy Csehszlovákiából érkező személyt jelentős mennyiségű nyugati valutával, több útlevelel és konspirációs célokat szolgáló tárgyakkal próbáltak az országba beléptetni. A határőrizeti szervek a beutazást megtagadták, az ügy azonban eljutott a kelet-német Állambiztonsági Minisztérium terrorizmussal foglalkozó szerveihez, amelyek ezt követően operatív ellenőrzés alá vonták a csoportot. A megfigyelés során hálózati személyeket és technikai eszközöket egyaránt alkalmaztak. A német tájékoztatás szerint Carlos hosszabb időt töltött Kelet-Berlinben, szoros kapcsolatokat ápolt a Palesztinai Felszabadítási Szervezet (PFSZ) berlini képviselőjével, valamint a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság nagykövetségével. A dokumentum egyik legérdekesebb eleme az NDK álláspontjának részletes ismertetése. A kelet-német szolgálatok egyértelműen elutasították Carlos terrorista módszereit, ugyanakkor hangsúlyozták, hogy tevékenysége nem a szocialista országok, hanem az általuk „imperialistának”, „cionistának” vagy „neokolonialistának” minősített államok ellen irányult. A jelentés szerint a német vezetők bizonyos fokú elismeréssel szóltak Carlos személyes bátorságáról, miközben tisztában voltak azzal is, hogy jelenléte jelentős biztonsági és politikai kockázatot jelent az NDK számára. A forrás tanúsága szerint a STASI alapvető célja nem Carlos letartóztatása vagy csoportjának közvetlen felszámolása volt, hanem ellenőrzése és befolyásolása. A német fél szerint biztosíték ugyan nem volt arra, hogy Carlos a jövőben nem fordul a szocialista országok ellen, ugyanakkor meggyőződésük szerint érdekei nem ebbe az irányba mutattak. Éppen ezért a szolgálatok elsődleges feladatuknak a folyamatos megfigyelést és a kapcsolati csatornákon keresztül befolyásolást tekintették. Ennek részeként a PFSZ és a jemeni kapcsolatok felhasználását is támogatták. A magyar delegáció ugyanakkor több ponton

³⁴ BEKE József: *The system and forms of cooperation between the Hungarian and East German state security services in the Carlos case*. *Belügyi Szemle*, 2023, Special Issue 1, 26–29.; ORBÁN-SCHWARZKOPF Balázs (2017): *Fegyver és drog a 80-as években. Szemelvények a fegyver- és kábítószerkereskedelemből, valamint a terrorizmus kutatható állambiztonsági irataiból*. Betekintő, 4.

³⁵ Lásd például: ÁBT - I. - 4.1. - A-4503. - A nemzetközi terrorizmus a 70-es években és esetleges kihatásai a magyar állambiztonsági munkára; ÁBT - I. - 4.1. - A-4557. - A nemzetközi terrorizmus, ennek hatásai a szocialista országokra és a Magyar Népköztársaságra, ezzel kapcsolatos antiterrorista elhárítási feladataink.

eltérő álláspontot képviselt. A jelentés szerint a magyar fél nem fogadta el azt az érvelést, hogy Carlos szocialista országokkal szembeni passzivitása önmagában elegendő garanciát jelentene. A magyar delegáció vezetője kifejezetten rákérdezett arra, hogy ki tudja garantálni, hogy Carlos a jövőben sem fordul a szocialista országok ellen. A német válasz szerint erre semmilyen biztosíték nem létezett, ezért volt szükség a szervezet ellenőrzésére és befolyásolására. A magyar álláspont ennél is tovább ment. A delegáció vezetője úgy vélte, hogy Carlos problémája nem kezelhető kizárólag kétoldalú intézkedésekkel, hanem összehangolt szocialista fellépésre lenne szükség. A dokumentum szerint a magyar fél azt szorgalmazta, hogy a szocialista országok közösen alakítsanak ki álláspontot és intézkedési rendszert a szervezettel kapcsolatban.³⁶ Ez arra utal, hogy a magyar állambiztonság Carlos jelenlétét nem csupán operatív, hanem politikai és biztonságpolitikai problémának is tekintette. Különösen figyelemre méltó a jelentés záró értékelése. A magyar állambiztonság megállapította, hogy a kelet-német, valamint a magyar, csehszlovák és bolgár szolgálatok álláspontja eltér Carlos politikai megítélésében és a vele kapcsolatos operatív célok meghatározásában. A jelentés készítői úgy vélték, hogy a STASI jelentős kapcsolatokkal rendelkezik Carlos környezetében, és képes annak befolyásolására is. Nem zárták ki annak lehetőségét sem, hogy a magyar álláspont ismertetését követően a kelet-német szolgálatok lépéseket tesznek, hogy Carlos magyarországi tevékenysége csökkenjen, esetleg más országba tegye át székhelyét.³⁷

A dokumentum jelentősége túlmutat Carlos személyén. A forrás jól mutatja, hogy a terrorizmus kérdésében a szocialista állambiztonsági szolgálatok között nem létezett teljes nézetazonosság. Miközben valamennyi szolgálat elutasította a terrorista módszereket, eltérően ítélték meg azokat a szervezeteket, amelyek tevékenysége nem a szocialista országok ellen irányult. A jelentés egyúttal arra is rámutat, hogy a terrorizmus elleni fellépés során a megfigyelés, a beépülés és a befolyásolás legalább olyan fontos eszköznek számított, mint a hagyományos rendészeti vagy büntetőjogi megközelítés.

A korszak egy másik ismert terroristája, Abu Nidal, eredeti nevén Szabri al-Banna, a hetvenes-nyolcvanas évek nemzetközi terrorizmusának egyik legismertebb szereplője is megjelenik az anyagokban. Nevezett, miután a hetvenes évek közepén szakított Jasszer Arafattal és a Palesztinai Felszabadítási Szervezet vezetésével, létrehozta saját szervezetét, amely Abu Nidal Szervezet (Abu Nidal Organization – ANO) néven vált ismertté. A csoport a következő évtizedben számos közel-keleti és európai országban fejtett ki tevékenységet, és nemcsak izraeli vagy nyugati célpontok, hanem palesztin politikai szereplők ellen is hajtott végre támadásokat. A terrorizmussal foglalkozó szakirodalom az ANO-t a korszak egyik legaktívabb és legveszélyesebb nemzetközi terrorista szervezeteként tartja számon.³⁸

A KADRA-dosszié dokumentumai alapján Abu Nidal szervezete az 1980-as évek során folyamatosan jelen volt a magyar állambiztonsági szervek látóterében. A források ugyan nem teszik lehetővé a szervezet magyarországi tevékenységének teljes körű

³⁶ ÁBTL 3.2.5 - O-8-689/I., Kadra – Feljegyzés, Dr. Dáhl ezredes elvtárssal folytatott megbeszélésről, 6-23.

³⁷ Uo. 6-23.

³⁸ WEGE, C. A. (1991). *The Abu Nidal organization*. Terrorism, 14(1), 59–66.

rekonstruálását, azonban jól érzékeltetik, hogy a magyar hírszerzés, katonai hírszerzés és elhárítás rendszeresen kapott információkat a szervezet terveiről, kapcsolatairól és esetleges magyar vonatkozású aktivitásáról. A rendelkezésre álló adatok jelentős része külföldi partnerszolgálatoktól vagy palesztin forrásoktól származott. A témakörrel kapcsolatban jelentek meg már írárok, főleg a magyar kémelhárítás oldaláról.³⁹

A hírszerzés, egyik, 1983-ban keletkezett információja szerint Abu Nidal szervezetének volt egy magyarországi csoportja is. Ezen szervezet tagjai havi száz dollár juttatásban részesültek, és a szervezetbe történő belépésükkor saját vagy mozgalmi nevükön nyilatkozatot írtak alá.⁴⁰ A forrásokból ugyanakkor nem állapítható meg egyértelműen, hogy a „magyarországi csoport” pontosan milyen szervezeti formában működött, illetve milyen tevékenységet végzett.

A szervezet a magyar állambiztonság figyelmét elsősorban a palesztin politikai konfliktusokkal összefüggő fenyegetések révén keltette fel. A magyar hírszerzés információi szerint 1983-ban Abu Nidalhoz köthető személyek merényletet terveztek Jasszer Arafat és az al-Fatah vezetői ellen a tervezett prágai, varsói és budapesti látogatásaik során. A jelentés szerint a végrehajtással megbízott személyek szír és palesztin állampolgárok voltak, akik turistaként kívántak az érintett országokba beutazni. A fenyegetésre reagálva a BM III/II. és a BM III/III. Csoportfőnöksége, valamint a Kormányőrség közös intézkedési tervet dolgozott ki Arafat és kísérete magyarországi biztosítására.⁴¹

A nyolcvanas évek második felében több olyan információ is érkezett, amely közvetlenebb magyar vonatkozású fenyegetések lehetőségét vetette fel. Egy 1987-ben Bejrútból származó jelentés szerint a PFSZ „szakadár frakciója”, Abu Nidal csoportja megfenyegette az izraeli állampolgárok és a PFSZ képviselői közötti Magyarországi találkozó szervezőit. Az információ szerint az előző évben hasonló megbeszélésre került sor Romániában. A csoport akkor is megfenyegette a szervezőket, majd röviddel ez után két rakétát lőttek ki Románia bejruti követségének épületére.⁴²

1988-ban több forrásból is érkeztek figyelmeztetések a szervezet esetleges aktivitására vonatkozóan. Egyrészt a Bolgár Belügyminisztérium tájékoztatta a magyar BM-et arról, hogy az Abu Nidalhoz köthető csoport három tagja, akiket terrorcselekmények végrehajtására képeztek ki vélhetően Libanonban, valamely európai országba fognak beutazni. Közölték a személyek neveit és útlevélszámaikat is.⁴³ Ugyanezen évben Szíriából érkezett információ a PFLP-től, hogy Abu Nidál csoportja ismét terrorcselekményeket tervez Magyarországon és Lengyelországban a két ország Izraellel erősödő kapcsolata miatt. Az információk szerint a PFLP próbálta lebeszélni Nidalt a terrorcselekményekről,

³⁹ Lásd például ORBÁN-SCHWARZKOPF Balázs (2017): *Célkeresztben Abu Nidal. Átfogó kép egy terrorszervezet állambiztonsági megfigyeléséről a nyolcvanas évekbe*, Arc és Állarc, I. évfolyam 2–3. szám, 45–70.

⁴⁰ ÁBTL 3.2.5 - O-8-689/I., Kadra, Feljegyzés, Abu Nidal szervezet magyarországi csoportjáról, I, 1983., 64.

⁴¹ ÁBTL 3.2.5 - O-8-689/I., Kadra, Javaslat távirati utasítás kiküldésére., 1983., 82.

⁴² ÁBTL 3.2.5 - O-8-689/1, Kadra, Abu Nidal. Reuter hír. 115., é. n.

⁴³ ABTL 3.2.5 - O-8-689/I., Kadra, Átirat, 1988., 135.

de felhívták a figyelmet arra, hogy Nidal Magyarországon működő csoportjára a magyar szervek fordítsanak nagyobb figyelmet.⁴⁴

A magyar állambiztonság számára különös jelentőséggel bírt az a katonai hírszerzési információ, amely szerint Abu Nidal szervezetének négy tagja 1988 elején Magyarországra kívánt utazni. A katonai hírszerzés három személyazonosságát és úti okmányait is azonosította, és nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a személyek valamely akció előkészítése vagy végrehajtása érdekében kívánnak az országon áthaladni.⁴⁵

A fenyegetés megítélésében új elemként jelent meg egy 1988 novemberében keletkezett információ, amely szerint Abu Nidal kapcsolatot keresett a hivatalos szervekkel egy esetleges magyarországi és jugoszláviai bázis kialakítása érdekében. A forrás nem teszi lehetővé annak megállapítását, hogy a terv mennyiben volt reális vagy előrehaladott állapotban, ugyanakkor jelzi, hogy a magyar szolgálatok számoltak egy ilyen lehetőséggel.⁴⁶

A szervezetről alkotott képet tovább árnyalja egy 1989-ben keletkezett jelentés, amely Abu Nidal csoportján belüli feszültségekről és belső konfliktusokról számolt be. A magyar szolgálatok ugyanakkor ekkor sem zárták ki annak lehetőségét, hogy a szervezethez köthető magyarországi személyek fegyverekkel rendelkeznek, illetve, hogy Magyarországon is sor kerülhet terrorcselekmény végrehajtására.

A dokumentumok összességében azt mutatják, hogy Abu Nidal szervezete az 1980-as évek során visszatérő szereplője volt a magyar állambiztonsági jelentéseknek. A források többsége figyelmeztetéseket, partnerszolgálatoktól származó értesítéseket és fenyegetéscéleltetéseket tartalmaz. Bár a rendelkezésre álló dokumentumok alapján nem rekonstruálható teljes bizonyossággal a szervezet magyarországi tevékenysége, jól érzékelhető, hogy a magyar állambiztonság a nyolcvanas évek végére Abu Nidal csoportját már olyan nemzetközi terrorista szervezatként tartotta számon, amelynek tevékenysége közvetlenül is érintheti a Magyar Népköztársaság biztonsági érdekeit.

EGYÉB TERRORFENYEGETÉSEK ÉS ILYEN JELLEGŰ OPERATÍV INFORMÁCIÓK

A KADRA-dosszié számos olyan információt is tartalmaz, amelyek önmagukban nem indokolták külön operatív ügy vagy önálló elemzés megnyitását, összességükben azonban jól szemléltetik, hogy a terrorizmussal kapcsolatos fenyegetések milyen sokféle formában jelentek meg a magyar állambiztonsági szervek látóterében. A jelentések között találhatók konkrét fenyegetések, partnerszolgálatoktól származó figyelmeztetések, terrorista szervezetek mozgására vonatkozó értesülések, valamint olyan információk is, amelyek végül nem vezettek ismert terrorcselekményhez.

A források alapján Magyarország időről időre tranzit- vagy találkozási pontként is megjelent különböző közel-keleti szervezetek terveiben. Egyes jelentések szerint

⁴⁴ ÁBTL 3.2.5 - O-8-689/I., Kadra, Rejtjelzett távirat Damaszkuszról, 1988., 138.

⁴⁵ ÁBTL 3.2.5 - O-8-689/I., Kadra, Felderítő jelentés, 1988., 126.

⁴⁶ ÁBTL 3.2.5 - O-8-689/1, Kadra, Átirat, 1988., 143.

terrorista csoportok Magyarországot kívánták felhasználni nyugat-európai akcióik előkészítésére vagy logisztikai támogatására. 1987 végén például a katonai hírszerzés arról tájékoztatta a BM III/I. Csoportfőnökséget, hogy Abu Abbasz szervezete Budapestet kívánja bázisként használni nyugati érdekeltségek elleni terrorcselekmények előkészítéséhez. A jelentések szerint a szervezet líbiai támogatást élvezett, és vezetői azt sem zárták ki, hogy erőszakos eszközökhöz folyamodnak, amennyiben magyarországi tevékenységüket akadályoznák. Ugyanebben az időszakban olyan információk is érkeztek, amelyek szerint a líbiai hírszerzés Magyarországot kívánta felhasználni egyes nyugat-európai terrorista műveletek logisztikai háttereként.⁴⁷

A magyar szolgálatok rendszeresen kaptak figyelmeztetéseket külföldi partnerszervektől is. Egy nyugati ország 1985-ben például arra hívta fel a figyelmet, hogy egy öngyilkos merénylő valamely európai szocialista ország diplomáciai képviselője ellen készülhet támadást végrehajtani, ezért fokozott védelmi intézkedések bevezetését javasolták.⁴⁸ Hasonlóképpen a Szovjetunió budapesti nagykövetsége 1987-ben olyan személy magyarországi jelenlétére figyelmeztette a magyar szerveket, aki információik szerint a Budapesten működő szocialista országok nagykövetségei ellen tervezett támadásokat. A magyar szervek ekkor megerősítették az érintett objektumok védelmét és ellenőrizték az információt. 1989 elején pedig ismét a bolgár állambiztonság kereste meg a magyar szerveket azzal, hogy adjanak információt egy japán állampolgárról - adatait is megadták -, aki információik szerint aznap érkezett Magyarországra. Kérték, hogy a személlyel kapcsolatosan minden rendelkezésre álló adatot küldjenek meg részükre.⁴⁹ A japán biztonsági szervekkel is volt kapcsolat. 1989-ben például jelezték, hogy hat fő, a Japán Vörös Frakcióból Európába utazott, közülük néhányan Magyarországra is ellátogattak, hogy ottani arab személyekkel tárgyaljanak, illetve az amerikai elnök, George Bush látogatása során terveznek akciót végrehajtani.⁵⁰

A dokumentumok tanúsága szerint a terrorizmus és a szervezett bűnözés közötti kapcsolatok lehetősége is felkeltette a szolgálatok figyelmét. Egy 1982-es jelentés szerint egy nemzetközi kábítószercsempész-hálózat magyarországi szállítási útvonal kiépítését tervezte, miközben egyes tagjai zsidó származású magyar állampolgárok, valamint magyar rendőrtisztek ellen irányuló erőszakos akciókat is fontolgattak.⁵¹ Egy névtelen bejelentés szerint pedig egy meghatározott napon egy külföldi házaspár fog belépésre jelentkezni Hegyeshalomnál. A személyek rendszeresen csempésznek kábítószerrel Belgiumból Budapestre, de most lőszert és robbanóanyagot szállítanak egy terrorszervezetnek. A névtelen bejelentő azt kérte, hogy a hatóságok ne tartóztassák le a személyeket, de ne is engedjék be az országba.⁵²

⁴⁷ ÁBTL 3.2.5. - O-8-689/I., Kadra., Átirat,

⁴⁸ ÁBTL 3.2.5. - O-8-689/I., Kadra, Feljegyzés ügyvivő látogatásáról., 1985., 83.

⁴⁹ ÁBTL 3.2.5. - O-8-689/I., Kadra, Távirat Szófiából, 1989., 144.

⁵⁰ ÁBTL 3.2.5. - O-8-689/I., Kadra, Rejteltávirat, 1989., 152.

⁵¹ ÁBTL -3.2.5. - O-8-689/I., Kadra, Feljegyzés nemzetközi kábítószercsempész szervezet Magyarországon tervezett tevékenységéről, 1982., 39.

⁵² ÁBTL 3.2.5. - O-8-689/I., Kadra, Átirat, 1987.

A források között több olyan eset is található, amely jól mutatja a terrorizmussal kapcsolatos információk bizonytalan jellegét. 1982-ben például az olasz nagykövetséget egy ismeretlen telefonáló kereste meg azzal az állítással, hogy a Vörös Brigádok kiképezték, és most úgy érzi az élete veszélyben van, de a magyar hatóságokhoz nem mer fordulni.⁵³ Ugyancsak ebben az évben egy emigráns lap azt állította, hogy a KGB Budapesten terrorista kiképzőközpontot működtet.⁵⁴ A rendelkezésre álló dokumentumok nem támasztják alá ezen információk valóságtartalmát, ugyanakkor jelzik, hogy a terrorizmus témája a propaganda és a dezinformáció világában is megjelent.

Más esetben egy líbiai vagy iraki kapcsolatokkal rendelkező személy budapesti banki tranzakciói keltették fel a figyelmet, amikor is 1983-ban több mint félmillió dollárt helyezett el az egyik budapesti bankfiókban.⁵⁵

A nyolcvanas évek végére a terrorfenyegetések köre tovább bővült. A szolgálatok figyelemmel kísérték a „Székely Hadosztály” néven ismert, Ausztriában és az NSZK-ban szervezett „emigrációs terrorista” csoport tevékenységét is, amely román külképviseltek ellen tervezett támadásokat végrehajtani az erdélyi magyar falvak megsemmisítésére válaszul. Ehhez fegyverrel is rendelkeztek.⁵⁶

Egy másik jelentés jól érzékelteti, hogy a terrorizmussal kapcsolatos információk értékelése során a magyar szolgálatoknak gyakran szokatlan vagy első pillantásra valószínűtlen fenyegetésekkel is foglalkozniuk kellett. 1989. július 18-án a MALÉV képviselője olyan tájékoztatást kapott, amely szerint terrorista szervezetek légitársaságok irodái és repülőgépei ellen készülnek támadásokat végrehajtani. Az információ szerint a terroristák kutyákat képeztek ki arra, hogy felismerjék egyes légitársaságok emblémáit. A feltételezett módszer szerint a robbanóanyaggal felszerelt állatokat a célpontok közelében szabadon engedték volna, a kutya odament volna az előre betanított emblémát viselő irodához, ingatlanhoz majd ott a terroristák távirányítással vagy más módon működésbe hozták volna a robbanószerkezetet. A jelentés külön kitért a MALÉV prágai kirendeltségének helyzetére. Az iroda közvetlen szomszédságában ugyanis vadászfelszereléseket árusító üzlet működött, amelyet naponta több kutyatartó is felkeresett.⁵⁷ Ez a körülmény megnehezítette volna egy esetleges ilyen támadás felismerését, hiszen a kutyák jelenléte a környéken megszokott jelenségnek számított. A dokumentum tehát nemcsak egy lehetséges terrorista módszert ismertetett, hanem arra is rámutatott, hogy a helyi környezet sajátosságai miként befolyásolhatják a biztonsági intézkedések hatékonyságát. Az ügy kapcsán az indiai légitársaság megosztotta azoknak a személyeknek az adatait is, akiket a fenyegetéssel összefüggésbe hoztak. A rendelkezésre álló forrásokból nem állapítható meg, hogy a támadás előkészítése valóban folyamatban volt-e, illetve, hogy a figyelmeztetés konkrét hírszerzési információ vagy elővigyázatossági jellegű értesülésen alapult. A dokumentum jól szemlélteti a korszak

⁵³ ÁBTL 3.2.5. - O-8-689/I., Kadra, Feljegyzés, A budapesti olasz nagykövetségre telefonáló ismeretlen személyről, 1981., 37.

⁵⁴ ÁBTL 3.2.5. - O-8-689/I., Kadra, Feljegyzés, Magyar vonatkozású terrorista cselekmények, 37.

⁵⁵ ÁBTL 3.2.5. - O-8-689/I., Kadra, Feljegyzés, Feltételezett terrorista Budapesten, 1983., 63.

⁵⁶ ÁBTL 3.2.5. - O-8-689/I., Kadra, Információs Jelentés, A Székely Hadosztály elnevezésű terrorista csoport szervezése, 1988.,

⁵⁷ ÁBTL 3.2.5. - O-8-689/I., Kadra, Rejtjeltávirat Damaszkuszról, 1988., 138.

terrorelhárításának egyik sajátosságát: a szolgálatoknak a valós és közvetlen fenyegetések mellett olyan rendkívül szokatlan lehetőségeket is értékelniük kellett, amelyek bekövetkezése bizonytalan volt, figyelmen kívül hagyásuk azonban komoly kockázatot jelenthetett.⁵⁸

Ezek az esetek önmagukban eltérő jelentőségűek voltak, együtt vizsgálva azonban jól mutatják, hogy a magyar állambiztonság terrorizmussal kapcsolatos információs rendszere rendkívül széles körű forrásokra támaszkodott. A jelentések között egyaránt megtalálhatók a külföldi partnerszolgálatok figyelmeztetései, a katonai hírszerzés értesülései, a diplomáciai csatornákon érkező információk, valamint a hálózati és operatív munka során szerzett adatok, a névtelen bejelentések. A dokumentumok azt is érzékeltetik, hogy a szolgálatoknak folyamatosan különbséget kellett tenniük a valós fenyegetések, a bizonytalan információk és a tudatos dezinformáció között.

MAGYARORSZÁG HELYE A NEMZETKÖZI TERRORIZMUS RENDSZERÉBEN – A „TERRORISTÁK FELISMERÉSI JEGYEI” CÍMŰ TERVEZET TÜKRÉBEN

A KADRA-dossziében található „Terroristák felismerési jegyei” című, 1988-ban készült tervezet (2. sz. melléklet) a magyar állambiztonság terrorizmusról alkotott képének egyik legösszetettebb dokumentuma. A forrás külön érdekessége, hogy azt nem a BM III/I. Hírszerző Csoportfőnökség, hanem a BM III/II. Kémelhárító Csoportfőnökség készítette, ugyanakkor a dokumentum a KADRA-dossziében, vagyis a hírszerzés terrorizmussal kapcsolatos iratai között maradt fenn. Ez arra utal, hogy az anyagot a terrorizmussal kapcsolatos információk és tapasztalatok megosztása érdekében a különböző állambiztonsági szervek is felhasználták.

A dokumentum jelentőségét nem egy konkrét ügy vagy terrorista szervezet bemutatása adja, hanem az, hogy betekintést enged a terrorizmus gyakorlati értelmezésébe. A tervezet arra tett kísérletet, hogy a nemzetközi terrorizmussal kapcsolatban felhalmozott információkat és tapasztalatokat olyan formában rendszerezze, amely a végrehajtó állomány számára közvetlenül is alkalmazható lehetett. Ennek révén a forrás nemcsak a szolgálatok ismereteiről, hanem a terrorfenyegetés felismerésére kialakított szempontrendszerükről is képet ad.

A dokumentum kiindulópontja szerint *„a legújabb tapasztalatok azt mutatják, hogy a nemzetközi terrorizmus hazánk számára is reális veszélyeztetettséget jelent”*.⁵⁹ Ez a megállapítás jelentős változás az 1976-os értékeléshez képest. A tervezet ugyanakkor nem elsősorban magyarországi terrorcselekmények bekövetkezésével számolt, hanem azzal, hogy a terrorista szervezetek Magyarországot különböző operatív célokra használhatják fel. A dokumentum megfogalmazása szerint *„a terrorista szervezetek hazánk területét felhasználják, illetve felhasználhatják átutazásra, találkozók lebonyolítására, bázislakások kialakítására és üzemeltetésére, akciók szervezésére, pihenésre és gyógykezelésre”*. A felsorolás jól érzékelteti, hogy a magyar állambiztonság

⁵⁸ ÁBTL 3.2.5. - O-8-689/I., Kadra, Átirat, Információ légitársaságok elleni terrortámadás előkészületeiről, 1989., 164-165.

⁵⁹ ÁBTL 3.2.5 - O-8-689/I., Kadra, A terroristák felismerhetőségi jegyei (Tervezet), 1988., 381-386.

a terrorizmust a nyolcvanas évek végére már nem kizárólag egyes erőszakos cselekmények összességeként értelmezte. A hangsúly egyre inkább a terrorista szervezetek működését lehetővé tevő kapcsolati, logisztikai és tranzitstruktúrák feltárására helyeződött. A dokumentum alapján a szolgálatok Magyarország lehetséges szerepét elsősorban nem célországként, hanem a nemzetközi terrorista hálózatok által felhasználható működési térként értelmezték. A tervezet külön kitért arra is, hogy a szolgálatok megítélése szerint miért jelenthetett Magyarország kedvező környezetet az ilyen tevékenységek számára. A dokumentum szerint ebben szerepet játszott az ország földrajzi fekvése, kommunikációs rendszere, nyitottsága, valamint az idegenforgalom növekedése. A megfogalmazás figyelemre méltó, mert a veszélyeztetettség magyarázatában nem ideológiai vagy politikai tényezők dominálnak, hanem földrajzi és infrastrukturális adottságok. Ez arra utal, hogy a terrorizmus elemzése ekkorra egyre inkább gyakorlati-operatív megközelítésben jelent meg.⁶⁰

A dokumentum szerint a terrorista szervezetek egyik leggyakoribb tevékenységi formája Magyarországon a tranzitálás volt. A BM értékelése alapján a közel-keleti szervezetek tagjai különböző nyugat- és dél-európai akciók előkészítése vagy végrehajtása során Magyarországot felvonulási, összekötő vagy menekülési útvonalként használhatták. A tervezet konkrét földrajzi csomópontokat is megjelölt: Algír, Damaszkusz, Bejrút, Tripoli és Áden szerepeltek a kiindulási pontok között, míg Budapestet a Közel-Kelet és Nyugat-Európa közötti egyik kedvező átszállási pontként értékelte.⁶¹

A dokumentumban szereplő útvonalak és mozgási minták arra utalnak, hogy a szolgálatok figyelme már nem kizárólag az egyes személyekre vagy szervezetekre irányult. A hangsúly egyre inkább a nemzetközi kapcsolati hálózatok, a közlekedési útvonalak és az ismétlődő mozgásformák elemzésére helyeződött. A terrorizmus elleni fellépés szempontjából a BM számára nem csupán az volt fontos kérdés, hogy kik a terroristák, hanem az is, hogy milyen módon és milyen infrastruktúra felhasználásával mozognak a különböző országok között.

A tervezet szerint a tranzitáló személyek rendszerint rövid időt, jellemzően egy-két napot töltöttek Magyarországon. A dokumentum külön figyelmet fordított azokra az esetekre is, amikor a beutazás konkrét feladat végrehajtásához kapcsolódott. Ilyen lehetett kapcsolattartás, pénz vagy okmányok átadása, futártevékenység, illetve különböző logisztikai feladatok ellátása. A BM értékelése szerint az ilyen célból érkező személyek tartózkodási ideje általában három és tíz nap között mozgott.⁶²

A dokumentum egyik legérdekesebb sajátossága, hogy a terrorista személyek felismerésének elősegítése érdekében tipológiai megközelítést alkalmazott. A tervezet nem csupán magatartási vagy konspirációs jegyeket sorolt fel, hanem megkísérelte különböző kategóriákba rendezni a potenciálisan veszélyes személyeket. Ennek részeként különbséget tett az úgynevezett „nemzetközi terroristák” és az arab származású személyek között. Előbbieket rendszerint 35–48 évesnek, utóbbiakat pedig

⁶⁰ Uo. 381-386.

⁶¹ Uo. 381-386.

⁶² Uo. 381-386.

17–25 évesnek írta le.⁶³ A dokumentum nem indokolta e megkülönböztetést, ugyanakkor jól érzékelteti a szerzők azon törekvését, hogy az addig felhalmozott operatív tapasztalatokat gyakorlati szempontból használható kategóriákba rendezzék. A korcsoportok meghatározása arra utal, hogy a szolgálatok nem egyes személyek vagy szervezetek leírására törekedtek, hanem olyan ismétlődő jellemzőket kerestek, amelyek segítséget nyújthattak a potenciálisan gyanús személyek azonosításában.

A tervezet részletesen foglalkozott a konspiráció különböző formáival is. A gyanút keltő körülmények között pedig szerepeltek a gyakori nemzetközi utazások, a különböző országokban fenntartott kapcsolatok, a nyilvános helyeken lebonyolított találkozók, a kódolt feljegyzések használata, valamint az úgynevezett „virágnyelven” folytatott kommunikáció. A dokumentum külön figyelmet fordított a hosszabb ideig Magyarországon tartózkodó személyekre is. A szolgálatok szerint fokozott figyelmet érdemeltek azok, akik önálló, telefonnal felszerelt lakást béreltek, jelentős nemzetközi telefonforgalmat bonyolítottak, gyakran fogadtak külföldi vendégeket vagy rendszeres rövid külföldi utazásokat tettek.⁶⁴

A dokumentum külön fejezetben foglalkozott a terroristák felismerésének nehézségeivel. Ennek során hivatkozott az úgynevezett Stockholmi Kézikönyvre, amely szerint a terroristák magukról a következőket mondták: „Névtelenek vagyunk és nincsenek különös ismertetőjegyeink.” A tervezet ezt a megállapítást a terrorista tevékenység egyik alapvető sajátosságaként értelmezte, és ebből vezette le a különböző felismerési jegyek összegyűjtésének szükségességét. A dokumentum ugyanakkor hangsúlyozta, hogy még több gyanús körülmény együttes fennállása sem tekinthető önmagában bizonyítéknak.⁶⁵

A „Terroristák felismerési jegyei” című tervezet ezért nem egyszerűen a terroristák azonosítását segítő útmutatóként értelmezhető. A dokumentum egyben annak a több mint egy évtizedes információgyűjtő és elemző munkának az összegzése is volt, amely 1976-ban a terrorizmussal kapcsolatos információk tervszerű gyűjtésével, a terrorelhárítás szervezetszerű megjelenésével kezdődött. A forrás tanúsága szerint a nyolcvanas évek végére a magyar állambiztonság a terrorizmust már nem elszigetelt cselekmények sorozataként, hanem nemzetközi hálózatként értelmezte, amelynek működésében a kapcsolattartás, a logisztikai háttér és a tranzitmozgások legalább olyan fontos szerepet játszottak, mint maguk az erőszakos akciók.

A TERRORIZMUS ELLENI EGYÜTTMŰKÖDÉS A RENDSZERVÁLTOZTATÁS HAJNALÁN

A KADRA-dosszié egyes iratai arra utalnak, hogy a terrorizmus elleni együttműködés a Varsói Szerződés országai között még 1989-ben is működött, ugyanakkor a politikai változások hatására egyre erőteljesebben megjelentek a szövetségen belüli feszültségek. A dokumentumok szerint a Szovjetunió kezdeményezésére megkezdődött a Varsói Szerződés tagállamai külföldi – nem szocialista országokban működő – érdekeltségeinek

⁶³ Uo. 381-386.

⁶⁴ Uo. 381-386.

⁶⁵ Uo. 381-386.

terrorvédelmével kapcsolatos együttműködés. A program alapját egy, a Varsói Szerződés munkacsoportja által 1989 elején elfogadott egyeztetett dokumentum képezte. A kezdeményezésben a Szovjetunió mellett Magyarország, Bulgária, Lengyelország, Csehszlovákia és az NDK vett részt, míg Románia kimaradt az együttműködésből.⁶⁶

A terrorizmus elleni koordináció részeként például 1989. július 20-án, Stockholmban találkoztak a Varsói Szerződés országainak konzuli képviselői. A megbeszélésen a szovjet konzul ismertette a svéd rendőrségtől kapott információkat, amelyek szerint Svédország területén több, elsősorban arab háttérű terrorista csoport működött, és egyes nagykövetségek elleni támadások előkészítésének lehetősége is felmerült. A svéd hatóságok ugyanakkor konkrét információkat nem adtak át, csupán jelezték, hogy a csoportokat figyelemmel kísérik és megfelelő terrorelhárító képességekkel rendelkeznek. A találkozó külön érdekessége, hogy az NDK képviselője átadta a kelet-német elhárítás által ismert, Svédországban működő terroristák névsorát, amelyet a szovjet konzul lemásolt és a jelenlévő országok képviselői számára kiosztott. A magyar fél azonban ebből kimaradt. A dokumentum szerint a magyar diplomáciai képviselővel szembeni tartózkodó magatartás más formában is megjelent: a megbeszélés kezdetén a csehszlovák és a bolgár konzul nem fogott kezét magyar kollégájával. Az eset jól érzékelteti, hogy 1989 nyarára a magyarországi politikai változások már az állambiztonsági és diplomáciai kapcsolatokban is érezhető feszültségeket okoztak.⁶⁷

A következő napon, 1989. július 21-én a Szovjetunió ENSZ-misszióján újabb egyeztetésre került sor, ahol a Varsói Szerződés országainak képviselői a terrorizmus elleni együttműködés gyakorlati kérdéseit és a kapcsolattartás módját vitatták meg.⁶⁸

A dokumentumok alapján megállapítható, hogy miközben a keleti blokk politikai és biztonsági rendszere már a felbomlás jeleit mutatta, a terrorizmus elleni együttműködés még működő területnek számított. Ugyanakkor a magyarok kapcsán az elszigetelődés jelei mutatkoztak, ez arra utal, hogy a korábban szoros állambiztonsági együttműködés alapjai ekkorra már megrendültek.

BEFEJEZÉS

A KADRA-dosszié dokumentumai alapján nyomon követhető, miként változott a magyar állambiztonsági hírszerzés nemzetközi terrorizmusról kialakított képe 1976 és 1989 között. A BM III/I. Csoportfőnökségén 1976-ban megkezdett szervezett információgyűjtés azt mutatja, hogy a terrorizmussal kapcsolatos információk megszerzése, rendszerezése és értékelése tartós hírszerzési feladattá vált. A KADRA iratanyaga egyúttal arra is rávilágít, hogy e tevékenység során a III/I. más állambiztonsági szervezeti egységektől, a katonai hírszerzéstől, a külügyi apparátustól és külföldi partnerszolgálatoktól származó információkat is felhasznált.

A vizsgált időszakban a terrorizmussal kapcsolatos fenyegetéskép fokozatosan differenciálódott. Az 1970-es évek második felében a terrorizmust nem tekintették

⁶⁶ ÁBTL 3.2.5. - O-8-689/I., Kadra, Távirat, 1989., 155.

⁶⁷ ÁBTL 3.2.5. - O-8-689/I., Kadra, Rejtjeltávirat Stokholmból, 1989., 162.

⁶⁸ Uo. 163.

Magyarország számára éles és közvetlen veszélynek, miközben a magyar külképviseleteket és más magyar érdekeket érintő incidenseket és fenyegetéseket már gyűjtötték és értékelték. Az 1980-as évek dokumentumaiban egyre hangsúlyosabban jelentek meg a terrorista személyek és szervezetek működésére, kapcsolatrendszerére és mozgására, valamint a konkrét fenyegetésekre és az ezekre adható megelőző és védelmi intézkedésekre vonatkozó információk.

A Carlos- és Abu Nidal-ügyek különösen jól érzékeltetik e hírszerzési probléma összetettségét. A dokumentumokban a nemzetközi terrorizmus magyarországi kapcsolódási pontjai is megjelentek: Magyarország nemcsak lehetséges célpontként, hanem tranzitterületként, kapcsolattartási pontként és potenciális logisztikai háttérként is szerepelt az állambiztonsági értékelésekben. A Carlos-ügy emellett azt is mutatja, hogy a szocialista országok állambiztonsági szolgálatai között a terrorista személyek és szervezetek megítélésében nem feltétlenül állt fenn teljes azonosság.

A KADRA-dosszié forrásértéke ezért elsősorban abban rejlik, hogy segítségével vizsgálható, milyen információk jutottak el a magyar állambiztonsági hírszerzéshez, melyeket tartott relevánsnak, és milyen fenyegetésképet alakított ki ezek alapján. A dosszié ugyanakkor nem teszi lehetővé a nemzetközi terrorizmus vagy annak valamennyi magyar vonatkozása teljes körű rekonstrukcióját. A tanulmány következtetései a KADRA feldolgozott dokumentumain alapulnak; a további iratok vizsgálata a jelenlegi eredményeket pontosíthatja, árnyalhatja vagy új szempontokkal egészítheti ki.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források:

- 38-28/5/1972. A Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökség Ügyrendje. Forrás: https://www.abtl.hu/sites/default/files/forrasok/ugyrend_2.pdf. (letöltve: 2021.03.19.) 19.
- ÁBTL - 4.1. - A - 3168/. - Rajnai Sándor et al. (1984): *Állambiztonsági ismeretek - Elhárítási ismeretek*. Budapest: BM Könyvkiadó.
- ÁBTL - 4.1. - A - 3168/1. - Rajnai Sándor et al. (1984): *Állambiztonsági ismeretek - Elhárítási ismeretek*. Budapest: BM Könyvkiadó.
- ÁBTL - 4.2 - 10 - 21/10/1973/. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0010. számú Parancsa az állambiztonsági szervek előzetes ellenőrző és bizalmas nyomozó munkájának szabályozása tárgyában.
- ÁBTL - 4.2 -10 - 33/1/1978. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszter - helyettesének 1/1978 számú Elvi Állásfoglalása az állambiztonsági szervek állam elleni és politikai jellegű bűncselekmények megelőzését szolgáló operatív tevékenységének értelmezésére és gyakorlatára.
- ÁBTL - I. - 4.1. - A-4503. - A nemzetközi terrorizmus a 70-es években és esetleges kihatásai a magyar állambiztonsági munkára.
- ÁBTL - I. - 4.1. - A-4557. - A nemzetközi terrorizmus, ennek hatásai a szocialista országokra és a Magyar Népköztársaságra, ezzel kapcsolatos antiterrorista elhárítási feladataink.

- ÁBTL 1. 11. 5. 13-1301-2/75. - Emlékeztető az 1975. november 27-i III/II. Csoportfőnökség Vezetői Értekezletéről. 2.
- ÁBTL 3.2.5 - O-8-689/1, Kadra

Szakanyagok:

- BEKE József: *A terrorelhárítás kialakulása és fejlődése Magyarországon a hidegháborúban a „C-79-es” akta tükrében*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, Nemzeti Közszerológati Egyetem Rendészettudományi Doktori Iskola, 2022
- BEKE József: *The system and forms of cooperation between the Hungarian and East German state security services in the Carlos case*. Belügyi Szemle, 2023, Special Issue 1, 26–29.
- Bruce HOFFMAN: *Inside Terrorism*. New York, Columbia University Press, 2006, 80–88.
- Encyclopaedia Britannica: „Carlos the Jackal”.
- GERGELY Attila: *Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár*. Budapest: BM Könyvkiadó, 1980. 180.
- HANKISS Ágnes: *Terrorista hálózatok. A C-79-es dosszié*. Terror & Elhárítás, 4. sz. 4–22.
- KRAHULCSÁN, Zsolt (2007) „A mi figyelmeztetésünk egy kicsit radikális volt...”: A berni magyar követség elleni támadás, 1958. augusztus 16. BETEKINTŐ, 1 (1). ISSN 1788-7569.
- ORBÁN-SCHWARZKOPF Balázs: *A magyar állambiztonság és a nemzetközi terrorizmus az 1980-as években – az iratok tükrében*. Kommentár, 2016/6. 86–102.;
- ORBÁN-SCHWARZKOPF Balázs: *Célkeresztben Abu Nidal. Átfogó kép egy terrorszervezet állambiztonsági megfigyeléséről a nyolcvanas években*. Arc és Álarc, 1. évf. (2017) 2–3. sz. 45–70.
- ORBÁN-SCHWARZKOPF Balázs: *Fegyver, szex, drog és rock 'n roll a 80-as években. Válogatás a nemzetközi kábítószer- és fegyverkereskedelem, valamint terrorizmus kutatható állambiztonsági irataiból*. Betekintő, 2017/4.
- Roger de WECK: *Bern: Mit Dynamit gegen die Militärjunta*. Die Zeit, 1982. szeptember 10.; továbbá: Ost-Europa, Bd. 33 (1983), 737. o.
- WEGE, C. A. (1991). *The Abu Nidal organization. Terrorism*, 14(1), 59–66. <https://doi.org/10.1080/10576109108435857>
- Thomas RIEGLER: When Modern Terrorism Began: The OPEC Hostage Taking of 1975. In: Dag Harald Claes – Giuliano Garavini (eds.): *Handbook of OPEC and the Global Energy Order: Past, Present and Future Challenges*. Abingdon – New York, Routledge, 2020, 290–299.

1. sz. melléklet: Intézkedési terv ismeretlen terrrorszervezet felderítésére, cselekményeik megakadályozására

BELÜGYMINISZTERIUM
III/II Csoportfőnökség

KÜLÖNÖSEN FONTOS

Jóváhagyom:

.....

*Tárgy: Ismeretlen terrrorszervezet
felderítésére, cselekményeik
megakadályozására*

INTÉZKEDÉSI TERV
Budapest, 1982. július 19.

Jelentjük, hogy 1982. július 8-án az MSZMP KB Külügyi Osztálya feltehetően a szófiai Hotel Európában ajánlottan feladott, az MSZMP KB első titkárának címzett, arab nyelvű, kézzel írott levelet kapott.

A levélíró, aki magát M. A. néven jelöli, az „Arab Élcsoport Szervezet” nevében közli, hogy 1982. augusztus 30-tól a szervezet terrorakciókat fog végrehajtani magyar külképviseletek, légi és kamion járatok, valamint belső központok ellen, amennyiben a magyar külképviseletek, határőrizeti, vám-, rendőri, igazgatásrendészeti szervek nem szüntetik meg az arabokkal szemben alkalmazott megkülönböztető intézkedéseket.

A levélíró követeli az Igazgatásrendészeti Csoportfőnökség szerveinél arab ügyekkel foglalkozó Ádám és Batóné nevezetű személyek felelősségre vonását, akik anyagi ellenszolgáltatás és más előnyök fejében törvényellenesen intézik az arabok utazásait, működnek közre arabok kitiltásában kiutasításában, családtagok elszakításában.

A levélíró levelét „utolsó figyelmeztetésként” értékeli, hangsúlyozva fenyegetésének komolyságát.

A szakértői vélemény szerint a levelet iskolázatlan ember írta, rossz helyesírással.

Jelenthetjük, hogy a levelet és a borítékon szereplő feladót nyilvántartásainkban ellenőriztük és azok szerveink előtt nem ismertek. A levél elemzéséből, értékeléséből az alábbi következtetések vonhatók le:

- Ismerve a nemzetközi terrorizmus helyzetét, e bűncselekményekre folyamatosan szerveződő újabb csoportokat, fennáll annak a veszélye, hogy az „Arab Élcsoport Szervezet” újonnan alakult, ténylegesen létező terrorista csoport, amelynek szándékában áll hazánk elleni terrorcselekmények elkövetése. Ennek alapján szükséges és indokolt a fenyegetést komolyan kezelni és a benne foglalt cselekmények megakadályozására felkészülni.*
- Nem kizárt, hogy a jelenlegi bonyolult nemzetközi helyzetben, tekintettel az arab országok nehéz helyzetére és kritikus magatartására, a levél megírása, ellenséges titkosszolgálatok irányításával került sor abból a célból, hogy hazánk és az arab országok közötti viszony megromoljon és provokációjuk hatására ellentétek, feszültségek keletkezzenek.*
- Az anyag elemzéséből értékeléséből levonható olyan feltételezés is, hogy a levél írója és feladója esetleg egy korábban Magyarországon élő, tartózkodó arab nemzetiségű bűnöző, akivel szemben szerveink kényszerintézkedést foganatosítottak.*

A levél tartalmára tekintettel, a levélíró, illetve az ismeretlen terrorszervezet felderítésére a jelzett terrorcselekmények megakadályozására az alábbi intézkedések bevezetését és végrehajtását javasoljuk:

A FELDERÍTÉS VONALÁN:

- A Bolgár Állambiztonsági Szervekkel soronkívüli személyes megbeszélést szervezünk és felkérjük őket az átadott dokumentumok birtokában a levélíró, illetve a mögötte álló szervezet felkutatására. A feladás helyét és körülményeit értékelve, a kéziratmintát felhasználva, lehetőség látszik a levélíró, feladó megállapítására.*

Határidő: 1982. július 25.

Felelős: BM III/II-8. Osztály vezetője

- A fenyegető és a mögötte álló szervezet felderítéséhez a dokumentumok egyidejű átadásával kérjük a Szovjet, NDK, Csehszlovák ÁB szervek segítségét. A jelzett terrorszervezetre vonatkozóan – tartalmi ismertetés és dokumentumok átadása nélkül – a Jugoszláv belügyi szervektől információkat kérünk.*

Határidő: 1982. július 30.

Felelős: BM III/II-8. Osztály vezetője

- A Külügyminisztérium útján szóbeli megkereséssel fordulunk a Szíriai Köztársaság és a PFSZ külképviselőihez, jelezve hogy a fenti terrorszervezet megfenyegette a Magyar Népköztársaságot és kérjük esetleges információikat a jelzett terrorista szervezetre vonatkozóan.*

Az érvényben lévő, szerveink között megkötött megállapodásnak megfelelően információkat kérünk a fenti terrorszervezetre vonatkozóan az iraki szervektől.

Határidő: 1982. augusztus 10.

Felelős: BM III/II-10. Osztály vezetője

- *A különböző szervek vonalán 1980. január 01-től keletkezett arab nemzetiségű személyekkel kapcsolatos rendőri, igazgatásrendészeti, külügyi intézkedések során felmerült sértett panaszos személyek ügyeit kigyűjtjük, írásmintáikat beszerezzük, különösen tekintettel azon személyekre, akiket intézkedéseink negatívan érintettek.*

Az anyagok kigyűjtésének határideje: 1982. július 30.

A Külügyminisztérium és külképviseletek vonalán

Felelős: BM III/II-10. Osztály vezetője

Az Igazgatásrendészeti Csoportfőnökség vonalán

Felelős: BM ORFK III-2. Osztály vezetője

A budapesti Arab Külképviseletek vonalán

Felelős: BM III/II-4. Osztály vezetője

- *A fenyegető levélben felvetett és érintett külképviseleteken – elsősorban arab és olasz területeken működő rezidentúrák – felderítő munkát szerveznek a levélíró és a jelzett terrorszervezet felderítésére.*

Határidő: folyamatos

Felelős: BM III/I-2. Osztály vezetője

- *A fentieknek megfelelő feladatot hajtanak végre a BM III/II. Csoportfőnökség Szófiában, illetve Belgrádban szolgálatot teljesítő rezidentúrái.*

Határidő: folyamatos

Felelős: BM III/II-10. Osztály vezetője

- *A kutató munka során előkerülő sértett, panaszos arab személyekkel kapcsolatos anyagokat szakértők bevonásával elemezzük, értékeljük, annak érdekében, hogy a levélíró esetleg magyarországi tevékenységét pontosítsuk, kilétét megállapítsuk.*

Határidő: 1982. augusztus 15.

Felelős: BM III/III-2. Osztály vezetője

BM III/II-8. Osztály vezetője

- *A BM III/I, III/II., III/III. Csoportfőnökségek az arab vonalon meglévő hálózati operatív pozíciók felhasználásával intézkedéseket tesznek a levélíró és a jelzett terrorszervezet operatív felderítésére.*

Határidő: 1982. augusztus 15.

Felelős: BM III/I-2. Osztály vezetője

BM III/II-4., -8., -10.,

BM III/III-2. Osztályok vezetői

- *A fenyegetés körülményeiről tájékoztatjuk az MNVK Felderítő Csoportfőnökség vezetőjét és a BM ORFK vezetőjének bűnügyi helyettesét, kérve őket arra, hogy az illetékességük területén végezzenek operatív felderítést a jelzett terrorszervezetre, vagy azzal összefüggésbe hozható személyekre vonatkozóan.*

Határidő: 1982. augusztus 10.

Felelős: BM III/II-8. Osztály vezetője

A FENYEGETÉS KAPCSÁN SZÜKSÉGESSÉ VÁLÓ BIZTONSÁGI INTÉZKEDÉSEK:

- *A Külügyminisztérium Biztonsági Osztálya a BM megfelelő szervével egyeztetve adjon ki körlevelet az érintett külképviseletek vezetőinek az általános biztonsági rendelkezések fokozott betartására.*

Határidő: 1982. augusztus 21.

Felelős: BM III/II-10. Osztály vezetője

- *A BM III/I. és III/II. Csoportfőnökségek illetékességüknek és hatáskörüknek megfelelően az érintett arab, olasz, jugoszláv területeken lévő külképviseleteken működő rezidentúráikat a fenyegetésben jelzett „esetleges” terrorcselekmények elhárítására, megakadályozására készítsék fel.*

Határidő: 1982. augusztus 15.

Felelős: BM III/III-2. Osztály vezetője

BM III/II-10. Osztály vezetője

- *A MALÉV és a HUNGAROCAMION vállalatoknál külföldi irodáik és képviselőik, valamint utazó személyzete védelmére intézkedéseket teszünk.*

Határidő: 1982. augusztus 25.

Felelős: BM III/II-6. Osztály vezetője

- *A HM Határőrség Országos Parancsnokát, a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnokát általános jelleggel tájékoztatjuk és felkérjük őket fokozottan*

szerezzenek érvényt a határ- és vámintézkedéseknél az előírások betartásának azzal, hogy az arabnemzetiségű utasokat érintő intézkedéseiket ne szigorítsák.

Határidő: 1982. július 20.

Felelős: BM III/II-8. Osztály vezetője

- *A fenyegetés tényéről és körülményeiről a BM Kormányőrség illetékes vezetőit részletesen tájékoztatjuk.*

Határidő: 1982. július 25.

Felelős: BM III/III-2. Osztály vezetője

BELBIZTONSÁGI FELADATOK:

- *A BM Belbiztonsági Osztály vizsgálat keretében tisztázza a levélben jelzett BM dolgozókra vonatkozó észrevételeket és arról tegyen jelentést.*

Határidő: 1982. augusztus 20.

Felelős: BM Belbiztonsági Osztály vezetője

Az intézkedési tervben meghatározott feladatok határidőre történő végrehajtásáért a tervben meghatározott vezetők, a munka koordinálásáért, átfogásáért az együttműködés szervezéséért a BM III/II-8. Osztály vezetője a felelős.

Kérjük az intézkedési terv jóváhagyását azzal, hogy az abban foglalt feladatok végrehajtásáról 1982. augusztus 25-ig összefoglaló jelentést terjesztünk fel.

*CS. L. r ezredes
BM III/I-2 Oszt. vez.*

*dr. V. J. r. alezredes
BM III/II-8. Oszt. vez. h.*

*dr. H. J. r. ezredes
BM III/III. Csoportfőnök-
helyettes*

Készült: 3 példányban 6 oldalon

1. pld.

2. pld.

3. pld.

Nyt. sz.:8/5-...../1982.

K/G SZF/VGY"

Az idézet természetesen nem mentes a szubjektivitástól, ugyanakkor a megállapítások reálisak.

A terroristák „névtelenek és arctalanok”. Az állambiztonsági szerveknek az ilyen személyeket kell kiszűrniük a tömegesen hazánkba utazó külföldiek közül.

Nincsenek olyan személyiség jegyek, magatartás formák, amelyek terrorista személyekre általános érvénnyel, megcáfolhatatlanul jellemzőek lennének. Ezen túl a tranzitáló, rövid időre feladattal beutazó, valamint huzamosabb ideig hazánkban tartózkodó, illetve a közel-keleti és az ún. nemzetközi terrorista szervezetekhez tartozó személyek tevékenysége, magatartása is eltérő.

OKMÁNYOK:

Az ismertté vált terroristákat a világ sok országában – főként Nyugat-Európában – körözik. A még ismeretlen, felderítetlen terroristák számára is fontos, hogy lebukásuk esetén származásuk, bázishelyük, szervezetük a homályban maradjon. Ezért utazásaikhoz hamis okmányokat / útlevét, jogosítványt/ használnak.

A hamisítások rendkívül jó minőségűek, nehezen felfedhetők.

Az utóbbi időben gyakorivá vált a kitöltetlenül ellopott, vagy megvásárolt okmányok használata.

Ugyancsak gyakori az érvényes útlevelek ellopása. Ezt a módszert alkalmazzák a japán terroristák is. Esetükben -a keleti arcok hasonlósága miatt - még a fényképek kicserélésére sincs szükség.

A vízumot leggyakrabban Damaszkuszban és Belgrádban veszik fel. Az új és az igen használt útlevét egyaránt gyanús lehet /Pl. a több éve kiadott útlevelet most használják először, vagy egy fiatal 17-20 éves arab személy az útlevele szerint már bejárta a világot/

A világ országaiban eltűnő okmányok – nem teljes – nyilvántartását az Interpol Magyar Nemzeti Iroda, illetve a BM III/II-10./A. Alosztály végzi. Amennyiben egy személy gyanússá válik célszerű ezekben az adattárakban az útlevélszámot ellenőrizni.

Amennyiben egy terrorista úgy érzi, hogy nyomára bukkantak, okmányait lecseréli. Nevét teljesen, vagy részben megváltoztatja, további személyi adatait változatlanul is hagyhatja. Ennek megfelelően figyelmet felkeltő tényező az, ha ugyanaz a személy más néven utazik be hazánkba, vagy személyi adatai nem változnak, de más ország útlevét használja. Az is előfordulhat, hogy a beutazólap, egyéb hivatalosokmány kitöltését „előző nevével” kezdi, majd azt áthúzva írja be éppen érvényes nevét.

A nemzetközi terroristák bármely ország útlevét használhatják, így arab országokét is. Különös figyelmet érdemelnek a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság /diplomata is/, Líbia, Szíria és Irán útleveleit használó, nem arab származású személyek. A származás /név, születési hely/ és az útlevét ellentéte figyelmet felkeltő tényező lehet, különösen akkor, ha a személy nem beszéli az útlevelet kibocsátó ország nyelvét. /pl. Dublini születésű, angol nevű, iráni útlevelet használó személy/.

Az arab terroristák által gyakrabban használt útlevelek: algériai, ciprusi, iraki, iráni, jemeni, jordán, libanoni, líbiai, marokkói, szíriai, tunéziai.

TRANZITÁLÁS

Adataink szerint az ilyen cselekmény valósul meg legnagyobb számban. Közel-keleti terroristák Nyugat- és DélEurópában végrehajtott akciókhoz hazánk területét több alkalommal felhasználták felvonulási és menekülési útvonalként.

A rövid idejű beutazás találkozókból lebonyolítására, eszközök, okmányok szállítására vagy átadására is lehetőséget nyújt.

A nemzetközi terrorista szervezetek többsége kapcsolatokkal, bázissal, kiképzőtáborral rendelkezik a Közel-Keleten. Tevékenységük azonban nem korlátozódik a közel-keleti térségre. Ennek megfelelően gyakoriak a Közel-Kelet és Nyugat-Európa, illetve a Közel-Kelet és Ázsia közötti tranzitutazások, Számukra a legkedvezőbb átutazási-átszállási pont Magyarország /Budapest/.

Folyamatosan kutatják határellenőrzésünk gyenge pontjait. Felismerték azt, hogy Ferihegyen az ellenőrzés beléptetésekor kevésbé szigorú, illetve azt, hogy Jugoszlávia és Ausztria felé közúton kiutazva el lehet vevődni a nagy számú turista között. Ezt kihasználva eszközöket a szállítanak hazánkon keresztül. /főként okmányokat/

Az országba általában Algírból, Damszkuszból, Bejrútból, Tripoliből és Ádenből induló replőjáratokkal érkeznek. A járat kiválasztásánál szempont, hogy számukra „baráti” – szocialista és közel-keleti – ország légi társaságának kezelésében legyen, illetve az, hogy útközben csak ilyen országban szálljon le.

Előfordult az is, hogy útközben utiokmányt váltottak, tehát amennyiben az útlevelekben hiányzik az indító ország kiléptető bélyegzője, az gyanút felkeltő tényező.

A nemzetközi terroristák 35-48 évesek, 1-2 napot töltenek az országban, bejelentkezésük általában nincs. Az utazás céljaként turizmust, vagy üzleti célt jelölnek meg.

Az arab származásúak 17-25 évesek. Tartózkodási idejük 1-5 nap, magáncímen, kisebb szállodákba szállnak meg. Szálláshelyüket 2-3 naponként váltogathatják. Előfordult, hogy 2-3 személy közösen szállt meg, de eltérő módon és időben érkeztek az országba.

Feltűnésmentes, takarékos életmódot folytatnak, nem ismerkednek zárkóztak, nehezen megközelíthetők. Fanatikusak, egymás közötti beszélgetései során kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a hősiességnek.

A tranzitáló személyek Ázsia felé az országot repülővel hagyják el. Jugoszlávia és Ausztria felé a kiutazás rendszerint vasúton, kisebb számban közúton / menetrendszerinti autóbuszjárat, esetenként személygépkocsi/ történik.

Fentiek – fordított útvonallal – a közel-keleti bázishelyre történő visszautazásokra is érvényesek.

Az olyan személyek, akik ezeket a tranzit-útvonalakat periodikusan ismétlik nagyobb figyelmet érdemelnek.

Rövid idejű, feladattal történő beutazás

Az érkezés és a távozás a tranzitáláshoz hasonlóan történik. /főként repülővel/

A beutazás célja lehet: kapcsolatfelvétel, üzenet, pénz, eszköz átadása, beszerzés, célobjektum felderítése.

Adataink szerint egyes arab terrorista szervezetek futárai a Berlin-Varsó-Prága-Budapest-Bukarest- Szófia útvonalat járják be.. Az országban 3-10 napot töltenek el, magáncímekelelőn, szállodákban szállnak meg. Szálláshelyüket hosszabb időre, akár 1-2 napra is elhagyhatják, vagy csak bejelentkeznek, de máshol laknak.

Figyelmet felkeltő tényező a konspirációra utaló magatartás, önellenőrzés, nem a szálláshelyről történő telefonbeszélgetés, „virágnyelv” használata, kódolt feljegyzések.

A találkozókra nyilvános helyeken kerül sor, /a szálláshelytől távolabb/ időtartamuk változatos, 20-30perctől 8-10 óráig is terjedhet. 2-4 fő vesz részt rajtuk, a hangulat kissé feszélyezett, külön-külön távoznak.

A nemzetközi terroristák 35-48 évesek, több nyelvet beszélnek, az átlagosnál többet telefonálnak, telex-üzeneteket kaphatnak. Bérelt gépkocsival hosszabb utakat tehetnek meg. A szálláshely elhagyásakor csomagjaikat biztonságosan zárják. Csomagjaikban esetenként terrorizmussal kapcsolatos újságcikkek is megtalálhatók. Üzenet vételét követően hirtelen távozhatnak.

Az arab nemzetiségűek 25-35 évesek, az utazás céljaként általában üzleti tevékenységet jelölnek meg, de üzleti tárgyalásokat nem folytatnak. A szállást esetenként hazánkban tartózkodó személy foglalja le. Több konspirált találkozót bonyolítanak le – általában hazánkban tanuló arab diákokkal. Hasonló származású és gondolkodású személyek körében politikai vitára is hajlamosak.

Hosszabb idejű MNK-beli tartózkodás

A tartózkodás célja lehet: megbúvás, pihenés, összekötői teendők ellátása, bázis szervezése, működtetése.

A nemzetközi terroristák 35-48 évesek, huzamosabb ideig bérelnek telefonnal ellátott, önálló fizetővendégszolgálati, vagy „feketén” kiadott magánlakásokat. Nagy külfölditelefonforgalmat bonyolítanak le, levelezést nem folytatnak. /20-30 ezer forintos telefonszámlák/.

Az országból többször – rövid időre – kiutaznak, rendszerint repülővel. Távizáskor és érkezéskor a csomagok száma nagymértékben eltérhet. Távozáskor bérelt lakásukat, hátrahagyott csomagjaikat biztonságosan zárják. A zárat esetenként biztonságosabbra cseréli ki. Előfordult, hogy „fotólaboratóriumot” is berendeztek, amit okmányok készítésekor használtak. Anyagi gondjaik nincsenek. Lakókörnyezetükkel igyekeznek barátságos kapcsolatot kialakítani, ugyanakkor önmagukról nem árulnak el sokat. A lakás takarítását kizárólag maguk végzik.

Az arab nemzetiségűek 30-45 évesek, ugyancsak önálló lakást bérelnek telefonnal. Az országban való tartózkodás indoka: tanulás /önköltséges/ - de a tanintézeteket váltogatják, esetenként a tanulásra nem fordítana kellő gondot, - gyógykezelés, kereskedelmi tevékenység. Anyagi gondjaik nincsenek, sőt többet költenek, mint amennyit hivatalos forrásaik lehetővé tehetnének. A fedezetet átutalás, illegális pénzváltás biztosítja.

Törekednek magyar állampolgárságú személyekkel élettársi kapcsolatot kialakítani. Ez a későbbi letelepedési engedély kérelemhez is szükséges. Amennyiben valamilyen oknál fogva tartózkodási engedélyüket megvonják, kisebb súlyú bűncselekmények elkövetésével érik el azt, hogy az ügy lezárásáig az országot ne hagyassák el.

Szálláshelyükön az átlagosnál több vendéget fogadnak, 2-3 hetente esténként gyűléseket tartanak.

Az országból többször, rövid időre kiutaznak. Figyelmet felkeltő tényező, ha tervezett nyugat-európai utazásukhoz a célország Budapest-i nagykövetsége megtagadja a vízum kiadását.

Ugyancsak figyelmet érdemel, ha a diák a tanévben 2-3 hétre elutazik. Szervezetükkel a kapcsolatot telefonon /20-30 ezer forintos számlák/, levelezés, illetve futár útján tartják. A kapcsolattartásra a mély konspiráltság jellemző. /Telefon „virágnyelvű” használata, találkozó esetében előbb vizuális kapcsolatfelvétel, majd másutt az igazi találkozó./

Az előzőekben ismertetett tényezők csupán a figyelem felkeltésére alkalmasak. Több tényező egyidejű megléte esetén sem biztos, hogy terroristával állunk szemben. A gyanút csak az állambiztonsági eszközök komplex alkalmazásával végzett ellenőrzés teheti megalapozottá.

Ismert terroristák azonosításához a fénykép, újlennyomat terrorista nyilvántartásban történő ellenőrzése segítséget adhat.

Budapest, 1988. október 12.

Készült: 3 pld/ 6 lap.

Kapja: 1 pld. lerakva

2 pld. BM III/II-4. O.

3 pld. BM III/I-2. O.

Készítette: KL/Lné.

Nyt. sz: 10/1-547/88